

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

İlknur BEYAZ

RİSK TOPLUMU VE GIDA GÜVENLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN

Erzurum - 2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

24/06/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**RİSK TOPLUMU VE GIDA GÜVENLİĞİ**” adlı eser-metin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, eser-metin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ ☐ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

24/06/2013

İlknur BEYAZ

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mevlüt ÖZBEN danışmanlığında, İlknur BEYAZ tarafından hazırlanan bu çalışma 24/06/2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Nuray KARACA

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Kutsi KAHVECİ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 24/06/2013

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	4
1.2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM VE TEKNİKLER	4
1.3. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	5
1.3.1. Risk, Tehlike ve Güvenlik.....	5
1.3.2. Gıda ve Gıda Güvenliği.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

RİSK TOPLUMU

2.1. RİSK TOPLUMU KURAMI	18
2.1.1. Düşünümsel/Dönüşlü Modernleşme	18
2.1.1.1. Sanayi Toplulukları ve Risk.....	24
2.1.1.2. Sanayi - Sonrası Topluluklar ve Risk	29
2.2. RİSK TOPLUMU KURAMININ ÖZELLİKLERİ.....	43
2.2.1. Servet ve Risk Bölüşümü	53
2.2.1.1. Sınıflı Toplumun Ötesinde	55
2.2.2. Toplumsal Eşitsizliklerin Bireyselleşmesi	57
2.2.2.1. Yeni Bireycilik ve Risk	60
2.2.2.2. Gelecek Algısı ve Riskler	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİSK TOPLUMU VE GIDA GÜVENLİĞİ

3.1. GIDA GÜVENLİĞİ	70
---------------------------	----

3.1.1. Gıda Güvenliğini Tehdit eden Unsurlar	70
3.2. NÜFUS ARTIŞI, GIDA VE KÜRESEL GIDA SİSTEMİ	73
3.2.1. Kentleri Beslemek / Küresel Açlık	77
3.2.2. Gıda Yetersizliği ve Bu Sorunun Çözümü İçin Yapılanlar	82
3.2.2.1. Yeşil Devrim	82
3.2.2.2. GDO	86
3.2.2.3. Organik Gıda	93
3.3. GIDA GÜVENLİĞİ, GIDA HAKKI VE RİSK TOPLUMU	100
3.3.1. Gıda Güvenliğine İlişkin Riskler ve Bölüşümü	100
3.3.2. Gıda Hakkı, Yetersiz Beslenme ve Ortaya Çıkardığı Riskler	105
3.4. GIDA GÜVENLİĞİNİN RİSK TOPLUMUNDAKİ YERİ	112
3.4.1. Gıda Güvenliği ve Sağlık	112
3.4.2. Gıda Tüketimi – Fast Food ve Slow Food Karşıtlığı	118
3.4.3. Sağlıklı Okuryazarlığı ve Gıda Güvenliği	125
SONUÇ	133
KAYNAKÇA	137
ÖZGEÇMİŞ	142

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RİSK TOPLUMU VE GIDA GÜVENLİĞİ

İlknur BEYAZ

Danışman: Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN

2013, 142 Sayfa

Jüri: Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN (Danışman)

Doç.Dr.Nuray KARACA

Yrd.Doç.Dr. Kutsi KAHVEVCİ

“Risk Toplumu ve Gıda Güvenliği” başlıklı çalışmamızda Ulrich Beck’in Risk Toplumu Kuramı ve bu çerçevede gıda güvenliği incelenmiştir. Birinci Bölümü, çalışmanın amacı, önemi, kullanılan yöntem ve teknikler oluşturur. Araştırmanın kavramsal çerçevesi olarak da risk, tehlike, güvenlik, gıda ve gıda güvenliği ele alınmıştır.

İkinci bölümde, sanayi öncesi ve sanayi sonrası toplumlarında risk kavramı ele alınarak, anlam ve içerik bakımından geçirdiği değişiklikler incelenmiştir. Bununla birlikte risk toplumunun özellikleri üzerinde durularak özellikle sınıflı toplumun ötesinde servet ve risk bölüşümü arasındaki ilişki incelenerek yeni bireycilik anlayışı, gelecek algısı ve riskler üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise; risk toplumu bağlamında gıda güvenliği, gıda güvenliğini tehdit eden unsurlar ve bunların giderilmesi için yapılan çalışmalar üzerinde durulmuştur. Gıda güvenliğinin risk toplumundaki yeri incelenerek tüketilen gıdaların ve tüketim alışkanlığımızın sağlık üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Risk, Tehlike, Güvenlik,Gıda, Risk Toplumu, Gıda Güvenliği

ABSTRACT

POSTGRADUATE THESIS

İLKNUR BEYAZ

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN

2013, Page: 142

Jury: Assoc. Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN(Advisor)

Assoc. Prof. Dr. Nuray KARACA

Assistant. Prof. Dr. Kutsi KAHVECİ

In our study entitled “ Risk Society and Food Safety” , The Theory of Risk Society by Ulrich Beck and in this context the food safety have been examined. The first section involves the aim and importance of the study as well as the methods and techniques that are used in it. Besides, risk, danger, safety, food, and food safety have been discussed.

In the second section, as well as discussing the concept of risk in pre and post-industrial societies , the changes that it has undergone in terms of meaning and context have been studied. In addition to this, by laying stress on the features of risk society, the relation between distributions of risk and property especially beyond the social classes has been examined. Moreover, the stress has been laid on the insight of new individualism, the perception of future and risks as well.

As for the third section, food safety in the content of risk society, the factors that threaten the food safety and the efforts to remove them have been discussed. Besides the place of food safety in the risk society, the effects that the food consumed and our consumption habits have on health have been studied.

Keywords: Risk, Danger, Safety, Food, Risk Society, Food Safety

KISALTMALAR DİZİNİ

v.b.	: ve benzeri
çev.	: çeviren
s.	: sayfa
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
GDO	: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
FAO	: Gıda ve Tarım Örgütü
WFS	: Dünya Gıda Zirvesi
BSE	: Deli Dana Hastalığı
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler

ÖNSÖZ

İnsanoğlu tabiat kaynaklı sorunlarla savaşında başarısı arttıkça insan kendini merkeze almıştır. Bu başarılar aynı zamanda birtakım problemlerin başlangıcı olmuştur. Dünya sürekli olarak problemlili bir alan haline gelmiştir. Bu anlamda insanoğlu geçmişe göre daha fazla problemlilerle karşılaşır olmuştur. İkinci dünya savaşından sonra özellikle 1980 küreselleşmeyle birlikte sınırlar belirsizleşmiştir. İnsanoğlu küresel ısınma, su krizleri, işsizlik, şiddet, savaş, kitle imha silahları gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İnsanoğlu kendi kontrolü dışında olan risklerle karşılaşır olmuştur. Güvenlik kavramı daha çok anlamlı ve daha çok istenir hale gelmiştir. Bu bağlamda, “Risk Toplumu ve Gıda Güvenliği” başlıklı çalışmamızda, risk toplumu ve bu çerçevede gıda güvenliği incelenmiştir. İlgisini ve özverisini esirgemeyen tez danışmanım ve değerli hocam Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN’e, desteklerini esirgemeyen değerli bölüm hocalarıma, ayrıca hayatım boyunca maddi ve manevi olarak yanımda bulunan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Erzurum 2013**İlknur BEYAZ**

GİRİŞ

Vassily Kandinsky'nin “ve” gibi garip bir başlığı olan bir denemesi vardır. Kandinsky, 19. Yüzyıl ile karşılaştırıldığında 19. yüzyıla damgasını vuran sözcüğün hangisi olduğunu sorgular. Ona göre 19. Yüzyıla “ ya da “ hükmederken; 20. yüzyıla “ve” emek harcamak durumundadır. 19. yüzyılda şu vardır: ayırma, uzmanlaşmaya, tek anlamlığa ve dünyanın hesaplanabilir olmasına çabalama. 20. yüzyılda ise; yan yanalık, çokluk, belirsizlik, bağlamın ve bağlantılığın sorgulanması, değişmece ve üçüncü yolu içirme deneyleri, çift değerlilik vardır.¹ 19. yüzyıla kesinlik, netlik hakimdir. Muğlaklığa yer verilmez. Bir durum ya öyledir ya da böyledir. Fakat 20. Yüzyıla ve günümüzde ise muğlaklık, belirsizlik hakimdir. “ve” zinciri ile cümleler kurulmaktadır. Bir durum için olası durumlar “ve” ile birbirine bağlanmaktadır.

Belirsizliğin hakim olduğu bu dönemde özellikle ikinci dünya savaşından sonra teknolojinin ve bilimin gelişmesine paralel olarak risklerin şiddeti artmış ve muhtevası değişmiştir. Geçmiş dönemlerde insanlar, doğadan kaynaklanan tehlikelerle karşı karşıyaydı. Anlam veremedikleri bu tehlikelere karşı korkuyla yaklaşmaktaydılar. Bilinmeyen her şey insana korku vermekteydi, öyle ki riskin temelinde de bilinemezlik, tahmin edilemezlik ve korku hakimdir. İnsanoğlu doğadan gelen bu tehditlerle mücadele etmiş ve çözüm bulmaya çalışmıştır. Zamanla doğadan gelen tehditler tecrübe edildiği için bunlara karşı ne gibi önlemler alınması gerektiği de bilinmektedir. Doğaya hakim olmayı başarabilen insanoğlu teknolojik gelişmelerle birlikte bu durumu daha ileri boyutlara taşımıştır. Fakat eskiye nazaran insanlığın karşılaştığı riskler daha korkutucu boyutlara ulaşmıştır. Bu durumun belirleyicisi olarak gösterilen soğuk savaş döneminde savaş teknikleri ve boyutu değişince bir nevi insanların ezberi bozulmuştur. Atom bombasının icadı, nükleer savaş tehdidi, yeni savaş teknikleri ile sivilleri de etkisi altına almaya başlamıştır. Özellikle 1980 sonrasında bu durum daha net bir şekilde kendini göstermiştir. Küreselleşmeyle birlikte zaman ve mekanın birbirinden ayrılması, sınırların silikleşmesi ile riskler ve tehlikeler tüm insanlığı etkisi altına almaya başlamış, hatta etkileri uzun zamana yayılır olmuştur.

Büyük bir belirsizlik, hesaplanamazlık, küreselleşme ile birlikte sınırların belirsizliği, risklerinin şiddetinin ve boyutunun değişmesi ile artık yeni bir toplum

¹ Ulrich Beck, *Siyasallığın İcadı*, (2. Basım), (Çev. Nihat Ünler), İletişim Yay., İstanbul 2005,s.9.

modeline geçilmiştir. Bu toplum modeline kimisi postmodern, kimisi bilgi toplumu demiştir. Fakat Alman Sosyolog Ulrich Beck bu toplum modeline, risk toplumu adını vermiş ve kuramını bu isimle oluşturmuştur. Ona göre risk toplumu, klasik modernleşmenin ya da klasik sanayi toplumlarının çok çok ötesinde bir toplum modelidir.

Bu anlamda risk toplumu olarak adlandırılan bu dönemde “güvenlik” kavramı daha çok istenir ve daha çok ihtiyaç duyulur hale gelmiştir. Güven duygusu , tarihin başlangıcından beri gerek kişisel ilişkilerin, gerekse toplumsal ilişkilerin vazgeçilmez unsurları arasındadır. Güven duygusunun hakim olduğu yerde korkuya yer verilmemektedir. Nitekim geçmişe göre günümüz toplumları daha karmaşık bir hal almıştır. Küreselleşme, teknolojik gelişmelerle birlikte soyut sistemlere güven daha çok ön plana çıkmıştır. Modern yaşamın gereği olarak soyut sistemlere, uzman kişilere güven kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu durum beraberinde insanların karşılaşılabileceği riskli durumların şiddetinde de bir artışa sebep olmuştur. Özellikle modernleşme ile birlikte daha çok bireyselleşen bir toplumda güven daha çok anlamlı hale gelmektedir. Modern öncesi dönemlerde geleneksel bağlar hakim olduğu için karşılaşılan risklerle birey tek başına mücadele etmemektedir. Fakat modern yaşamla birlikte bu görünüm değişmiş, güven kavramı daha çok aranır hale gelmiştir. Geleneksel bağların kopmasıyla birlikte bireyler risklere ve belirsizliklere karşı tek başına mücadele vermek zorunda kalmıştır. Bireyler modern yaşamın karmaşıklığı ve belirsizliği karşısında kendilerini güvende hissetmek istemektedirler. Uzmanlar, sigorta şirketleri güvenlik ihtiyaçlarını karşılayabilirler, fakat bir yere kadar. Bu anlamda güvenlik ihtiyacı her alanda kendini gösterir olmuş ve daha çok istenir olmuştur.

Gıda güvenliği de bu alanlardan bir tanesidir. Hayatımızı sağlıklı bir şekilde devam etmemizin temel şartlarından bir tanesi, sağlıklı gıdalar tüketmektir. Aslında gıda güvenliğinin gündeme gelmesi, risk toplumunun ortaya çıkışı ile paralellik göstermektedir. Zaten risk toplumunun bir alanını teşkil etmektedir.

Gıda , insanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi için, belirli fonksiyonları yerine getirebilmesi için hayati bir öneme sahiptir. Gıda güvenliği denince akla ilk gelen şey, yiyen kişinin sağlığına herhangi bir olumsuz etkisi olmayan gıdaları tüketmek gelir. Gıda güvenliği, halk sağlığını gıda tüketimi ile oluşan tehlike ve risklerden

korumaktır.²Özellikle gıda güvenliği, son yıllarda daha önemli hale gelmiştir.Teknolojik gelişmelerle birlikte genetiği değiştirilmiş gıdalar, birim alanda daha çok verim alabilmek için kullanılan kimyasallar, gıda sanayinin gelişmesi ile birlikte gıda katkı maddeleri gibi faktörle sağlığını ciddi manada tehdit etmektedir.Bunun dışında küreselleşme ile birlikte küresel yaşam biçimi haline gelen hızlı yaşam ve bunun yansıması olan fast- food tüketimi de insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir.

Gıda güvenliğini etkileyen diğer önemli faktör ise, gıdaların üretiminin devamlılığının sağlanmasıdır. Doğal kaynakların çok çabuk tükenmesinin yanı sıra birim alanda daha çok verim alabilmek için kullanılan kimyasallar toprak verimliliğimizi düşürmekte, su kaynaklarımızın kirletmekte ve biyo- çeşitliliğimizin önemli oranda düşmesine neden olmaktadır.Tüm bu faktörler gıdalarımızın geleceğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Bunun dışında tüketilecek gıdaya ulaşım eksikliği, yetersizliği ya da eşitsizliği de gıda güvenliğini etkilemektedir. Bir yerde obezite ile mücadele edilirken başka bir yerde açlık ile mücadele verilmektedir. Bu durum küreselleşme ve kapitalizm ile birlikte daha da artmış bulunmaktadır. Bu anlamda bu çalışmada Ulrich Beck'in risk toplumu kuramı ve risk toplumu kuramı çerçevesinde gıda güvenliği incelenmiştir.

² Şerife Ünüvar, *Gıda/ Besin Teknolojisi*, Nobel Yay., Ankara 2007, s. 6.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Günümüzde geçmişe nazaran daha fazla riskli ve tehlikeli durumlar ile karşılaşmaktayız. Teknolojik gelişmelere paralel olarak riskli durumların, tehlikeli olayların içeriği değişmiş ve bu anlamda güvenlik ihtiyacımızda bu oranda artmıştır. Ulrich Beck de gelenen bu son aşamayı “Risk Toplumu” olarak adlandırmaktadır.

Risk Toplumu ve Gıda Güvenliği başlıklı çalışmamızın amacı, Ulrich Beck’in risk toplumu kuramı penceresinden bizi çok yakından ilgilendiren özelde gıda genelde gıda güvenliği kavramı üzerinde durmaktır. Aynı şekilde gelenen son aşamada tükettiğimiz gıdalarda karşılaştığımız risklerin içeriği değişmiş hatta bizleri daha fazla tehdit eder duruma gelmiştir. Bu amaçla yaptığımız çalışma ile birlikte yaşadığımız çevreye, olaylara, tükettiğimiz gıdalara farklı pencereden bakmayı; elimizdeki varlıkların kayıp gitmemesi adına bir farkındalık oluşturmaya katkıda bulunmayı amaçlamaktayız.

1.2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM VE TEKNİKLER

Risk Toplumu ve gıda güvenliği başlıklı çalışmamızda tarihsel ve karşılaştırmalı araştırma teknikleri kullanılmıştır. Karşılaştırmalı araştırmanın odağında, birimler arasında benzerlikler ve farklılıklar yer alır. Toplumsal yaşamın tek bir birimle sınırlı olmak yerine birimler arasında genel olan yönlerini ortaya koyar. Birden çok toplumsal birim ya da ortam hakkında araştırma yürüten araştırmacılar tarafından geliştirilen kavramların yalnızca belirli bir kültür ya da ortamda geçerli olma olasılığı azdır. Farklı toplumsal ortamlar, daha geniş bir olaylar veya davranışlar aralığı sağlar.³

Tarihsel araştırma yöntemi ise, geçmişteki olay ve olguların nitelik ve niceliklerini, gerçeğine uygun olarak ortaya çıkarılması amacıyla yapılır. Başka bir

³ W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntem Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, (Çev. Sedef Özge), Yayın Odası Yay., İstanbul 2009, s.630.

söyleyişle geçmiş zaman içerisinde oluşan olayların “ne idi ?” sorusuna yanıt arayan bir araştırma türüdür. Bu araştırma türü, var olan toplumsal olguların toplum üzerindeki etkilerini, doğrudan doğruya bir gözlem ile araştırılmasını yeterli bulmayarak, bunların zaman yani tarih içerisindeki incelemesini yapma amacına yönelik bir çalışmadır. Hangi tür araştırma modeli olursa olsun , bu araştırmaları yapan araştırmacılar da, ilk aşamada sorunlarına ya da konularına ilişkin olay ve olguların neden – sonuç ilişkisini ortaya çıkarabilmek için tarihsel kökene inmek zorundadırlar. Bu yöntemle daha önce bilineni yeniden bulmak için boşuna çaba, zaman ve eme harcamış olmaktan kurtarmış olurlar.⁴

Bu anlamda günümüzdeki sanayileşmiş toplumları çözümlemek isteyecek kişinin sosyolojik hayal gücünün ilk çabası yakın geçmişimizi “ yitirdiğimiz dünyayı” yeniden kurmaya dönük olacaktır. Kuşkusuz tarih bilincini de gerektiren böyle bir hayal gücünü kullanma çabasıyla, bugün sanayi toplumlarında yaşayan insanların nispeten yakın geçmişte yaşayanlardan nasıl bir hayat sürdüklerini kavramamız mümkün olacaktır.⁵

1.3. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.3.1. Risk, Tehlike ve Güvenlik

Risk, insanlık tarihi kadar eskidir. Fakat çağlar öncesi kullanımı ile günümüzdeki kullanımı arasında anlam ve içerik yönünden farklılıklar bulunmaktadır. Risk, geleceğe dair belirsiz bir durumu ifade eder. Belirsizlik, en iyi ihtimalle kafa karıştırıcı ve rahtsız edicidir; en kötü ihtimalle ise tehlike anlamı taşır.⁶

Genel anlamda risk ve tehlike kavramları birbiri ile karıştırılmakta hatta aynı anlamda kullanıldığı da olmaktadır. Birbiri ile karıştırılan bu iki kavram, farklı olmakla beraber, terim tanımlamalarında bir birlerinden yararlanmaktadırlar. Buradan hareketle risk, çağlardan beri karşılaşılabilecek tehlikeli durumları, insanların endişelerini anlatmak üzere kullanılan bir sözcüktür. Gelecekteki olasılıklar düşünülerek etkin bir biçimde değerlendirilen tehlikeleri anlatır. Aslında risk kavramı, tehlikeyle bağlantılı olduğu hasar, yararlanma, hastalanma, ölüm gibi, başka olumsuzlukların meydana gelme

⁴ Sabri Çakır, *Toplumsal Bilimlerde Yeni Yöntem Anlayışı ve Temel Yaklaşımlar*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2006, s. 139,140.

⁵ Çakır, s. 139,140.

⁶ Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı, Yay., İstanbul 2003, s. 7.

olasılığını ifade eder. Tehlike ise, gerek insanlara ve onların değer verdikleri varlıklara yönelik bir tehdit olarak tanımlanır.⁷ Ölme ve acı çekmeye neden olabilecek olumsuzluklar, göreceli olarak tehlike adını alır. Canlılarda, korku duygusu yaratır. Büyük zarar veya yok olmaya yol açabilecek durumdur. Bu anlamda hayatımızın her anında tehlikelerle karşılaşma olasılığı yüksektir ve tahmin edilen tehlikelerin dışında teknolojik gelişmelere paralel olarak tahmin edilemeyen tehlikelerin oranı da büyümüştür.

Geçmiş dönemlerde insanlık, doğadan kaynaklanan tehlikelerle karşı karşıyaydı. İnsanoğlu tarih boyunca doğadan gelen bu tehditlerle mücadele etmiş ve çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu mücadele günümüzde de devam etmektedir. Doğadan gelen tehlikelerin neler olduğu bilindiği için, ne gibi önlemler alınması gerektiği de bilinmektedir. Oysa teknolojik gelişmeler ve bunların üretmiş olduğu tehlikeler tam olarak bilinmediği için çözüm ve mücadele yolları da yetersiz kalmaktadır. Geçmişte karşılanan tehlikeler günümüze gelinceye kadar sayısı, şiddeti ve mahiyeti bakımından büyük oranda değişiklik göstermiştir.

Tehlike terimi ile bağlantılı olarak risk terimine değinilecek olursa risk kelimesinin bilinen ilk kullanımı, modern öncesi dönemlere aittir. Riskin o dönemlerde denizcilik terimi olarak tehlike, macera gibi anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir.⁸ Bunun dışında risk fikrinin ortaya çıkışı, 16. ve 17. yüzyıllara denk gelir ve ilk defa dünyanın dört bir tarafına gitmekte olan Batılı kaşifler tarafında bulunmuştur. “Risk” sözcüğü İngilizceye, bilinmeyen sulara yelken açan anlamında kullanılan, İspanyolca ya da Portekizceden girmiştir. Başka bir deyişle köken itibarıyla “mekan”a yönelik bir sözcüktür. Daha sonra, bankacılık ve yatırım alanına girerek borç verenlerle alanların yatırım kararlarının muhtemel sonuçlarının hesaplanmasını yansıtan bir yorumla “zaman” düzlemine taşınmış, belli bir süreç sonunda belirsizlik gösteren diğer durumları da içeren geniş bir kapsama sahip olmuştur. Belirtilmesi gerekir ki risk nosyonu, olasılık ve belirsizlik fikirlerinden ayrılamaz.⁹

Aslına bakılırsa geleneksel toplumların hiçbirinde risk kavramına rastlanmaz. Ama bu demek değildir ki, o dönemdeki insanlar risklerle karşı karşıya değildir. Riskli

⁷ Frank Furedi, *Korku Kültürü*, (Çev. Barış , Yıldırım), Ayrıntı Yay., İstanbul 2002, s. 28.

⁸ Anthony Giddens, *Eliminde Kayıp Giden Dünya*, (Çev. Osman Akinhay), Alfa Yay., İstanbul 2000, s. 36.

⁹ Giddens, *Eliminde Kayıp Giden Dünya*, s. 36.

durum ve tehlikeler, korkular, belirsizlikler her zaman mevcuttur. İlk çağdaki insanların korktukları, anlam veremedikleri bir takım şeyler meydana geliyordu. Bilinmeyen her şey, insana korku vermekteydi ki, riskin temelinde de bilinemezlik, tahmin edilemezlik, korku vardı. O dönemdeki insanlar ise, kendilerine korku veren yağmur, şimşek, yıldırım, yangın, deprem gibi felaketlerle karşı karşıya kalmış ve bu durumda dine, büyüye sığınmıştı. Felaketlere karşı bireysel bir güvence söz konusu da değildi. Geleneksel toplumlarda insanlar, böylesi durumları tanrı vergisi olarak düşünüyorlardı.

Bu anlamda risk sadece olumsuz bir durum olarak algılamamakta olumlu yönü de vurgulamaktadır. Bu dönemde “risk” sözcüğü, yeryüzündeki tüm hayatın kendi kendini yok etmesi tehlikesini değil, cesaret ve macerayı çağırıyordu.¹⁰ Nitekim yeni yerleri keşfetmek anlamında bu dönemde risk, cesaret almayı ve bununla beraber şans gibi kavramlarla ilişkilendirilirken, günümüze doğru gelindikçe, teknolojik gelişmelerle beraber yerini korku ve felaket duygusuna bırakmıştır.

Risk fikri özellikle, hükmetmek arzusunda, özellikle de geleceğe hükmetme fikrinde belirir.¹¹ Nitekim Giddens riski, dışsal risk ve imal edilmiş risk olarak ikiye ayırmıştır. Bu ayırım, risk kavramını daha iyi anlamamızda yardımcı olacaktır. Dışsal risk, dışardan kaynaklanan, geleneğin ya da doğanın sabitliklerinden gelen risktir.¹² Bu riskler, sel kasırga , salgın hastalıklar ve deprem gibi doğa kaynaklı risklerdir. Bu tür risklerde insan müdahalesi söz konusu değildir. İmal edilmiş risk, bizzat insanlığın gelişim sürecindeki değişimler özellikle de bilim ve teknolojiye ilerlemeler tarafından yaratılır.¹³ Daha ziyade riskin kapsamı ve kaynakları değişmiştir. İmal edilmiş risk, insanın doğaya ve toplum yaşamının koşullarına müdahale edişinin bir sonucudur.¹⁴ Doğanın ve geleneğin ötesinde yaşayan bir dünyanın en temel niteliği, dışsal riskten imal edilmiş risk diye adlandırılan aşamaya geçilmiş olmasıdır. İmal edilmiş risk, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin her yere yaygınlaşmasıyla üretilmektedir.

¹⁰ Ulrich Beck, *Risk toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*, (Çev. Kazım Özdoğan-Bülent Doğan), İthaki Yay., İstanbul 2011, s. 24.

¹¹ Anthony Giddens, Christopher Pierson, *Modernliği Anlamlandırmak*, (Çev. Serhat Uğurkulak, Murat Sağlam), Alfa Yay., İstanbul 2001, s. 222.

¹² Giddens, *Elimizden Kayıp Giden Dünya*, s. 40.

¹³ Anthony Giddens, Christopher Pierson, *Modernliği Anlamlandırmak*, (Çev. Murat Sağlam, Serhat Uğurkulak), Alfa Yay., İstanbul 2001, s. 223.

¹⁴ Giddens, *Sosyolojinin Savunusu*, s.65

İki tür risk arasındaki ayrımı en iyi şöyle açıklayabiliriz. Tüm geleneksel toplumlardan sanayi toplumuna geçerken , insanlar dış doğadan gelen risklerden dolayı kaygı duyuyorlardı. Ama belirli bir noktada, doğanın bile yapabileceklerinden daha az, bizim doğaya yapabileceklerimizden ise daha çok kaygı duymaya başladı. İşte bu süreç, doğal riskin ağır basmasından imal edilmiş riskin baskın rolüne geçişine işaret etmektedir.

Birinin nerede bitip diğerinin nerede başladığından her zaman emin olmamamıza rağmen, doğal diye kullanılan şeylerin çoğu artık tam olarak doğal değildir. 1998’de Çin’de birçok insanın hayatını kaybettiği sel felaketleri yaşandı. Büyük nehirlerin taşması Çin tarihinde sürekli yinelenen olaylardandır. Ama geçmiş yıllarda meydana gelen seller eskileriyle aynı türden miydi, yoksa küresel iklim değişiminin de etkisi var mıydı? Doğru yanıtı hiç kimse bilmeseyse de, bu sellerin nedenlerinin tamamen doğal olmadığını düşündüren bazı olağandışı özellikleri olduğu ortadadır.¹⁵ İmal edilmiş riskte, riskin düzeyinin ne olduğunu bilemeyiz ve ne yazık ki birçok durumda vakit çok geç olana kadar emin de olamayız.

1972’ de Ukrayna’da meydana genle Çernobil felaketi imal edilmiş risk için iyi bir örnek teşkil etmektedir Ukrayna’daki Kiev’in 140 km kuzeyinde bulunan Çernobil Nükleer Santralinde gerçekleşen kaza her biri 1.000 Megawat (mw) gücünde olan dört reaktörün hatalı tasarımının yanı sıra, reaktörlerden birinde deney yapmak için güvenlik sisteminin devre dışı bırakılıp peş peşe hataların gelmesiyle oldu. Nükleer kalıntıların ürettiği radyoaktif bulut, patlamadan sonra tüm Avrupa üzerine yayılmış ve Çernobil’den yaklaşık 1100 km uzaklıktaki İsveç Fossmark Nükleer Reaktöründe çalışan 27 kişinin elbiselerinde radyoaktif parçacıklara rastlanmıştır ve yapılan araştırmada bu parçalar, Çernobilden gelen parçalar olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde İngiltere’de Galler bölgesindeki kazada iki hafta sonra saptanan yüksek radyoaktif nedeniyle yeşil alanlara koyun ve sığırların girmesi engellenmiştir. ¹⁶ Çernobil faciasından sonra radyasyonu etkisiyle kanser vakalarında büyük oranda artış olmuş, olayın üzerinde uzun yıllar geçmesine rağmen etkisini sürdürmüştür. Etkileri zamana ve mekana yayılmış ve toplumsal anlamda insanlar birçok sorunla karşılaşır olmuştur.

¹⁵ Giddens, *Elimizden Kayıp Giden Dünya*, s. 40, 41,42.

¹⁶ Ali Çimen, *Tarihi Değiştiren Olaylar*, (4. Baskı), Timaş Yay., İstanbul 2008, s.243.

Geçmişteki tehlikeleri, hijyen teknolojisindeki yetersizlikle açıklamak mümkündür. Oysa bugünkü tehlikelerin temelinde sanayideki aşırı üretim vardır. Bu yüzden günümüzdeki riskler ve tehlikeler (insanlar, hayvanlar, bitkiler üzerindeki) tehdidin küresel doğası ve modern sebepleri olması bakımından yüzeysel olarak genellikle benzer oldukları Ortaçağ'daki risk ve tehlikelerden ciddi bir şekilde ayrılıyor. Bunlar modernleşmenin riskleridir. Üstelik, endüstriyel ilerleme mekanizmasının toptan ürünleri ve mekanizmanın gelişmeye devam etmesiyle sistematik olarak daha vahim bir hele geliyor.¹⁷

Risklerin zaten yıkıcı sonuçları ve potansiyel unsurları bakımından esasen geleceğe dair bileşeni ifade eder. Demek ki riskler tabiatları gereği öngörüyle henüz meydana gelmemiş olan; ancak tehdit eden tahribatlarla alakalıdır ve bu tahribatlar bugün bu anlamda gerçektir. Bir başka deyişle saatli bomba çalışıyor. Bu açıdan riskler, önlenmesi gereken bir geleceğe işaret ediyor.¹⁸ İnsan unsurunun etkisiyle geri dönülmez bir şekilde tahrip edilen doğa, gün geçtikçe kendi doğal işlevini yerine getiremez olur ve üstesinden kalkılamayacak derecede sorunlarla yüz yüze kalırız. Bu anlamda Frankenstein efsanesinde olduğu gibi kendi geleceğimizi kendi ellerimizle mahvetmiş oluruz.

Bu anlamda M. Douglas ve A. Wildavsky de üç ayrı risk kültüründen bahsetmektedir.

1. Sosyal Politik Risk: Sosyal yapıdaki tehlikelerdir. Dış askeri düşman ya da bir takım suçlardır.

2. Ekonomik Risk: Ekonomideki tehlike ya da ekonomik başarısızlıklardan kaynaklanan risklerdir.

3. Doğal Risk: Ekolojik tehlikeler ve yeni teknolojiden kaynaklanan risklerdir. M. Douglas ve A. Wildavsky'nin açıklaması kültürelidir. Onlar için yapısal değişim, risk kültürlerinin üç bölümünün var oluşu nedeniyle oluşur. Çağdaş zamanlarda risklerin artış gösterdiğini, artış gösteren bu risklerin ise, büyük tehlikeler içeriyor olmasından bahsederler.¹⁹ Ulrich Beck modern toplumu, risk bağlamında tanımlar ve

¹⁷ Beck, *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 25.

¹⁸ Beck, *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 45.

¹⁹ Ulrich Beck, Joost Van Loon, (Ed. Barbara Adam), *Risk Society and Beyond*, Sage publications, London 1992, s. 50.

risklerin günümüzde büyük ölçüde insan ürünü ve küresel olgular oldukları gerçeğinden hareket eder.²⁰

Günümüzde risk, geçmişte kullanıldığı anlamdan farklı olarak içeriği değişmiş, bireyleri, toplumları ve çevreyi tehdit eder bir durum halini almıştır. Teknolojik gelişmelere paralel olarak daha çok riskli durumlarla karşılaşmaktayız. Bu anlamda gündeme güvenlik kavramı çıkmakta ve daha çok ihtiyaç duyulur hale gelmektedir. Geçmişe nazaran günümüzde ne kadar çok riskli durumla karşılaşmaktaysak o oranda güvenlik ihtiyacımız artmaktadır. Üstelik bu sadece insan ilişkilerinde geçerli değil, her anlamda düşünür hale gelmekteyiz.

Güven duygusu, tarihin başlangıcından itibaren kişisel ve toplumsal ilişkilerin vazgeçilmez unsurları arasında yer alan ve bulunmadığı ilişkilerin sürdürülmez olarak kabul edildiği son derece önemli bir kavramdır. Güven içinde korku duymadan inanmaktır.. Bu duyguların eksik olduğu bir ilişkide veya bir durumda güvenden bahsetmek çok zor olur. Güven duygusu, kelimelere dökülmesi zor, elle tutulmaz, gözle görülmez soyut bir kavramdır, ama bu duygunun yokluğu veya varlığı, kendisini hayatın her anında hissettirir.

Güven, hemen hemen herkes tarafından anlaşıldığı düşünülen, fakat açıklanması ya da tanımlanması zor görülen kavramlardan biridir. Çoğu araştırmacı güven ile ilgi tanımların çok sayıda ve farklı boyutlarda olduğunu söylemektedir. Güven konusundaki tanımlamalarda bir noktada birleşmemesine rağmen, güvene ilişkin bir tanımlama sayılabilecek bazı yönlerde fikir birliğine varılmıştır. Oxford İngilizce sözlüğündeki tanıma göre güven, bir kişi ya da nesnenin bazı özelliklerine bel bağlama olarak açıklanır. Luhmann'a göre ise güven, özellikle yalnızca modern dönem içinde var olan bir terim olan risk ile ilişkili olarak anlaşılmalıdır. Risk, büyük ölçüde, daha önceleri fortuna (kader) olarak düşünülen şeyin yerine geçer ve böylece, kozmolojilerden ayrılmış olur. Güven, risk koşullarının farkında olduğunu varsayarken itimatta bu yoktur. Güven ve itimatın her ikisi de hayal kırıklığı ya da üzüntüyle sonuçlanabilecek beklentilere isabet eder. Güven, seçenekler belirli olan bir eylem biçimini izlemeye karar verirken birey tarafından bilinçli olarak değerlendirilir Luhmann' a göre. Yeni bir araba yerine, kullanılmış olanı satın alan kişi kötü bir araba sahibi olma riskini göze

²⁰ Martin Stattery, *Sosyoloji de Temel Fikirler*, (Çev. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz), Sentez Yay., İstanbul 2007, s. 455.

alıyor demektir. Bu kişi, söz konusu olasılıktan kaçınmak için güvenini satıcıya ya da firmanın üstüne yöneltir. Bu itimat durumunda kişi, hayal kırıklığına tepkisini başkalarını suçlayarak gösterir. Güven konumunda ise, kusurun bir kısmını da kendisi omuzlamak zorundadır ve bir başkasına ve bir şeye güven duymuş olmaktan pişmanlık duyması olasıdır.²¹

Giddens, güveni tanımlarken onun yardımcı kavramlarını farklı bir biçimde kavramsallaştırarak verir.²²

- Güven, temel olarak riskle değil, olumsuzluğa bağlıdır. Olumsuz sonuçlarla karşılaşıldığında güven, bu sonuçlar ister bireylerin eylemleri isterse de sistemlerin işleyişleriyle ilgili olsun, her zaman bir güvenirlilik çağrışımını da yanında taşır.

- Güven, bir kişi ya da sistemin güvenirliliğine duyulan inançla aynı değildir; o bu inançta türetilen şeydir.

- Simgesel işaretlere ya da uzmanlık sistemlerine duyulan güvenden de söz edebiliriz; ama bu güven başkalarının ahlaki doğruluğuna (iyi niyetine) olan inanç üzerine değil, hakkında bir şey bilmediği ilkelerin doğruluğuna olan inancın üzerine kuruludur.

- Buradan hareketle güven, belirli bir sonuçlar ya da olaylar kümesi göz önüne alındığında, bir kişi ya da sistemin güvenirliliğine olan itimat olarak tanımlanabilir.

- Risk ve güven iç içe geçmiş durumdadır; güven, normalde, belirli türdeki etkinliklerin tabi olduğu tehlikeleri azaltmaya ya da en aza indirmeye yardımcı olur. Kabul edilebilir risk, bütün güven konumlarında zayıf “tümevarımsal bilgi” başlığı altına giren ve bu anlamda, güven ile risk hesabı arasında adeta hep bir denge vardır. Kabul edilebilir risk- tehlikenin en aza indirgenmesi-, değişik bağlamlara göre farklılık gösterse de güvenin sürmesinde genellikle merkezi konumdadır.

- Güveni belirli tehlikeler grubunu önlediği ya da en aza indirgendiği bir durum olarak tanımlayabiliriz. Güvenlik deyimi, genellikle bir güven ve kabul edilebilir risk dengesi üzerinde durur. Hem olgusal hem de deneyimsel anlamda güvenlik, geniş insan küme ya da topluluklarını ya da bireyleri kapsayabilir.²³

²¹ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 38.

²² Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, (Dördüncü Basım), (Çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yay., 2010, s.35.

²³ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, ss. 36, 38.

Güven, sosyal ilişkilerin bir sonucu olarak da görülebilir. Güven, sadece bir tarafın diğerine karşı tutumu değildir. Tarafların karşılıklı etkileşiminde ortaya çıkar. Bu karşılıklı yaklaşım ele alındığında iletişim, güvenin gelişmesinde en önemli belirleyici olmaktadır. Aslında güven hesaplanmış beklentilerden ziyade, içine inanç dahil edilerek tanımlanmıştır. Birisi verdiği sözü tutma olasılığını akılcı bir hesabını yaptıktan sonra değil, bir bireyin veya bir sistemin özelliklerine dair genelleştirilmiş bir inanca sahip olduğunuz için güvenirsiniz. Güvenin etkili olabilmesi için, karşılıklı olması gerekmektedir. Ayrıca güven gelecek ihtimallere karşı bir emniyet sunar.²⁴

Nitekim geçmişe nazaran günümüz toplumları daha karmaşık bir hal almıştır. Roller ve statüler bağlamında güven geliştirir olduk ki, güvenin her zaman için bazı hesaplanabilir dayanakları vardır. Birinin güvenilebilirliğine dair bazı kanıtlarımız olmadıkça kimseye güvenemezsiniz. Nitekim güvenirlilik iki çeşittir. İlki birbirlerini çok iyi tanıyan ve uzun sürelik tanışıklık temeli üzerinde birbirini öbürünün gözünde güvenilir kılan nitelikleri kanıtlanmış bireyler arasında kurulmuş olanıdır. Yerinden çıkarma düzenekleri açısından güvenirlilik ise, inanırlılık yine merkezi önemde ve nitelikler de kuşkusuz işin içinde olsa bile farklıdır. Bazı durumlarda soyut olan birey ya da toplulukla hiçbir karşılaşmayı gerektirmez. Modern kurumların doğası gereği, soyut sistemdeki güven düzeneklerine, özellikle de uzman sistemlerine duyulan güvene derinden bağlıdır.²⁵ Uzman sistem ve kişiler güveneceğimiz durumların dayanak noktasıdır. Profesyonellere, profesyonel olmayanlardan daha yüksek düzeyde güven duyulmaktadır. Eğitim ve beceri düzeyi azaldıkça, güvende de bir azalmanın olması kaçınılmaz olmaktadır. Günümüz toplumlarında bu daha çok hissedilir bir hal almıştır.

1.3.2. Gıda ve Gıda Güvenliği

Gıda insanoğlunun hayatını devam ettirmesi açısından en temel öğelerden birisidir. Tanım olarak vermek gerekirse gıda, fizyolojik etkisi olan her şeyle ilişkilendirilebilir. Gıda genelde organizmanın varlığının sağlanmasının devamı, büyümesi ve kaybettiklerini yerine koyması ve yaşamanın gereği olan fizyolojik fonksiyonlarını yapabilmesi için vücuda alınan besin maddesi olarak tanımlanır. Gıda, yaşayan canlıların enerji sağlamak ,gelişmek ve yaşamak için vücutlarına aldıkları

²⁴ Giddens, *Modernliği Anlamlandırmak*, s. 98.

²⁵ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s.79.

madde olarak tanımlanmaktadır.²⁶ Gıda, mikroorganizmaların hem enerji ihtiyaçlarını karşılamaları, hem de hayati fonksiyonlarını yerine getirebilmeleri açısından gereklidir.²⁷ Gıda besin ögelerini içeren maddeler anlamına gelir ve bu ögeler yardımıyla organizma hem büyür hem de işlevlerini yerine getirir.

Bu anlamıyla bakıldığında gıdaların organizmada birtakım fonksiyonları bulunmaktadır. Bunlar; fizyolojik, sosyal ve psikolojik fonksiyon olmak üzere üç başlıkta incelenir. Fizyolojik fonksiyonlar, besinlerin fonksiyonlarından en önemlisidir. Fizyolojik fonksiyon, yeterli ve dengeli beslenme ile birlikte enerji sağlamaya, büyümeye ve onarım gibi işlevleri yerine getirmeyi sağlar. Bunun dışında vitaminler ve mineraller, vücudun hastalıklara ve enfeksiyonlara karşı savunma mekanizmalarının oluşturulup korunması için gerekli temel kimyasal reaksiyonlara katılır ve bunları iyileştirirler. Gıdaların organizmadaki bir diğer fonksiyonu ise sosyal fonksiyonudur. Besinler bireyler, aileler ve toplumlar arasında ilişkilerin olumlu olmasında oldukça etkilidir. Besinlerin gerekli olan temel besin elementlerini sağlamaları yanında uyum sağlama ve kişilere zevk verme gibi psikolojik fonksiyona da sahiptir.²⁸

Gıda, insanoğlunun varlığını devam ettirebilmesi için hayati bir öneme sahiptir. Bu anlamda Abraham Maslow'un İnsan Gereksinimleri Hiyerarşi Teorisi, iyi bir örnek teşkil etmektedir. Maslow, insanoğlunun hayatını devam ettirmesi açısından önemli olan ihtiyaçların hiyerarşisini vermiştir.

Maslow'un İnsan Gereksinimleri Hiyerarşi Teorisi:

- İlk aşamada fizyolojik gereksinimler yer almaktadır. Nitekim bunlar, gıda, açlık, su, hava, barınma, cinselliktir.
- İkinci aşamada, güvenlik ve güvence gereksinimleri yer alır.
- Üçüncü aşamada sosyal gereksinimler yer alır. Arkadaşlık, sevgi, ait olma duygularıdır.
- Dördüncü aşamada saygınlık yer alır. Yani prestij ve statü.
- Son aşamada ise iş yapabilirlilik yani kişisel hedefler²⁹

²⁶ Mustafa Tayyar, Recep Çıbık, *Gıda Kimyası*, Dora Yay., Bursa 2011, s. 2.

²⁷ Teslime Mahmutoglu, *Gıda Endüstrisinde Güvenli Gıda Üretmek*, (2. Basım), Odtü Yay., Ankara 2010, s. 270.

²⁸ Tayyar, Çıbık, s. 6.

²⁹ Filiz Akgün Soydaş, *Tokluğun İçindeki Açlık-Mor Gıda*, Kum Yay., Ankara 2000, s. 61.

Teoriden de anlaşılacağı üzere insanlığın en önemli ve birincil ihtiyacı olan öge beslenme, gıdadır. Aç insan ise, önce karnını doyurur. Daha sonra diğer ihtiyaçlarını gidermeye başlar. Nitekim insan aç ise, ikincil derecede önemli ihtiyaçlarını giderme yolunu seçmeyecektir. Karnını doyuracaktır, daha sonra güvenlik, barınma ihtiyacını giderme yolunu seçecektir. Hayati derecede önemli olan ihtiyaçlar giderildikten sonra diğer ihtiyaçlarını karşılama yolunu seçecektir.

İnsanoğlunun temel ihtiyaçlarının en önemlisi beslenmedir dedik. Yeterli ve dengeli beslenme sağlığın korunması ve hastalıkların önlenmesi açısından temel teşkil etmektedir. İnsanoğlunun aktif ve sağlıklı bir hayat sürmesi için gereksinim duyduğu besin ögeleri farklı gıdalardan sağlanmaktadır. Bazı gıdalar belirli besin ögeleri açısından zengin bazıları ise yoksun olabilir. Bu nedenle hangi gıdalar ne miktarda tüketileceği ve tüketime hazırlanırken nelere dikkat edileceği büyük bir önem taşımaktadır. Yani kısacası insanoğlu karnını doyurduktan sonra yediği yiyeceklerin ne oranda güvenilir olduğuna dikkat etmektedir. Açlık sınırında olan veya sağlıklı beslenemeyen veya güvenilir gıdaya erişemeyen insanın bu gereksinimini göz ardı etmektedir. Aç bir insandan mükemmel başarılar beklemek yersiz olur.

Gıda yaşamda bir zorunluluk ise yaşamı kaliteli kılmak için, tükettiğimiz gıdaların en iyisini seçmek bu anlamda önde gelir. Gıda güvenliği ise kişinin sağlıklı ve mutluluğu için öncelikli konulardan birisidir. Gıda seçimine gösterilen duyarlılık, gıdanın güvenilir olmasında da aynı şekilde olmalıdır. Gıda seçiminde öncelik, kaliteli ve güvenilir olması önemlidir. Kaliteli yaşama ulaşmada gıda tek başına bir çözüm olmaz, fakat buna ulaşmada en önemli yol güvenilir ve kaliteli gıda tüketimi ile sağlanır. Bu anlamda güvenilir gıda yada gıda güvenliği insanın beslenmesinde hayatında önemli bir yer teşkil etmektedir. Peki nedir gıda güvenliği?

Gıda güvenliği denince akla ilk gelen şey, yiyen kişinin sağlığına herhangi bir olumsuz sağlık etkisi olmayan gıdaları tüketmek gelir.³⁰ Bir başka tanıma göre ise halk sağlığını, gıda tüketimi ile oluşan tehlike ve risklerden korumaktır. Burada kalite güvenliği yani tüketicinin tahmini şeklinde olmalıdır. Yani, kalite, bir ürün yada hizmette belirlenen ya da olası gereksinimleri karşılama yeteneğine dayanan özelliklerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Tüm insanların hakkı olan yaşam kalitesini artırmak

³⁰ Mahmutoglu, s. 14.

için ekonomik, sağlıklı, yeterli, güvenilir ve besleyici gıdalara ulaşabilme yoludur.³¹ Güvenli gıda, amaçlandığı biçimde hazırlandığında ve fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik özellikleri itibarıyla tüketime uygun ve besin değerini kaybetmemiş gıda maddesi olarak tanımlanabilmektedir. Bu kavramda bakteri, virüs, parazit, küf toksinleri gibi biyolojik tehlikeler; pestisitler ve veteriner ilaçları, doğal toksik maddeler, endüstriyel kontaminantlar, gıda işleme sırasında oluşan toksik maddeler ve gıda katkı maddeleri gibi kimyasal tehlikeler ve cam, metal, plastik, taş, toprak, tahta parçaları, kıl gibi yabancı maddeler ve radyoaktivite gibi fiziksel tehlikeler gıdalarda bulunup insan sağlığını tehdit edebilecek tehlikeler olarak sıralanmaktadır. SB verilerine göre 2001 yılında, bakteri kökenli gıda zehirlenmeleri nedeniyle 7879 kişi hastanelere kaldırılmış ve 324 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu rakamlara gıdalardan kaynaklanan veya gıdalar yoluyla buluşan brusella, şarbon gibi hastalıklara ilişkin rakamlarda ilave edildiğinde, gıda güvenliğinin halk sağlığı için taşıdığı önemin boyutu daha da açık bir şekilde ortaya çıkmamaktadır. Ayrıca gıda zehirlenmelerinin birçoğunun hastane kayıtlarına girmemiş olduğu da dikkate alınmalıdır.³²

Gıda ya da besin zehirlenmeleri dünyada yaygın bir şekilde kendini göstermektedir. Günümüzde çok çeşitli gıdaların üretilmesi, besinlerimiz konusunda yeterli bilgiye sahip olunmaması, uygun şartlarda üretilmemiş veya muhafaza edilmemiş gıdaların tüketilmesi, gıda üretilen ve tüketilen yerlerde gıda hijyen uygulamalarının bulunmaması, yetersiz olması ve bu yerlerin etkin bir şekilde kontrol edilmemesi gibi nedenlerden dolayı gıda zehirlenmeleri sıklıkla rastlanmaktadır. Gıda güvenliğinden yoksun gıdalar, yaşamda risk oluşturur.

Gıda güvenliği bakımından insanı zehirleyen, yaşamı felakete götüren maddeler vardır. Tarımsal üretimde kullanılan büyümeyi geliştirici hormonlar, bitki koruma ürünleri, genetik modifiye organizmalar, hayvanlara aşırı dozlarda verilen antibiyotik gibi maddelerin neden olduğu tarımsal zararlı atıklar bu türden maddelerdir. Mikrobiyolojik, kimyasal ya da fiziksel bulaşık olan gıdalar, patojen mikroplarla bulaşık meyve sebzelerin yol açtığı gıda zehirlenmeleri kimi insanlarda kronik hastalıklara, kimi insanlarda ölüme neden olabilmektedir. İyi bir gıda, bitki koruma

³¹ Şerife Ünüvar, *Gıda/ Besin Teknolojisi*, Nobel Yay., Ankara 2007, s. 6.

³² Gökhan Güder, *Avrupa Birliği Gıda Güvenliği Politikası ve Üyelik Sürecinde Türkiye'ye Yansımaları*, DPT Yay., Eylül 2006, s. 58.

ilaçlarından, süt üretim yöntemlerinden ve zararlı katkı maddelerinden uzak, etik ticarete konu, besin değerine sahip güvenilir gıdadır.³³

Gıda sağlığa zararlı olması ve tüketime uygun olmaması durumlarında güvenli sayılmamaktadır. Herhangi bir gıdanın güvenli olup olmadığının saptanmasında gıdanın tüketici açısından bakıldığında üretim depolama, tüketim işlemlerinin uygun olup olmadığına bakılır. Etiket bilgilerine veya gıdanın içeriğinin sağlığa zararlı olabilecek etkilere dair tüketiciye verilen bilgiye bakılmaktadır. Yine herhangi bir gıdanın sağlığa zararlı olup olmadığının saptanmasında, gıdayı tüketen tüketicinin sağlığına hemen ya da uzun vadede yapacağı olumsuz etkiler ile onu izleyecek nesiller üzerindeki etkilere bakılmaktadır.

Gıda güvenliği, gıdanın amaçlanan kullanımına uygun olarak hazırlandığında ve tüketildiğinde tüketici sağlığına zarar vermemesi üzerine odaklanmaktadır. Gıda güvenliğini etkileyen en önemli faktör, gıdanın kendisi ya da gıdada bulunan biyolojik, kimyasal veya fiziksel etmenler vasıtasıyla olumsuz sağlık etkisine yol açmasıdır. Yetersiz ya da dengesiz beslenme gibi diğer insan sağlığı sorunlarını kapsamaktadır. Bu tehlikelerin ürüne girişi gıdanın hazırlanış aşmalarından herhangi bir basamağında olabilir. Bu nedenle gıda zinciri boyunca etkin bir kontrolün gerçekleştirilmesi önemlidir.³⁴ Gıda güvenliğinin amacı, gıdanın insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkiye yol açma potansiyelinin en aza indirmektir.

Bu anlamda gıda güvenliğine ilişkin risk analizi yapılmaktadır. Gıdalarda kaynaklanabilecek tehlikelerin ve bu tehlikelere karşı alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi yapılır. Bu anlamda gıda güvenliği açısından Dünya Sağlık Örgütü ve diğer uluslar arası kuruluşlarca risk analizi adı altında kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır. Risk analizi üç aşamada yapılmaktadır.

- Birinci aşama, risk değerlendirmesi olarak isimlendirilmektedir. Risk değerlendirmesi daha çok tehlikenin tanımlanması üzerinde durmaktadır. Bu aşama daha çok bilimsel bakış açısını gerektirir. Gıdalardan kaynaklanabilecek ve kamu sağlığını tehdit edebilecek riskler üretimden tüketime kadar her aşamada belirlenir, sınıflandırılır.

³³ Soydal, s. 123.

³⁴ Soydal, s. 128.

- İkinci aşama ise, risk yöntemidir. Gıdalarda kaynaklanan risklerin belirlenmesi, sınıflandırılması ve oluşturulduğu tehlikenin boyutlarının tespit edilmesi ile birlikte buna konu riskin nasıl ve ne şekilde ortadan kaldırılabileceği sorusuna cevap aranmaya başlanır. Burada risk değerlendirmesinin sonuçları kullanılarak, söz konusu tehlikenin ortadan kaldırılmasına veya oluşturabileceği zararın azaltılmasına yönelik çeşitli alternatif tedbirler geliştirilmektedir.

- Son aşama ise, bu tedbirler geliştirilirken risk iletişimine de yer verilmesidir. Tüketiciler karşı karşıya bulundukları riskler hakkında daha fazla bilinçli oldukları ölçüde gıdalardan kaynaklanabilecek tehlikelere karşı kendilerini daha iyi koruyabileceklerdir.³⁵

Tüm bu değerlendirmelerin ve uygulamaların amacı tüketicilerin gıdalardan kaynaklanabilecek tehlikelere karşı korunmasını sağlamak ve bu anlamda gıda güvenliği kapsamında bilinçlenmesini sağlamak. İnsanların sağlıklı bir şekilde hayatlarını devam ettirmeleri açısından önemli olan gıda ve bilhassa güvenilir gıda hayati bir önem arz etmektedir bu anlamda.

³⁵ Güder, s. 42.

İKİNCİ BÖLÜM

RİSK TOPLUMU

2.1. RİSK TOPLUMU KURAMI

2.1.1. Düşünümsel/Dönüşlü Modernleşme

Risk, tehlike ve güven bir birine bağlı terimlerdir, fakat geçmişteki kullanımları ile modern toplumlardaki kullanımları bir hayli değişmiştir. Şekli, anlamı, içeriği ve şiddeti farklılık göstermektedir.

Aslında risk kavramı “modernizm” kavramına bağlıdır. Risk, modernleşmenin kendisi tarafından yaratılan ve tanıtılan tehlike ve güvensizliklerle sistemli bir biçimde ve başa çıkmaya çalışmanın bir yolu olarak tanımlanabilir. Risk eski tehlikelerin aksine, modernleşmenin tehditkar kuvveti ve bunun belirsizliğinin küreselleşmesi ile ilişkili olan sonuçlardır. Bu üç terimi, modernliğin tarihsel süreci içerisinde inceleyecek olursak; modernlik dönemselsel olarak 17. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar olan süreyi kapsadığı kabul edilmektedir. Kimi yazarlar ise bu süreyi, 19. yüzyılın sonu ve ikinci dünya savaşının başlangıcı olarak sınırlandırmaktadır. Modernlik genel olarak teknik, toplumsal, ahlaki, iktisadi, siyasi ilerleme ve iyileşme şeklinde algılanmaktadır.³⁶

Modernlik, Jürgen Habermas’a göre, Rönesans’tan bu yana insanoğlunun aklıyla evrende var olan her şeyi öğrenebileceğine, onu istediği gibi yönlendirerek gerçek mutluluğa kavuşacağına inanan bir düşüncenin ürünüdür. Habermas’a göre 5. yüzyılda Latince “modernus” sözcüğünün üretilmesiyle tanımlanmaya başlanan modernlik kavramı, 18. yüzyıla kadar hep değişik biçimlerde bugünü geçmişten ayırmak ve bugünü eskiden yeniye geçişin bir durağı olarak belirlemek için kullanılmıştır. Modernlik kavramının içeriği ilk olarak Fransız Aydınlanmasıyla değişmeye başlar. Modernizm sözcüğüne artık başka değer ve anlamlar yüklenir.³⁷

Aydınlanma düşüncesi dünya da aklın egemenliğini kurmak istiyordu. Doğa, bilim aracılığıyla tamamen anlaşılabilir hale gelecek ve insanlığın hizmetine

³⁶ Anthony Giddens, *Sosyolojide Başlangıç Okumaları*, (Çev. Günseli Altaylar), Say Yay. İstanbul 2009, s. 561.

³⁷ Dilek Doltaş, *Postmodernizm ve Eleştirisi*, İnkılap Yay., İstanbul 2003, s. 11-56.

sokulacaktır.³⁸ Modernlikte çift değerliliğe, belirsizliğe yer yoktu. Her şeyin sınırı net ve kesin bir şekilde tanımlanmalı, muğlaklığa, boşluğa, kararsızlığa yer bırakılmamalıydı. Bunlar insanlığı güven altına almak için gerekiyordu.

Aydınlanma çağı öncesinde evrene dair doğrulara vahiy yoluyla ya da usavurum yoluyla ulaşılmıyordu. Aristo'yu esas olan Kopernik, Kepler, Galile ve Newton'la devam eden klasik fizik araştırmaları, dünya ve kainatın o güne kadar bilinen tanımlarını değiştirmiştir. Din temeline dayanan tanımları reddeden yeni bir düşünce akımı başlatmıştır. Buna göre belirsiz ve bulanık olan hiçbir şey fiziğin içinde olmamalıdır. Klasik fiziğin dünyası bir “ya” , “ya da” dünyasıydı. Bir şey ya doğruydu ya da yanlış. Hem doğru hem de yanlış olamazdı, çünkü doğru tekti.³⁹

Durkheim, Saint Simon geleneği doğrultusunda, modern kurumların doğasını, endüstriyalizmin etkisi bazında incelenmiştir. Ona göre kapitalist rekabet, ortaya çıkan endüstriyel düzenin merkezi özelliği değildir. Modern toplumsal yaşamın hızlı değişen karakteri esasen kapitalizmden değil, doğanın endüstriyel amaçlı kullanımı yoluyla üretimi insan gereksinimlerine göre biçimlendiren kurumsal iş bölümünün canlandırıcı etkisinden kaynaklanıyordu. Kapitalist değil, endüstriyel bir toplumda yaşıyorduk.⁴⁰ Weber ise, endüstriyel düzenin varlığı yerine kapitalizmden söz etmiş olmasına karşın bazı önemli konularda görüşleri Marx'tan çok Durkheim'a yakındır. Weber'in nitelendirdiği anlamda rasyonel kapitalizm, emeğin metalaşması da dahil olmak üzere, Marx tarafından belirlenen ekonomik düzenekleri kapsar. Teknolojide ve insan faaliyetlerinin bürokratik biçimde örgütlenmesinde ifade edildiği biçimiyle rasyonelleşme anahtar kavram konumundadır.⁴¹

Modernliğin ortaya çıkışı her şeyden önce modern ekonomik düzenin, kapitalist ekonomik düzenin ortaya çıkışıdır. Ama modern toplum aynı zamanda farklı bir örgütlenme yapılarını da içerir. Bunun temelini bilgi oluşturmaktadır. Teknolojik gelişmelerin yaşanması ise toplumların gelişmesinde ve değişmesinde çok önemli bir etkiye sahiptir. Bugün çok doğal olarak benimsediğimiz bu teknolojilerin uzun bir geçmişi vardır. Mesela; matbaanın bulunuşuna insanlar, çok yakınlarında oturan

³⁸ Yaşar Çubuklu, *Postmodern Toplumda Kriz ve Siyaset*, Kanat Yay., İstanbul 2004, s. 3.

³⁹ A. Kürşat Gökkaya, Cemil Cahit Yeşibursa, *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*, Siyasal Yay., Ankara 2008, s. 80.

⁴⁰ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 18.

⁴¹ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 18.

insanların bile ne şekilde yaşadıklarını anlamadan yaşamaktaydılar. Johann Gutenberg Çağında devrim sayılabilecek ünlü baskı makinesinin gelişmesiyle başlayan iletişim ve teknolojik alanındaki gelişmeler tam bir hızla devam etmiştir.⁴² Kitle iletişim alanında 20. yüzyılda olan gelişmeler de toplum üzerinde çok etkileyici olmuştur. Modern elektronik iletişim araçları olan radyo ve televizyon ile anında bir takım bilgileri çok uzak yerlere gönderme imkanı doğdu.

Günümüzde bilgisayarlar modern yaşıntının ayrılmaz bir parçasını oluşturur. İnternet sayesinde istediğimiz bilgiye anında ulaşıyoruz. Ulaşım alanında gerçekleştirilen gelişmeler sayesinde istediğimiz yere, ne kadar uzak olursa olsun anında varırız. Sağlık alanında da nitekim çok büyük gelişmeler olmuştur. Bu bağlamda teknolojik gelişme ve modernlik insanlara rahatlığı ve kolaylığı sağlarken diğer taraftan tehlikeleri, riskleri ve güvensiz durumları da gündeme getirmiştir. Gerek insan ilişkileri gerek toplumsal ilişkiler daha karmaşık ve belirsiz bir hal almıştır.

Modern toplumsal yaşamın düşünömselliği toplumsal uygulamaların, bu uygulamalarla ilgili yeni bilgiler ışığında sürekli olarak incelenip reforme edildiği, böylece karakterlerini yapıcı olarak değıştirdikleri gerçeğinden oluşur. Toplumsal uygulamalar tüm kültürlerde onları besleyen keşiflerin ışığında sürekli olarak değıştirilir. Modernliğin başat özelliğinin yeni olana karşı bir açlık olduğu sık sık söylenir, ama bu tümöyle doğru olmayabilir. Modernliğı belirleyen şey , yeninin yalnızca yeni olduğu için kucaklanması değil, büyük çapta bir düşünömsellik beklentisidir. Bu da kuşkusuz bizzat düşünüm dünyası üzerine düşünüm geliştirmeyi gerektirir.⁴³

Bu anlamda Giddens, basit modernleşme ile düşünömsel modernleşmeyi bir birinden ayırır. Basit modernleşme eski tip, tek çizgi üzerinde ilerleyen bir modernleşmedir. Düşünömsel modernleşme ise, bunun aksine modern düzenin çelişkilerini ve sınırlarını kabul etmesini ima eder.⁴⁴ Basit modernleşme toplumsal değışmenin modelini son kertede amaçsal rasyonelliğın kategorilerinde, içinde düşünürken, düşünömsel modernlik toplumu değıştirmenin devinimcisini yan etki kategoriyle düşündüğünü belirtir. Basit modernleşme, sanayi toplumunu tek olabilecek

⁴² Manfred B. Steger, *Küreselleşme*, (Çev. Abdullah Ersoy), Dost Yay., Ankara 2004, s.133.

⁴³ Giddens, *Modernliğın Sonuçları*, s. 41

⁴⁴ Giddens, Piorson, *Modernliğı Anlamlandırmak*, s. 228.

modernleşme olarak ileri sürerken, bundan başka modernliklerin olabileceğini yadsımaktadır. Düşünmsel modernleşme ile kastedilen, toplumu değiştirme bir menzili olan katmerli bir modernleşmedir. Toplumsal alt üst oluşlara işaret eden göstergeler, şimdiye dek devam eden bakış açısına göre, çöküş manzaraları ve acı dolu deneyimlerdi. Ne var ki, mutlaka böyle olması gerekmez. Yalnızca çöküşün göstergeleri değil, özellikle de yüksek bir iktisadi büyüme hızı, iş verimliliğinin yüksek oluşu, hızlı bir teknolojileşme süreci ve sağlam bir istihdam güvencesi de, yüksek düzeyde sanayileşmiş toplumu başka bir toplumsal döneme götüren, kaydıran fırtınanın kopmasına neden olabilir.⁴⁵Yüksek düzeyde sanayileşmenin ve ilerlemenin olumlu neticeleri yanında bir o kadar da olumsuz neticeleri bulunmaktadır. Yararı olan birçok şeyin başka bir yönde olumsuz bir yansıması da kaçınılmaz olacaktır. Teknolojik gelişmelerin yarattığı yıkıcı felaketler, sera etkisiyle ozon tabakasında bulunan delik, AIDS gibi bulaşıcı hastalıklar artık farklı bir dünya da yaşadığımızı göstermektedir. Endüstrileşme, gelişme ve medeni bir toplum yaratma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Fakat birçok bitki ve hayvan türü yok olmuş ve birçokları da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Gelişmiş teknolojiyle doğal çevreyi değiştiren insanoğlu ekolojik sisteme de büyük zarar vererek canlıların yaşamasını olanaksız kılmaktadır. Yeni teknolojilerin gelişmesi doğal kaynakları tüketmekte, ekolojik dengeyi bozarak hava kirliliğine neden olup çevrede çok büyük sorunlar yaratmaktadır. Karşılaştığımız risklerle birlikte düzen duygusunun tahrip edilmesi noktasında düşünüm devreye girmektedir.

Bauman, Michael Phillipson'ın *Modernliğin Dümen Suyundan (In Modernty's Wake)* adlı kitabını yorumlarken geminin klasik modernliğin geçip gittiğini, ancak geçmenin oluşturduğu dalgaların etraftaki tüm tekneçileri, teknelerin rotalarını yeniden ayarlamaya mecbur ettiğini ve nihayet denize düşenlerin de teknelere ulaşmak için zorlu bir yüzme maratonuna maruz kalacağı bir türbülans yarattığını söyler. Ona göre sular durulduğunda bizler güverteden olmasa da bütün bunlara sebep olan arkadan ama neredeyse tüm açılarıyla daha yakından bakma şansına sahip olacağız ve dümen suyunun yarattığı türbülansla yaşamayı öğrenerek yeni bir akılla (eleştirel akıl) hareket edeceğiz. İnsan kendi yapımı ve gurur kaynağı gemisiyle (Aydınlanmanın kendi paradoksu olarak akıl ve ilerleme) nereye gideceğini kestiremediği, şimdi daha iyi

⁴⁵ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 68.

anlaşıldığı yolculuğun da geminden düşünce, yöneldiği vardıği hedefi (ilerleme) ve onu oraya götürecek olan gemisini (aklı) eleştirici bir gözle görmeye başlamasıdır. Onun içinde kalınan türbülânsta ve geminin rotasının yarattığı hayal kırıklığı karşısında kendi durumunu yeniden gözden geçirecek ve yeni vaziyet alışlarla hayatta kalmaya çalışacaktır. Bu hayatta kalma mücadelesinde, şimdinin dümen suyunda güvenli bir yaşam (hayatla kalma) stratejisi geliştirmek isteyecek ve arkadan takip ediyor olmanın bir sonucu olarak şimdiyi deneyimleriyle (geçmişiyile) düzenleyecektir.⁴⁶ Modernlik aslında günümüzde bir değişim geçirmektedir. Beck bu devamı, ikinci bir modernlik yani düşünümsel modernlik olarak adlandırmaktadır. Modernliğin üstünde yeni bir düşünümü, eleştiriyi ifade etmektedir.

Modern toplumların özünde gelenek ile bir karşıtlık vardır. Geleneksel kültürlerde geçmişe, önceki kuşakların deneyimlerini içerdği ve sürdürdüğü için saygı gösterilir ve simgelerine değer verilir.⁴⁷ Modern öncesi dönemlerde düşünümselliği sağlayan en önemli araçlardan biri gelenektir. Eskiden tüm etkinliklerimize hakim olan gelenek, modernlikle birlikte çözülmüş, yerini düşünümselliği sağlayan başka unsurlara bırakmıştır. Böylelikle modern toplumda düşünümsellik, tümüyle farklı bir form almıştır. Fakat bu, geleneğin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmez. Sadece eskisi gibi geniş etki alanına sahip değildir.

Geleneğin modernleşmesi ile sanayi toplumunun modernleşmesi arasındaki ayrım gereğince bilim, uygulama ve kamusal alan ilişkisinde birbirinden farklı iki durum söz konusudur: basit ve dönüşlü bilimselleşme. Bilim ilk önce verili bir doğa, insan ve toplum dünyasına uygulanır. Dönüşlü evrede ise bilimler kendi ürünleriyle, eksiklikleriyle ve ortaya çıkan sorunlarıyla yüzleşir, yani ikinci bir uygarlaştırıcı yaratıcıyla karşı karşıya gelir. Birinci evrenin gelişim mantığı, bilimsel rasyonelliğin bilgi ve aydınlanma iddialarının bilimsel şüpheciliğin yöntemsel öz- uygulamasından hala muaf olduğu ikiye bölünmüş bir bilimselleşmeye dayanır. İkinci evre ise, bilimsel şüpheciliğin bilimin kendi içsel temellerine ve dışsal sonuçlara kadar genişlediği tam bir bilimselleşmeye dayanır.⁴⁸

⁴⁶ Mevlüt Özben, "Risk Toplumunda Nostaljinin Kaçınılmazlığı: Güvenli Bir Yaşam Arayışı ve Nostalji", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Yıl: 7 Sayı:25-26, Temmuz-Aralık 2010, s. 14-15.

⁴⁷ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 39.

⁴⁸ Beck, *Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru*, s.233

Bilimsel uygarlık artık sadece doğayı, insanları ve toplumu bilimselleştirmekle yetinmeyeceği bir safhaya girdi. Artık kendisini, kendi ürünlerini, etkilerini ve hatalarını da gitgide artan bir dozda bilimselleştiriyor. Bilim, artık önceden var olan bağımlılıklarla kurtuluşa değil kendisinin sebep olduğu hata ve risklerin tanımlanması ve bölüştürülmesiyle ilgileniyor. Şüpheciliğin metodolojik gücünü kendi temellerine ve pratik sonuçlarına kadar genişleten bilim, bir taraftan içsel ve dışsal ilişkilerinde kendi kendisiyle yüz yüze geliyor.⁴⁹ Bu anlamda düşünümsel modernlik her iki ögeyi de içerir: hem tehlikelere karşı kör olarak başarılı bir biçimde modernleşmeye devam edilmesi sonucu sını- toplumsal temellerinin kendi kendini tehdit etmesini hem de bu bağlantı konumundaki bilinçlenmeyi, düşünümü. Risk Toplumu terimi, sanayi toplumunun şimdiye dek izlediği yolda yaratılan tehditlerin ağır bastığı bir modernlik evresi anlamına gelir. Demek ki modern toplumlar değişmedikleri, kendi sonuçlarını düşünüm konusu etmedikleri, sanayide yürü-ya- kulum politikası güttükleri ölçüde, kendi modellerinin temelleriyle ve sınırlarıyla karşı karşıya gelirler.⁵⁰ Risk toplumu kavramı işte bu noktada devreye girer. Modernleşme kimsenin kabul ediyorum ya da kabul etmiyorum diyebilecekleri bir aşama değildir. Aksine sürekli devam eden bir süreçtir ve içinde her türlü tehlike ve tehdidi barındıran aralıksız devam eden bir yolculuktur. Bu yolculukta teknolojik gelişmelerin yanında risklerini de kabul etmek demektir. Bu riskleri en aza indirmenin yöntemi ise bilinçli davranıp bilinçli kullanmanın yolunu açmaktır. Risk toplumu aşamasına modernlikte uygulanan yanlış politikalar ve alınan kararlar sonucunda gelinmiştir ve aynı hataların yenilenmemesi için sorgulamayı bilen bir bilinçlilik, düşünüm geliştirilmelidir. Bu süreçte siyasetin, ekonominin, bilimin ve teknolojinin doğru bir bilinç ve mantıkla yeniden yapılandırılmalı ve riskler karşısında sorumlu ve mantıklı bir bilinçlikle hareket edilmelidir.

Bütün insan varlıkları ister bilinçli olarak, isterse de pratik bilinçlik düzeyinde olsun yapılan şey üzerine düşünmenin, yapmanın bir parçası olması anlamında, düşünümsel bir karektere sahiptir. Toplumsal düşünümsellik sabit davranış kiplerinden ziyade giderek daha fazla bilgi toplumundan oluşturulan bir dünyayı işaret ediyor.⁵¹ Geleceğe yönelik çok fazla karar alma zorunluluğu duyuyoruz, bu yüzden gelenek ve

⁴⁹ Beck, *Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 234-238

⁵⁰ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 36,55

⁵¹ Giddens, Pierson, *Modernliği Anlamlandırmak*, s. 107.

doğa geri çekiliyor, dolayısıyla biz de böyle bir hayat tarzına sahip oluyoruz. Bu anlamda önceki kuşaklar nazaran daha düşünümsel bir biçimde yaşıyoruz. Giddens, düşünümsel modernleşme ile asıl anlatmak istediği şey insanların, toplumsal dünya, kendileri, gelecekleri ve hayat şartları hakkında sahip oldukları fikirleridir. Ayrıca bunlar sadece kendi başına verili bir dünyaya dair fikirler olarak kalmazlar. Tarif ettikleri dünyaya sürekli olarak yeniden katılırlar. Modernliğin düşünümselliği, sosyal yaşam koşulları hakkındaki bilginin kullanımını öğrenmektedir. Modernlikte sosyal ilişkiler, eyleyenlerin eylemlerini biçimlendiren sosyal yaşama ait bilgilerle düşünümsel olarak sürekli yeniden düzenlenmektedir. Bu bağlamda modernliğin düşünümselliği, bireye sosyal açıdan nasıl yürüyüp gidileceğinin bilgisini vermektedir.⁵² Modern toplumsal yaşamın düşünümselliği, toplumsal uygulamaların, bu uygulamalarla ilgili yeni bilgiler ışığında sürekli olarak incelenip güncellendiği gerçeğinden oluşur.

2.1.1.1. Sanayi Toplamları ve Risk

Bacon, bilginin amacının doğa üzerinde egemenlik kurmak olduğunu söyler ve bu egemenliğin de insan yararına olduğunu ekler. Ona'a göre kendi başına gerçeklik, kendi başına bilgi yoktur. Tüm bilgi, insana yararlı olmalıdır. Daha doğrusu bilgi insanın mutluluğuna hizmet etmelidir ve insanlık doğaya egemen olmak ve dolayısıyla da mutlu olmak istiyorsa, kendi duyu organlarına güvenerek gerçeklikle ilişkiyi de duyu organlarıyla kurmalıdır. İnsan, diyor Bacon , doğayı (dünyayı) güvence altına alabilecek iki kapıyı kullanmalıdır; bunlar duyumsallık ve akıl.⁵³ Kaldı ki, sanayi devrimi de doğaya egemen olmak için yapılan çalışmaların diğer adıdır bir nevi.

Sanayi toplumların doğuşu, sanayi devrimiyle beraber ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi ise 19. yüzyıl Avrupa'sında doğmuştur. Sanayi etkinliğinin konusu mal üretmek ya da doğanın doğrudan sağlayamadığı tüketim maddelerini üretmektir. İnsanların çeşitli gereksinimlerini karşılamak için maddeleri doğadan çıkartmak, üretmek ve bunları değişik biçimlerde işlemek amacı ile yaptıkları etkinlikler bütünüdür.

⁵² Ali Esgin, *Anthony Giddens Sosyolojisi*, Anı Yay., Ankara 2005 s. 367.

⁵³ Mevlüt Özben, *Kutsallıkların Ölümcül Sıçrayışı: Yapay Kutsallıklar*, Kadim Yay., Ankara 2011, s. 103.

Rastow, Devrimin ortaya çıkınca daha önceki uygarlıklarda bulunmayan iki önemli özelliğin olduğunu iddia etmektedir.

- Buradaki devrimle insan, kendisinin tabiatı anlayacağı, tahmin edeceği ve ustalıkla kullanacağı duruma getirebileceği fikrine sahip olmuştur. Doğa yasalarının matematiksel araştırmalar sayesinde bilinebileceği şeklindeki yeni bir duygudur.

- İkinci olarak, yeni bilim adamları yalnız matematikçi değil, aynı zamanda araştırmak ve deneycidirler ve bu yeni bilim adamlarının mikroskop, teleskop, termometre, barometre ve saat gibi aletlere ihtiyaçları vardı. Dolayısıyla bilim adamları alet yapanlarla birlikte çalışmaya başlamışlardır. Modern bilimle birlikte alet yapanlar ile bilim adamları arasındaki bu bağ güçlenmiştir. Örneğin buhar makinesini yapan J. Watt bilim adamlarıyla çalışan bir alet yapımcısıdır.⁵⁴

Sanayi devriminin iki evresi olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki pratik buluşlar evresidir. İkincisi ise elektrik teknolojisinde meydana gelen gelişmelerin yarattığı kimya sanayisinin doğuşudur. Sanayi devriminin ilk evresinde sıcaklık değişiminin çeşitli maddeler üzerindeki etkisi, sürtünme, dişlilerin, manivelaların, yay düzenlerinin ve diğer mekanik sistemlerini kullanması, elverişli malzemelerin seçilmesi, mekanik dayanıklılık konularında ilerlemeler sağlamıştır. Yıllar içinde işçilerin fabrikaya gidiş geliş saatlerin gösteren saatler fabrika disiplininin simgesi durumuna gelmiştir. Sanayi devrimi adı verilen teknolojik gelişmeler döneminde önemli bir buluş olarak deniz kronometresi ayrı bir yere sahiptir. 18. yüzyılın sonuna kadar denizcilerin gemilerin kat ettiği yolun uzunluğunu ölçmede kullanabilecekleri güvenli ve kusursuz bir yol bulunamadığı için gemiler, kıyı ya da kayalıklara vuruyor, bu durum ise can ve mal kaybına neden oluyordu. Daha sonraları, 19. yüzyıl için kusursuz saatler gerekmiştir. Mekanik, insan hayatını düzene sokan bir olgu olarak çağa damgasını vurmaya hazırlanıyordu.⁵⁵ Hemen ardından elektrik teknolojisinde gelişmelerin yol açtığı kimya sanayisinin doğuşu, sanayi devriminin doğasında ve yönünde ortaya çıkmaya başlayan bir değişiklik belirtisi olmuştur.

Sanayi döneminin büyük değişimi, yani doğanın bir önveri olma konumunu yitirip bir ürün halini almasıdır. Bu anlamda sanayi toplumunu genel özellikleri şunlardır.

⁵⁴ Veyssel Bozkurt, *Endüstriyel 8 Post -Endüstriyel Dönem*, Ekin Kitabevi, İstanbul 1999, s.6.

⁵⁵ Gökkaya, Yeşilbursa, s. 80.

- İşin bilimsel örgütlenmesi üzerine kurulan endüstride üretim, geleneksel alışkanlıklara göre değil, en çok verimi sağlayacak şekilde düzenlenmiştir.
- Bilimin, işin örgütlenmesine uygulanması sayesinde insanlık, kaynaklarını olağan üstü bir şekilde geliştirmiştir.
- Endüstri üretimi yeni bir toplumsal olgu olan işçi sınıfının ortaya çıkarmasını yol açmıştır.
- İşçiler iş yerlerinde toplanmaları, çalışan ve çalıştırıcı arasında işçi ile işveren ya da kapitalist arasında çok açık ya da gizli bir çatışmaya yol açmıştır.
- Bu taraftan işin bilimsel organizasyonu dolayısıyla, verimlilik durmaksızın artarken aşırı üretim bunalımları çoğalmış, dolayısıyla bolluk içinde, yoksulluk ortaya çıkmış ve milyonlarca insan yoksulluk çekerken mallar satılamaz hale gelmiştir.⁵⁶

Buradan hareketle devrimle beraber toplumda büyük değişiklikler olmaya başlamıştır. Sanayi devrimi, geleneksel tarım ve ticaretten uzaklaşarak üretimin mekanizasyonu, fabrika düzenine geçilmiştir. İnsanlarda kırsal yörelerden kentlere göç ederek fabrikadaki düşük ücretli işçi nüfusunu büyütüştür. Yani sanayi devrinde toplumlar belirgin bir şekilde tarımdan sanayiye kaymışlardır. Kişilerarası geleneksel ilişkiler azalmıştır. Şehirler kurulmuş, insanlar büyük kitleler halinde işçi haline dönüşmüşlerdir. Ani nüfus patlaması gösteren şehirler, gerek yerleşim ve gerekse sağlık ve gıda konusunda insan yığılmaları sebebiyle ihtiyaçlara cevap vermez hale gelmişlerdir. Fabrikaların kurulduğu şehirlere göç eden insanlar toplumsal yapıya ayak uydurmada zorluk yaşarlar. Aidiyet duygusu içine giremezler ve bu anlamda suç oranları artar. Bu bağlamda sanayileşmenin ilk dönemleri insanlık için tatsız olaylara sahne olmuştur. Şehirlerin sağlık, sosyal ortam ve mimari planlama açısından yetersiz halde kalmakla beraber insanlar da birçok risk altında olmaktadır. Ayrıca çağdaş sanayi, ileri derecede iş bölümü ve uzmanlaşma yaratmıştır. Bir ürünün ortaya çıkması için yapılması, gereken işlemler bütünü parçalara ayrılmış, bu parçaların her biri ya da bir kaç, başlı başına bir uzmanlık durumuna gelmiştir. Bunlar da işlevsel olarak ayrıca gruplanmaktadır. Örneğin işçiler, yöneticiler, uzmanlar, teknokratlar, büro memurları gibi.⁵⁷

⁵⁶ Gökkaya, Yeşilbursa, s. 12.

⁵⁷ Gökkaya, Yeşilbursa, s. 14.

Nitekim fordizm o dönemi çok iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Fordizm, daha çok Amerika’da Hanry Ford tarafından geliştirilmiştir. Kapitalist endüstriyel üretim sürecinde uygulanan ilkeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Ürünler standartlaştırılmıştır. Sabit tezgahın yerini yürüyen bant alır, ürün işçinin önünde gelip gider. Bir montaj hattında çalışmak neye benzer? Merseyside, Haloweood’daki Ford fabrikasındaki işçilerin yaşamlarını araştırmıştı. “Burada hiçbir şey başaramıyorsunuz. Yaptıklarımızı robotlarda yapabilir. Buradaki montaj hattı ahmaklar için yapılmış. Buradaki montaj hattı, herhangi bir şeyi düşünmeyi gerektirmiyor.” Herkes kıymetsiz bir iş yaptığını anlıyor.⁵⁸ Toplumda aiddiyet duygusu hissedemeyen birey ayrıca ücretlerin de düşük olması sebebiyle burada da kendini bir işe yaramaz birisi olarak görmektedir. Bu durum Marx’ın deyimiyle, yabancılaşma durumuna yol açmıştır ki, ileriki dönemlerde işverenlerle işçiler arasında çatışmaya sebep olmuştur.

Bunun dışında fordizm’de esnek bir üretim yoktu. Fordizm’in en önemli özelliklerinde birisi tüketicinin nitelikleri ve taleplerinin değişmemesi, böylelikle talebin belirlenebilir olabilir olmasıydı. Üretim standarttı. El sanatlarının yerini makine üretimi almıştır.⁵⁹ Bu gelişme üretim makinelerinin ve üretilen malların standartlaşmasına imkan vermiştir. Zanaatkarlar sizin ölçülerinize göre ya da zevkimize göre diker veya imal ederdi. Fakat, fabrika üretimi ile beraber standart ve seri üretim yapıldı. Bu anlamda üretim miktarında büyük artışlar olmuştur.

Bu toplum anlayışında insanın tutumuna şu duygular hakim olmaktadır:

- İnsanın huzuru ve rahatını temin etmek iddiasında olan teknolojinin insanın yapısına ters bir maddi dünya kurmaya yönelmesi
- Makinanın, insanın zihni ve bedeni özelliklerini yerini alması ve böylece insanın psikolojik olarak kendini değersiz hissetmesi.⁶⁰

Sanayileşme yarışı devam ederken, sanayi kuruluşlarında kazalar da meydana gelmeye başladı. Özellikle bu kazaların çoğunluğu iş kazası adıyla kayıtlara geçti ve pek önemsenmedi. Büyük çaplı meydana gelen sanayi kuruluşu kazalarına en bariz örneği, Hindistan’daki Karpit Fabrikası’nda çıkan kimyasal patlama ve zehirlenmedir. Bu kaza 3 Aralık 1984’de meydana geldiğinde, dünya kamuoyunun haftalarca ilk

⁵⁸ Sosyoloji, Kemal İnal, s. 28.

⁵⁹ Slatery, s. 441.

⁶⁰ Sami Şener, *Sosyoloji-Sosyal Bilimlere Alternatif Bir Yaklaşım*, İnkılab Yay., İstanbul 1998, s. 243.

gündem maddesini oluşturmuştur. Söz konusu bu kaza Hindistan'ın Bhopal'da Birleşik Karpit Fabrikasında meydana gelmiş ve kimyasal zehirden 6500 insan hayatını kaybetmişti. Bunun dışında ABD 'nin Teksas eyaletinde, pasadena' 23 Ekim 1989 tarihinde, Philips Petroleum şirketinin yapım fabrikasında yangın çıkmış ve büyük patlamalar meydana gelmiştir. Kaza sonucunda 22 kişi ölmüş ve 80 kişi de yaralanmıştır. Patlamaya büyük etilen sızıntısının sebep olduğu kabul edilmiştir.⁶¹ Sanayileşme ile birlikte gerek fabrikalarda olsun gerekse küçük işletmelerde olsun bu örneklerde olduğu gibi ciddi boyutlarda kaza riskleri taşımaktadır.

Sanayileşmenin ilerlemesiyle insan-çevre ilişkisi giderek önem kazanmıştır. Sanayileşmenin yoğunlaştığı bölgelerde tabii kaynakların aşırı ve yanlış kullanılması, insan ve çevre dengesini bozmaktadır. Bu durum sanayileşmenin oransız büyümesinin önene geçilmesi görüşlerinin ağırlık kazanmasına sebep olmuştur. Bunun dışında hammadde arayışı, sanayileşme ile birlikte çevreye geri dönüşü olmayan zararlar verildi. Tabii dengenin bozulmasında en etkin unsur insan olmuştur. Onun çeşitli ekonomik ve teknik çabaları sonucunda çevrede bir takım olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Hava kirliliği, küresel ısınma gibi sebep olunan sorunlarda sadece bir kaçıdır. Sanayi atıklarının havaya, suya ve toprağa bırakılmasıyla önemli çevre sorunları oluşmuştur.

Bu anlamda Ulrich Beck, riskin boyutlarını en baştan teknik yönetebilirlikle sınırlandırıyor. Kimi çevrelerde, teknik yönetebilirliği olmayan risklerin-en azından bilimsel hesaplama ya da yargı kararları bakımından-var olmadığı söyleniyor. Bu hesaplanamaz tehditler birikiyor ve sanayinin her yerde herkese yönelik bir ihsanı olan bilinmeyen bir risk tortusu teşkil ediyor.⁶²

Sanayileşme ile birlikte toplumsal olarak olumsuz manada sayabileceğimiz bir durum daha ortaya çıkmıştır. Sanayileşmede dünya üzerinde görülen dengesizlikler, ülkeleri gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeler olarak ayrılmasına neden olmuştur. Sanayileşmemiş ülkeler, ihtiyaç duydukları sanayi ürünlerini, sanayileşmiş ülkelerden satın aldıklarından gelirlerinin büyük bir bölümünü sanayi ürünleri alımına yatırmışlardır.⁶³ Bunun doğal sonucu olarak, sanayileşmiş ülkeler kategorisine girerken,

⁶¹ Ramazan Özey, *Günümüz Dünya Sorunları*, Aktif Yay., İstanbul 2004, s.244.

⁶² Beck, *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*, s.38

⁶³ Özey, s.243.

sanayileşememiş ülkeler ise, fakir ülkeler kategorisine girmektedir. Bütün bunlara ilaveten zengin ülkeler daha da zenginleşirken, fakir ülkeler daha da fakirleşmeye başlamıştır. Ve bu anlamda sömürgeci devletler ile sömürülen devletler arasında, büyük kin ve nefret tohumları gelişmiş ve küresel ya da bölgesel bazda çatışmalar olmuştur. Öyle ki, birinci ve ikinci dünya savaşları ile bölgesel savaşların ortaya çıkmasında, dengesiz sanayileşme önemli bir rol oynamıştır.

Bu anlamda Beck, aşırı gelişmiş sanayi toplumun tehlikeleri ve tehlikelerin etkilerinin görmezden gelinemeyecek boyuta ulaştığını savunur. Beck, küresel tehditler olarak adlandırdığı tehlikeleri üç gruba ayırmaktadır: İlki zenginlik kaynaklı çevresel yıkım ve teknolojik, endüstriyel tehlikeler, (ozon tabakasının delinmesi bölgesel su kıtlığı). İkincisi yoksulluğun neden olduğu ekolojik felaketler ve teknolojik, endüstriyel tehlikeler, (tropik yağmur ormanlarının yok olması). Üçüncüsü de tehlikenin savaş ve savaş dışı durumlarda kullanılan nükleer, biyolojik, kimyasal kitle imha silahlarından gelmesi olarak belirtmiştir.⁶⁴

Sanayi toplumlarında; toplumsal bireysel sorunların yanında çevreye de önemli oranda zarar verilmiştir. Fakat en önemlisi verilen zararların sonuçları ileride gösterilebilecek tarzdaki resklerdir. Sanayileşme, teknolojik gelişmeler, hammadde arayışı, üretim, daha fazla üretim için hunharca katlettiğimiz doğa... Farkında olmadan potansiyel risk tohumları atılmıştır. Sanayi toplumlarında basit düzeyde sayılabilecek risklerle karşılaşmıştır. Fakat ileriki dönemlerde karşılaşılacak ya da karşılaşılacak olan risklerle kıyaslanmayacak derece sayılabilir.

2.1.1.2. Sanayi - Sonrası Toplamlar ve Risk

Geleneksel toplumdan sanayi toplumuna geçiş, geleneksel küçük çaplı seri üretimin, şehirleşmenin ve okur-yazarlığın arttığı, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının geliştiği bir yapıya geçilmesi olarak nitelendirilmektedir. Böylece ulaşım devriminden iletişim devrimine geçilmiştir. D. Bell'in sanayi sonrası toplumların beş boyutu veya bileşeninin çözümlenmesi ile sanayi sonrası toplumları daha iyi anlaşılacaktır.

⁶⁴Aysu Çuhacı, *Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s.66.

- İlk boyut, mal üretiminde hizmet sektörüne doğru bir değişimin yaşandığı ekonomi ile ilgilidir. Bir ulus sanayileştikçe, iş gücünün büyük bir kısmı, ekonominin çiftçilik ve tarım sektöründen imalat sektörüne kayar.

- İkinci boyut, çalışma alanı içinde ortaya çıkar. Bu alanda gözlemlenen, yapılan işin türünde teknik ve profesyonel sınıfın üstünlüğü lehine bir değişimdir. Bilim adamları tekniker, mühendis, sağlık ve tıp personeli, öğretmenler ve benzeri meslekleri kapsayan bu grup sanayi sonrası toplumun kalbidir.

- Üçüncü boyut, sanayi sonrası toplumu, toplum için gerekli yeniliklerin sağlanmasında ve politik kararların alınmasında kuramsal bilginin merkezi rol almasıdır. Bilgi boyutundaki bu değişim sanayi sonrası toplum ile sanayi toplumu arasındaki en büyük farklılık olarak görülebilir. Sanayi toplumunda temel eğilim üretim sürecinde makine ile insan arasındaki karşılıklı ilişkidir. Öte yandan Bell'e göre sanayi sonrası toplum, toplumsal kontrol, değişim ve yeniliklerin yönlendirilmesi bağlamında, bilgi etrafında örgütlenmiştir.

- Dördüncü boyut, teknoloji ve teknolojik değerlerin kontrolü anlamında geleceğe yöneliktir. Başka bir deyişle sanayi toplumu, teknolojik gelişmeyi kendi oluşunu bırakmak yerine planlama ve kontrol edebilme gücünde olmalıdır.

- Beşinci boyut karar almayı ve yeni bir entelektüel teknolojinin yaratılmasını içerir. Bu boyut, bilgiyi üretme sürecinde izlenecek yöntem ve tavır ile ilgilidir.⁶⁵

Sanayi öncesi toplumlarda temel ekonomik kaynak topraktır. Sanayi toplumunda bu kaynak makineler, sanayi sonrası toplumda ise bilgidir. Sanayi sonrası toplum biçiminde gözlenen en büyük değişim teknik anlamdaki gelişmedir. Teknolojik gelişmelere paralel olarak uzaktaki olaylar ya da gündemler bizi daha çok etkilemeye başlamıştır. Sanayi sonrası dönemde bu durum, artarak ilerlemeye devam etmiştir. Aslında bu durumun temelinde küreselleşme vardır. Teknolojinin gelişmesi, yaygınlaşması ile birlikte mesafe kavramı da eski anlamını yitirmeye başlamıştır.

Bütün modernlik öncesi kültürler zamanı hesaplama tarzlarına sahiptirler. Örneğin, takvim, yazının bulunuşu gibi tarıma dayalı devletlerin ayırt edici bir özelliği idi. Fakat gündelik yaşamın kuşkusuz toplumun çoğunluğu için, temelini oluşturan zaman hesabı, zamanı daima uzama bağlıyordu ve genellikle kesinlikten uzak

⁶⁵ Margarret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Hayriye Erbaş), Gündoğan Yay., Ankara 1993, s. 324.

ve değişken oluyordu. Kimse o günün tarihini diğer toplumsal ve bölgesel işaretlere bakmadan söyleyemezdi “Ne zaman” hemen hemen evrensel olarak ya “nerede” ile ilişkilendirildi ya da düzenli doğal olaylarla tanımlanırdı.⁶⁶ Nitekim tarımla uğraşan insanlar, ne zaman ekip ne zaman biğeceklerini bilmek zorunda olduklarından, uzun süreleri ölçmekte büyük beceri kazanmışlardır. Ama insan emeğinin zaman bakımından çok sıkı bir şekilde birbirine göre uygulanmasını gerektirmediğinde köylüler kısa zaman parçalarını ölçmeye yarayacak birimler geliştirmektedirler. Zamanı, saat dakika gibi belirli birimlere değil, evde yapılacak bazı işler için gerekli olan zaman parçalarına böldüler. Bunların süreleri sınırları da belli değildi.⁶⁷

Mekanik saatin icadı ve nüfusun neredeyse tamamına yayılması, zamanın uzamdan ayrılmasında çok önemli bir olaydı. Saat “boş” zaman için günün dilimlerinin kesin olarak belirlenmesine olanak sağlayacak biçimde niceleştirilmiş tek biçimli bir ölçü belirtiyordu. Zaman, mekanik saatle ulaşılan ölçü birliğinin toplumsal örgütlenmede de karşılığını bulmasına kadar hep uzam (yer) ile ilişkilendirildi. Bu değişikliğin tamamlanması, modernliğin yayılmasıyla çakışarak yüzyılımıza kadar sürdü. Bu olgu temel yönlerinden biri de takvimin dünya çapında standartlaşmasıdır.⁶⁸ şimdi herkes aynı tarih ölçüsünü kullanıyor. Diğer bir özelliği ise, 19. yüzyılın son kısmında bile aynı devletin değişik bölgelerinde farklı, zamanlar söz konusudur. Devletlerarasındaki zaman söz konusu olduğunda durum daha çok karmaşıklaşıyordu. Zaman açısından bu farklılıkların giderilmesi ile birlikte gerek siyasi gerekse toplumsal açıdan büyük kolaylık ve rahatlık sağlamıştır. Bu karışıklığa sebep olacak durumların giderilmesinde yardımcı olmuştur.

Bunun dışında Giddens’a göre temel insani koşul, ötekilerin aynı uzam ve aynı yerde var olduğu yüz yüze etkileşim içerir. Ne var ki ağdaş dünyada toplumsal ilişkiler ve toplumsal sistemler zaman ve mekana yayıldığı için fiziksel olarak orada olmayan ve giderek daha uzakta olan ötekilerle ilişki kurarız. Zaman ve mekan açısından bu uzaklaşma yeni iletişim ve ulaşım biçimleriyle kolaylaşmıştır.⁶⁹ Zaman ve mekan kavramının birbirinden bağımsızlaşmasıyla birlikte birbirine bağlı olayların ve

⁶⁶ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 23.

⁶⁷ Server Tanilli, *İnsanlığı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor*, (7. Baskı), Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul 2006, s. 149.

⁶⁸ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 23.

⁶⁹ George Ritzer, *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, (2. Basım), (şen Süer Kaya) Ayrıntı Yay., İstanbul 2011, s.183.

durumların sayısında büyük oranda bir artış olurken, uzaktaki kişilerden ve durumlarda daha fazla etkilenir olduk. Ki, zaman ve mekan ayrımının diğer bir yüzü ise küreselleşmedir. Küreselleşme ile birlikte sınırlar belirsizleşmiş dünya küçük bir yer haline gelmiştir.

Aslında küreselleşme, bilimin teknolojinin artan önemiyle ilgilidir. Teknolojiye dayalı bu toplum coğrafyanın ve hammaddenin öneminin büyük ölçüde azaldığı, teknolojik yeniliklerin tarihini hazırladığı ve değişimin hızlı olduğu bir toplumdur. Küreselleşme esas itibariyle, dünya çapında ekonomik entegrasyonun artmasıdır. Buna yol açan unsur ise, teknolojik gelişmedir. Ancak küreselleşme, yeni bir olay değildir. 19. yüzyılda ortaya çıkan gelişmelere dayanmaktadır. Birinci küreselleşme döneminde itici güç sanayi devrimi ile ulaşım ve haberleşme teknolojilerindeki gelişme iken; bugünkü küreselleşmenin itici gücü iletişim ve bilişim devrimidir. Teknolojik alt yapı ve sanayi üretimindeki patlama, küresel gelişmeyi hızlandırmakla birlikte bugün daha çok elektronik alt yapıya sahip olmak önem kazanmaktadır.⁷⁰

Buradan hareketle modern toplumun teorikleştirilmesinde üç büyük düşünür farklı özelliklerle dikkatimizi çekmişlerdir. Marx, modern dünyayı biçimlendiren ana dönüştürücü olarak kapitalizmi vurgulamış, feodal toplumdan pazar için üretime dayalı kapitalist topluma geçişte, hem maddi ürünlerin hem de insan iş gücünün metotlaşma sürecine dikkatimizi çekmiştir. Durkheim, modern kurumların asıl dönüştürücünün sanayi olduğunu, bu süreçte karmaşık iş bölümünün ortaya çıktığını ve mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçildiğini vurgulamıştır. Weber, modern toplumu demir kafes yaratma tehlikesine dikkat çekmiştir. Giddens, modern toplumun oluşumunda simgesel işaretlerin yaygınlaşması ile uzmanlık sistemlerinin oluşmasını önemli olgular olarak ele almaktadır. Bunun dışında, o, zaman-uzam anlayışının değişmesi üzerinde durmaktadır.⁷¹ Teknolojik gelişmelere paralel olarak zaman-mekan anlayışının değişmesi küreselleşme ile birlikte bağlantılılık kavramı gittikçe daha fazla önem arz etmektedir.

Toplumsal ilişkilerin mesafeler boyunca esnediği düşüncesi, bağlantılılık kavramının mekansal yakınlık kavramıyla iç içe geçmesine neden olmuştur. Küresel

⁷⁰ Aytekin Yılmaz, *İkinci Küreselleşme Dalgası/Kavram, Süreç ve Sorunlar*, Vadi Yay., Ankara 2004, s. 9.

⁷¹ John Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, (Çev. Arzu Eker), Ayrıntı Yay., İstanbul 2004, s. 84.

modernlikte yakınlık kavramı daha samimi, daha küçülmüş daha çok gündelik yaşamın bir parçası olan bir dünya görünümüne işaret eder. Örneğin, hızlı ulaşım araçlarını kullanmamızda ya da uzaktaki imgeleri en mahrem yerel mekanlarımıza getirmek için medya teknolojilerinden yararlanmamız, bu bakımdan anlamlıdır. İkincisi ise, gerçekten uzak mesafeler arasındaki ilişkilerin gittikçe artan dolaysızlığına ve önemine metaforik olarak işaret eder. Burada yaşamlarımızı etkileyen bağlar örneğin, banka hesaplarımızı küresel kapitalist pazara bağlayan finansal ağlar ya da hepimizin karşı karşıya olduğu küresel ısınma gibi ortak küresel çevre sorunları bizi birbirimizle gerçekten daha yakın temasa getirmiştir.⁷² Artık uzaklıklar bizim için ya iletişim teknolojisi veya kitle iletişim araçları yoluyla örneğin, uçak yolculuğu ile yeni kısa bir zaman harcanması yoluyla fiziksel olarak kolayca aşılabılır hale gelmiştir.

Modernite, Giddens'in "uzaklaşma" olarak tanımladığı, sosyal ilişkilerin artık belirli bir yer ile bağlantısının bulunmadığı bir süreç ile sonuçlanır. Fiziksel olarak var olmayanlarla kurulan ilişkiler modern dünyanın giderek artan şekilde temel karakteristiği haline gelmektedir.⁷³ Bu anlamda Pazar sistemini de düşünecek olursak, başlangıçta pazar kurumu, boyutları belirli açıkça sınırlandırılmış bir mekan, bir meydan bir kemer altı, bir dizi dükkan, bir kapalı çarşı olan somut bir pazar yeriyle örtüşüyordu. Orada potansiyel satıcılar ister üreticilerin kendileri olsun, ister üreticilerin araçları bazen iki ayrı rolü kendilerinde bir araya getirerek malı sergiliyor ve fiyatını ilan ediyordu. Potansiyel alıcılar malları kendi elleriyle inceliyor, fiyat pazarlığı yapıyor ve satın aldıklarını alıp götürüyorlardı. Teknoloji, karşılıklı oluşan bilgi madde akışlarını çoğaltıp yaydıkça, giderek artan ölçüde, üreticileri, aracıları, alıcıları ve yolları birbirinden ayırıp uzaklaştırarak, her zaman pazarın fiziksel mekanını genişletme yönünde çalışmıştır. Posta sistemi ile başlayan 21. yüzyılın son yıllarında yayılan ve kısalığı nedeniyle çoğu kez baş harflerinden oluşun NICT (New Information and Comunication Techonoligies) adıyla tanımlanan bilgilendirme ve iletişim teknolojileri, dünya pazarına görülmemiş nitel değişiklikler getirmiştir. Birden fazla anlamda mekanı ortadan kaldırmıştır. NICT'er aracılığıyla her an bir mala, bu ister bir ürün olsun ister bir hizmet, uzun ve karmaşık bilgilerin aktarılması, grafikli görüntülü ya da sesli olsalar bile, saniyenin onda biri ile bir iki dakika arasında değişen çok kısa zamanlarda sahip

⁷² Tomlinson, s. 14.

⁷³ Peter Kivisto, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, (Çev. İhsan Çapcıoğlu, Sefer Yavuz), Bileşik Yay., Ankara 2008, s.206.

olunulabilir. Bu zamanlar iletinin bit olarak boyutlarına ve kullanan araç ve gerecin niteliğine bağlı olarak değişiklik gösterir; ama göndericiyle alıcı arasındaki mesafeden önemsiz ölçüde etkilenir. Alıcı tarafından malın karşılığı olarak ödenen ve artık elektronik para olan fonların ters yönde akışı da aynı biçimde anlaktır. Elektronik pazarı bu şekilde gelişmesi, mesafeleri ortadan kaldırmıştır, alıcılara ve satıcılara büyük kolaylıklar sağlamıştır.⁷⁴ Genel anlamda, teknolojik gelişme, küreselleşme, zaman-mekan anlayışının değişmesi ile birlikte risk kavramının da ciddi anlamda boyutları değişmiştir. Geçmişte karşılaşılan risklerle şimdiki riskler karşılaştırılmayacak oranda farklılaşmıştır. Nitekim geçmişte karşılaşılan riskler günümüzde de varlığını devam ettirmekteydi. Örneğin geçmişteki veba salgını, günümüzde AIDS. Farkı, etkisi ve hızı geçmişe nazaran daha fazladır.

Küreselleşme ile birlikte olumlu ya da olumsuz durumlar olsun sınırları aşarak daha hızlı daha çok sayıda insanı etkiler olmuştur. 11 Eylül saldırılarını ele alacak olursak 11 Eylül 2001’de Amerika Birleşik Devletleri’nin kalbinden vurulduğu tarihi. Ülkenin ekonomik ve askeri gücünün simgeleri New York’taki World Trade Center (Dünya Ticaret Merkezi) ve Washingtondaki Pentagon intihar uçaklarının saldırısına uğradı. Kuleler bütünüyle yıkıldı ve Dünya Ticaret Merkezinde 50 binden fazla kişi bulunuyordu. Dünya o gün, tarihinin en büyük terörist saldırısı ile karşılaşırken, herkesin aklında aynı düşünce geçiyordu: Bir daha hiçbir şey eskisi gibi olmayacak! Dünya Ticaret Merkezinin yıkıldığı günün ertesinde Los Angeles Times’in yorumcularından biri şöyle yazıyordu: “Bundan sonra bizi bekleyen büyük olay, teknolojik veya büyük bir tıbbi buluş değil, ancak korku olabilir.”⁷⁵ Amerika gibi büyük bir süper gücün böyle bir terörist saldırısı ile karşı karşıya kalması sadece Amerika toplumunu değil tüm dünya insanlarında şok ve endişe yaratmıştır. Güven, risk konusu artık farklı bir boyuta taşınmıştır. 11 Eylül saldırılarının etkileri, sınırlar aşarak daha çok ülkeyi, insanı olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Geleceği denetim altına almak için ne kadar çok uğraşırsak uğraşalım, kendimizi korumak için her ne kadar çabalasak çabalayalım, geleceğin ani sürprizlerle bizi karşılaşması o kadar muhtemeldir.

⁷⁴ Luciano Gallino, *Küreselleşme ve Eşitsizlik*, (Çev. Durdu Kundakçı), Dost Yay., Ankara 2000, ss. 14-16.

⁷⁵ Alain Touraine, *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*, (Çev. Olcay Kunal), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006, s. 21.

Artık dünyada; çok az insan kendi yerel etkinliklerinin uzaktaki olaylar ya da gündemlerden etkilendiğinin ve hatta bazen onlar tarafından belirlendiğinin farkında olamayabilir. 11 Eylül saldırıları sonrasında ekonomik anlamda birçok ülke bundan olumsuz olarak etkilenmiştir ve ekonomik krizler meydana gelmiştir. Aslında küreselleşme, birçok olay, durum ve insanların birbirine ne kadar bağlantılı olduğunun göstergesidir. 11 Eylül saldırıları ve artık güvenli olmayan bir dünyada yaşadığımızın kanıtı gibidir.

Modernleşmenin riskleri coğrafi bakımdan spesifik alanlarda ortaya çıkabildiği gibi, spesifik olmayan ve evrensel bir biçimde de ortaya çıkabiliyor; ikincisi ise, zararlı etkilerinin izlediği dolambaçlı yolların ne kadar kestirilemez olduğu ve öngörülemez olduğudur. Demek ki modernleşmenin riskleri, içeriksel-nesnel olarak, mekansal ve zamansal olarak ayrı duran şeyleri nedensel olarak bir araya getiriyor ve böylece sosyal ve hukuki sorumluluk bağlamına sokuyor.⁷⁶

Bununla birlikte biz artık teknolojik gelişmelerle ve bilgiyle donatılmış bir çağda yaşıyoruz. Teknoloji akıl almaz bir şekilde ilerlemekte ve daha çok ulaşılabilir hale gelmekte. Cep telefonu, hesap makinesi, elektronik saat, kişisel bilgisayar ve internetin kullanıcı sayısı olağanüstü bir şekilde artmaya başlamıştır. İş adamlarından öğrencilere, bilim adamından politikacılara kadar herkesin kendisi için bir şeyler bulabileceği bir ortam yaratmıştır. Bilginin sınırları aşarak serbest bir dolaşımı sağlanmıştır. Sanayi sonrası toplumlarda artık mesafenin eski önemi kalmamıştır. İnsanlar zaman ve mekandan bağımsız bir biçimde bilgiye daha kolay bir biçimde ulaşabilmektedir.

Modern dünyanın temellerini oluşturan Aydınlanma düşüncesi aklın, bilimin ve teknolojinin gelişimine paralel olarak insanoğlunun dünya üzerinde kontrolünün çok daha artacağını iddia etmektedir. Aynı zamanda çağdaş uygarlığın özünü oluşturan Aydınlanma düşünürlerinin iddia ettiği gibi bilim, teknoloji şimdiye kadar görülmedik düzeyde arttığı halde, insanoğlunun kontrolü gerçekleşmemiştir.⁷⁷ Aslında bilinemezliğin, bazı risklerin teknoloji sayesinde üstesinden gelinmiştir. Kontrol sağlamıştır. Fakat bir o kadar da belirsizlik ve risk yaratılmıştır. Doğadan kaynaklı risklerden ziyade, imal edilmiş risklerle karşılaşma oranı daha fazladır. Bu durum ise, bir anlamda belirsizlik ve güvensizlik yaratmaktadır.

⁷⁶ Beck, *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 35.

⁷⁷ Tomlinson, s. 80.

İnsanoğlu, tabiat kaynaklı problemlerle olan savaşında başarısı arttıkça aynı zamanda bu başarı bir takım sorunlarında başlangıcı olmuştur, dünyayı sürekli olarak problemli bir alan haline getirmiştir. Bu anlamda insanoğlu geçmişe nazaran daha fazla problemlerle karşılaşır olmuştur. Küresel ısınma, su krizleri, işsizlik, sağlık problemleri, suç, terör, savaş, şiddet, kitle imha silahları vb. İnsanoğlu geleceğe hükmetme arzusuyla doğa üzerindeki müdahalesi neticesinde, kendi kontrolü dışında riskli durumlarla karşılaşır olmuştur ve bu anlamda güvenlik ise, daha anlamlı bir hale gelmiştir.

Giddens'a göre, modern hayatta güvenin önemi daha çok artmıştır. Burada güven, kavramsal olarak zaman-mekan uzaklaşması ve yerinden çıkarmayla ilintilidir. Giddens'a göre, eylemleri sürekli olarak izlenebilen birine ya da çalışması bütünüyle bilinen ve anlaşılan bir sisteme güven duymaya gerek olmazdı. Güven, hem gündelik hayatın geleneksel içeriğini boşaltan hem de küreselleştiren etkiler yaratan soyut sistemlerle bir etkileşim aracıdır. Giddens'a göre modern insanlar, içinde yaşadıkları sisteme bütünüyle güveniyor olmadıkları halde kalıplaşmış bir güven tutumunu, günlük yaşamlarında neredeyse, bir doğal durum olarak benimsemek zorundadırlar.⁷⁸

Teknolojik gelişmelerin ve buna paralel modernliğin getirilerinden olan simgesel işaretler ve uzmanlık sistemleri de güven duygusunda önemli bir yere sahiptir. Modernleşme ile beraber artık daha fazla simgelerle hareket etmekteyiz. Nitekim geçmiş dönemlerde ticaret takas usulü ile yapılırken şimdi para ile yapılmaktadır. Bu anlamda ticarete, ticaret yapılan kişiler değil, paraya güvenilir. Bunun dışında trafik işaretleri de önemli bir simgesel işarettir. Trafiğe çıkarken, trafik işaretlerine güvenerek hareket etmekteyiz. Bir aracın trafik kurallarına uymadığı anda trafik altüst olmakta ve trafik kazaları kaçınılmaz hale gelmekte. Bu anlamda trafik işaretleri kaza riskini azaltırken; simgesel işaretler ise modern toplumsal hayatta insanları korur ve risk oranını azaltır. Simgesel işaretler, modern toplumsal hayatın vazgeçilmezi durumundadır.

Soyut sistem ise, sürekli duyduğumuz rutin güvenin getirdiği inanç girişimi sayesinde, ancak toplumsal olarak iş görebiliyoruz, en sıradan eylemlerde bile.⁷⁹ Nitekim arabalarımızı kullanırken, bir bankada çek öderken, süpermarketten aldığımız yiyecekleri yerken, mektubu postalarken doğal olarak soyut sistemlere güveniyoruz. Hiç

⁷⁸ Tomlinson, s. 84.

⁷⁹ Tomlinson, s. 85.

kimse sabah kalktığında marketlerin ve fırınların açılmama, ekmek bulamama ihtimalini aklına bile getirmez. Soyut ve toplumsal sistemler büyük oranda güven içermesine rağmen bir o kadar da güvensiz ve belirsiz bir durum sergilerler. Nitekim olağanüstü durumlarda toplumsal ve soyut sistemlerin azizliğine uğrarız. Hayat felç olur ve hiç kimse işini, günlük işlerini bile halledemez olur. Bilgi ve teknoloji ile donatılmış olan dünyamızda ciddi boyutlarda risk ve belirsizliklerle yaşadığımızın farkında bile değiliz.

Uzmanlık sistemi ise, bugün içinde yaşadığımız maddi ve toplumsal çevreyi düzenleyen teknik beceri ya da profesyonel uzmanlık sistemlerini kasteder. Evden çıkıp arabaya bindiğimiz zaman otomobil ve yapımı, karayolları, kavşaklar, trafik ışıkları ve diğer birçok konuyu, ilgili zamanlık bilgisinin bütünlüğüne nüfus ettiği ortamlara atmış olurum. Dışarı çıkarken arabayla gitmeyi seçmekle bu riski kabullenmiş oluruz. Ama bu noktada riskin olabildiği kadar azaltıldığı konusunda güvence veren söz konusu uzmanlığa dayanır.⁸⁰

Uzmanlığın kılavuzluğunu yaptığı soyut sistemler güven kadar uzmanlık ile sıradan insanlar arasındaki güven ilişkilerinin yapısını etkiler. Uzmanların sahip oldukları beceri ve bilgiler ancak uzmanların ihtisas alanına hakimiyetlerinin olduğu inancını ifade ettiği sürece ezoteriktir. Güven, metodolojik şüphecilikle elde edilen bilginin gözden geçirilebilir olması gibi teknik yetkinliğin de gözden geçirilebilir olduğu varsayımına dayanır. Modern toplumsal koşullarda güvenin sorunlu doğası temsilinden ziyade soyut sistemlerin bizzat kendilerini ele aldığımızda özellikle anlam kazanır.⁸¹ Soyut sistemlerin çoğunluğuna duyulan güven, ilgili bireyler tarafından bilinçlice kabul edilsin ya da edilmesin, bugün gündelik hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır. Geleneksel güvenlik sistemleri neredeyse görünürlülük esasına dayanır. Fakat gelecek daha fazla görünmemezlikle kuşatılmış durumdadır.

Soyut sistemlere duyulan güven ne kadar fazla ise, o oranda da risk taşımaktadır. Alınan bir karar ya da bir ihmal neticesinde her şey yerle bir olabilir. Tren yolu sistemini düşünelim. Bu sistemde zıt raylardan gelen trenlerin geçiş işlemleri unutulup ya da zamanında yapılmadığı takdirde trenlerin çarpışması ve yüzlerce insanın hayatını kaybetmesine sebep olabilir. Aynı şekilde Çernobil faciasın da bir ihmal neticesinde yaşanmış, milyonlarca insan ölmüş etkileri uzun bir çevreye ve zamana yayılmıştır. Bu

⁸⁰ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 37.

⁸¹ Tomlinson, s.48.

olaylar insanlığın modern hayatta ne kadar riskli durumlarla karşılaştığının ya da karşılaşacağının göstergesidir.

Risk toplumu aşamasında toplumsal olarak karara bağlanan böylece de toplumsal olarak üretilmiş olan tehlikeler, güvence altına alınabilirlik sınırlarını aştığı andan gelinir.⁸² Modern toplumun başlıca özelliklerinden biri, insanoğlunu on binlerce yıldır başkalarıyla yürüttüğü faaliyetler konusunda ki temel güvensizliktir. Kişi, kendi deneyimlerine değil, uzmanlara güvenir.

Antropolojik araştırmaya dayalı olarak sosyologlar; tipik olarak sosyal aktörlerin, belirsizlik ve raslantısallığı tolere edemeyeceklerini ve bu nedenle sosyal durumları tahmin edilebilir ve belirgin hale getirecek çeşitli araçlara başvurdıklarını ileri sürmektedirler. Örneğin, sihir ve dinin erken dönem kavramlarında Bronislaw Malinowski'nin eserini izleyerek, sosyologlar sihirli inançların, belirsiz ve tahmin edilemez olacak olaylara bir yapı kazandırma işlevi gördüklerini ileri sürmüşlerdir. Malinowski'nin dışsal kıyı gölü balıkçılığının belirsizliklerini anlamlı biçimde yapılandırmada, sihrin rolünü içsel kıyı gölü balıkçılığında ritüel ve sihrin göreceli yokluğuyla kıyaslamak suretiyle oluşturduğu gözlemleri sihrin, güvencesizlik durumlarına bir tahmin edilebilirlik hissi verme işlevi gördüğü nosyonunun klasik antropolojik örneğidir.⁸³ İnsanlar belirsiz durumları, karşılaşılabilecek riskleri ve tehlikeleri kontrol altına almak ister. Modern öncesi dönemde bu kontrol işlevini din, büyü, sihir görürken, modern toplumlarda bunu uzmanlar görmektedir.

Uzmanlık ile geleneksel dönemdeki büyücü hekimler, ruhban liderler arasında farklılık bulunur. Uzmanlık, ilkesel olarak her hangi bir kişinin ilkel ritüelleri sergilemek zorunda kalmaksızın ulaşabileceği tipte bir bilgiye dayanır. Bu açıdan uzmanlığın daha önceleri ancak birkaç kişiye açık olan ritüelleri içerdiğini söyleyebilirsiniz, ama meslek sosyolojisi terimleriyle düşünürseniz, uzmanlık bilgilerinin kendi sınırlarını çizerek diğer bilgilerden ayrılma, bilgilerinin kendi sınırlarını diğer bilgilerden ayrılma eğiliminde olduğunu görürsünüz. Kendilerine özgü sifreleri, inançları, iletişim biçimleri kendilerine ait özelleşmiş bir dilleri var ve bu tür şeyler uzmanlığın pratiklerini bir şekilde dışa kapalı bir hale getirmektedir ve bu bilgi

⁸² Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 272.

⁸³ Bryan S.Turner, *Oryantalizm, Potmodernizm ve Globalizm*, (2. Baskı), (Çev. İbrahim Kapaklıkaya), Anka Yay., İstanbul 2002, s. 251.

biçimlerini gizemleştirmektedir.⁸⁴ Nitekim Goffman'ın kavramlarını kullanırsak, sahne önü ve sahne arkası, edimleri arasında neredeyse her zaman kesin bir ayrım söz konusudur. Sahne önü ve arkası arasındaki eşiğin denetimi, profesyoneliğin özünü oluşturan bir bölümdür. Uzmanlar yaptıklarının büyük bir kısmını diğer insanlardan niye saklar? Nedenlerden biri oldukça açıktır: Uzmanlığın ortaya konması, çoğu zaman herkesin gözü önünde gerçekleştirilmesi zor olabilecek uyumu bir zihinsel yoğunlaşmayı olduğu kadar, özel ortamlar da gerektirir. Çünkü uzmanlar sahip oldukları varsayılan uzmanlıklarını yanlış yorumlayarak ya da göz ardı ederek bazı yanlışlar yapabilirler. Eğer hastalar, hastane odasında ve ameliyat masasında yapılan hatalarla ilgili tam bilgi sahibi olsalar, büyük olasılıkla sağlık görevlilerine bu denli içten güven duymayacaklardır.⁸⁵ Bu nokta da gerek toplumsal hayatta gerek günlük yaşamımızda o konuda uzman olduğuna inandığımız kişi ve kurumlara güvenimiz. Sağlık uzmanları, aile danışmanları, ekonomistler vb. bunlar uzmanlık sistemlerinin bazılarıdır. Herhangi bir sorunla karşılaştığımızda, sorunların çözümünde onlara danışır ve güveniriz.

Beck'e göre Risk toplumu, sanayi toplumunun ilerlemesi ile bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. O, yaşadığımız dönemi bir geçiş süreci olarak adlandırmaktadır ve bu dönemde çıkan sorunlar, tehlikeler ve tehditlerin sanayi toplumu aşamasında görülenlerden farklılık gösterdiğini belirtmektedir. Bu süreç, tamamlanmamış bir öğrenme süreci olarak görülmektedir. Beck' göre eski yöntemlerin geçersiz olduğu bu süreçte riskler karşısında güvenilecek yeni kurumlara ihtiyaç duyulmuş, riskler uzmanlara bağımlılığı arttırmıştır.⁸⁶

Bu standartlar nasıl belirlenirse belirlensin büyük bir gerçeklik yığını bunlar dışında kalıyor, dolayısıyla da tedavi gerektiren bir anormalliğe dönüşüyor.⁸⁷ Artık bireyin yaşamının genel çevresi, uzmanların ürettiği ve yarattığı tekniklerden oluşuyor. Tehlikelerin çoğu da işte bu çevrede ortaya çıkıyor. Bu anlamda Bauman, tehlikelerin iki şekilde ortaya çıktığından bahseder.

İlki yoğunlaştırılmış, odaklanmış ve bilim temelli uzman bilgisinin işini yaparken, geleneksel ve bireylere dağılım becerilerinin tersine sahip olduğu kesinlik

⁸⁴ Giddens, Pierson, *Modernliği Anlamlandırarak*, s. 191.

⁸⁵ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 81.

⁸⁶ Çuhacı, *Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı*, s. 61.

⁸⁷ Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 272.

belirleyicilik ve radikallik kapasiteleri, yaşamsal dünya sisteminin öteki alanlarda kesin dengesizlik yaratıyor. Öngörülemeyen yan etkiler, yeni uzmanlık gerektiriyor. Uzmanlık ağının aslında birbirinden kopuk parçaları, birbirleri için hep iş alanı yaratıyor. İkincisi, herhangi bir uzmanlık alanının yoğunlaşması, özelleşmesi ve özerkliği alanında önceleri hiç gerekmeyen yeni becerilerin (yani yeni teknik yetilerin) icat edilmesi olasılığı da artıyor. Bunların varlığı ise, daha önce farkına bile varılmayan yaşamsal dünya alanlarını göz önüne getiriyor ve daha önceleri yaşam rutini içinde zararsız ya da daha kolayca halledilebilen öğeleri, rahatsız edici olarak, yeterince anlaşılmayan, mat, belirsiz, yeterince denetlenemeyen dolayısıyla da korku yaratan faktörler olarak ele alınması, düzeltilmesi ya da ortadan kaldırılması gereken sorunlar yeniden tanımlanıyor.⁸⁸

Teknoloji konusunda karar veren kimseler, genelde teknokratların yani bu konudaki uzmanların görüşlerine başvurarak belirli kararları almaktadırlar. Ancak, bu kararlarda da her zaman hata payı olabilir. Günümüzde hala olumsuz sonuçlar yaratabilen bir teknolojinin kararında kim ahlaki sorumluluğu sahiptir kesin belli değildir. Aslında bizi, yeni tehlikelere karşı uyarmaya çalışan ve görünüşte uzman olan kişilerin sayısı o kadar çok ki bunların tavsiyeleri birbiriyle çelişmekte ve neyin güvenli neyin riskli olduğu konusunda tam bir kafa karışıklığı hüküm sürmekte. Bir durumu, bir uzman onaylarken başka bir uzman çürütecek şeyler söylemekte. Sadece uzmanlar birbirleriyle çelişmekte kalmıyor aynı zaman da tarihsel süreçte bunda etkili oluyor. Nitekim yıllarca ıspanakta demir olduğu, bol tüketilmesinin yararlarından bahsediliyordu. Hatta “Temel Reis” adlı çizgi film de bu durum hayat bulmuştu. Temel Reis, Safinaz’ı, Kabasakal’ın elinde kurtarmasını ıspanak yemesine borçluydu. Ispanak=Demir=Güç ilişkisiyle birbirlerine bağlanmıştı. Yıllarca bu üçlü bize gösterildi ve bir zaman sonra öğrendik ki ıspanak da demir yok! Yani bir zamanlar doğru olan bir durum ileriki zamanlarda yanlış olabiliyor. Aynı şekilde H5N1 virüsü olarak bilinen kuş gribinden korunmak için de aşı önerilmiştir. Bu konuda uzman olan kişiler birbirleriyle çelişmeye başlamıştı. Aşı olunmalı mı, olunmamalı mı? Aşı olduktan sonra gelecekte ne gibi etkileri olacağı bilinmemektedir ve insanlar bu konuda kararsız kalmışlardır.

⁸⁸ Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 274.

Diğer önemli bir nokta ise risk söz konusu olduğunda maruz kalmanın bilinçli olmama haline yol açabilmesi tam tersine karakteristiktir. Tehlikenin boyutunun büyümesiyle birlikte, onun inkar ve önemsizleştirilmesi de büyüyor. Bu yüzden de bilgi düzeyinde küçültülüp büyültülebiliyor ya da düpedüz tümünden bilinçte küçültülüp bastırabiliyorlar. Riskleri bertaraf etmek ne kadar imkansızlaşırsa, yorumlama yoluyla yok saymak da o kadar önem kazanır. Nükleer silahların hayal edilemeyecek yıkım gücünün yarattığı tehdit değişmedi, ama tehdide yönelik algı büyük dalgalanmalar yaşıyor.⁸⁹ O konuda uzman olan kişiler önemli bir rol oynar ve bu anlamda güven de ayrı bir önem kazanır. Bu durumda güven eksikliği olmuştu ki örnekler çoğaltılabilir.

Günümüzde bütün kamusal ve özel mekanlar güvenlik perspektifinde inceleniyor. Profesyonel sağlıkçılar açısından, hastane güvenliği temel bir sorun haline geldi. Yeni doğmuş bebekleri, kaçırılma tehlikesinden uzak tutma kaygısı ve bunun için alınan önlemler güvenlik takıntısının yaşı olmadığını gösteriyor. ABD’de şiddet uygulayan bebek bakıcılarına dair bebek bakımı güvenliği meselesinde müthiş bir patlamaya yol açtı. ABD’de bir gizli gözlem ekipmanı üreticisi olan Ouark International 1996 yılı yazında, bakıcı kamerası satışlarında patlama yaşandığı bildiriyordu.⁹⁰ Bunlar genelde bakıcısını denetlemede kullanılan çok küçük video kameralarıdır. Amerikan basınında bakıcıların istismarları konusunda çıkan haberlerden sonra, bu cihazların satışında artış yaşanmıştır. Günümüzde rutin hale gelen kameralar, manyetik kartlar ve diğer önlemlerden oluşan geniş bir yelpaze sayesinde okullar birer düşük güvenli hapisaneye dönüştü. Bu anlamda panopticon’dan bahsetmek yerinde olacaktır.

Panopticon, 18. yy’ın sonlarında geçerli olan yasa ve kurallara uymama nedeniyle, bedene yönelik cezaların son bulmasına ilişkin çözüm önerisi gibi görülmekle beraber aslında, disiplinin toplumsal düzenin tek belirleyici olduğu görüşünün deneme modeli olarak tasarlanmış olan bir hapisane modelidir. Jeremy Bentham tarafından, 1785 yılında tasarlanmıştır. Panopticon tasarımının ana fikri, mahkumların kendilerini gözetlediğini göremedikleri, ama gardiyanların tüm mahkumları görebildikleri ve gözetleyebildikleri bir düzeni oluşturmaktır. Bentham’ın bu projesine göre hapisane hücreli bir daire etrafına dizilmişlerdir ve hücrelerin ortasındaki kulede gardiyan tarafından tek taraflı olarak gözlenmektedirler. Ama

⁸⁹ Beck, *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*, s.113

⁹⁰ Furedi, s. 36.

mahkumlar bu gözetleme kulesinde, gardiyanın bulunup bulunmadığını bilemezler. Bu sebeptendir ki gözetleme ihtimaline karşı kendi kendilerini kontrol altında tutarlar. M. Foucault ise bu kavramın, modern dönemde iktidarın bir nevi kontrol mekanizmasıdır. Panopticon, bir nevi görünmez iktidar ve toplumun en küçük birimlerine kadar her yerdedir.⁹¹ Öylesine ki, mahkumu iyi davranmaya, deliyi sakın olmaya, işçiyi çalışmaya, okul çocuğunu özenli olmaya zorlamak için güç kullanmaya gerek kalmamaktır. Hastanede, hapishanede, okullarda hatta kendimizi özgür zannettiğimiz evimizin içinde bile. Bu proje, evrensel bir denetim mekanizmasında oluşan bir toplumsal yaşam modelidir. Günümüzde güvenlik kavramı açısından vazgeçilmez bir unsur halini almıştır. Bu anlamda gerek bakıcı kameraları, gerek normal kameralar, gerekse de mobese kameraları günümüz toplumlarında hayatımızın her alanını kapsamış durumdadır. Kameralar sayesinde toplumda kontrol mekanizması sağlanmaktadır. İnsanlara, tehlikelere karşı güvende olduklarını hissettirmektedir.

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler sayesinde toplumsal yaşamda birçok kolaylık sağlanmasına rağmen, güvende olduğumuzun hissettirilmesine rağmen bir o kadar da tehlikeli riskli ve belirsiz bir yaşam sunmaktadır. Bizleri nasıl bir gelecek bekliyor? Muamma.

Bu anlamda risk kavramı, geleneksel davranış biçimlerini terk eden ve kendini bizzat problemlili bir geleceğe açan bir toplumda merkezi bir terim halini almıştır. Geleceğin doğası gereği bilinemeyeceği ve geçmişten giderek uzaklaştığı kabul edilirken, gelecek yeni bir alana dönüşür. Risk hesaplaması asla tam olmaz, zira nispeten sınırlı risk ortamlarında bile her zaman niyetlenilmemiş ve öngörülemeyen sonuçlar mevcuttur. Kader fikrinin etkisinin kaybolduğu bir ortamda, her eylem hatta yerleşik örüntülere kuvvetle bağlı eylemler prensip olarak risk koşulları temelinde hesaplanabilir. Genel muhtemel bir risk değerlendirme türü, özel sonuçları konusunda fiilen tüm alışkanlıklar ve etkinlikler için yapılabilir. Soyut sistemlerin gündelik hayatı istilasını, bilginin dinamik doğasıyla birlikte, risk bilincinin hemen herkesin eylemlerine sızması demektir.⁹²

⁹¹ Mark Poster, *Foucault, Marksizm ve Tarihi*, (Çev. Feride Güder), Otonom Yay., İstanbul 2006

⁹² Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik- Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Say. Yay., İstanbul 2010, s. 146.

Sabahları işe girişip dünyayı altüst eder, akşamları ellerimizi kaderci bir muslukta yıkarız diyen Beck, biz modernlerin eskitmeyi başaramadığımız sanayi modernleşmesinin diğer bir yüzü olan bir risk toplumunda yaşamaya başladığımız toplumsal, ekonomik ve bireysel risklerin git gide sanayi toplumunun denetim ve emniyet kurumlarının etki alanından çıktığı bir aşama olarak değerlendirilirken, haklıdır. Gerçekten de birkaç on yıl içersinde kendini daha belirgin bir biçimde ortaya koyduğu şekliyle modernliğin gittikçe tekinsiz sularında yüzmeye başladığımız söylenebilir. Modernliğin farklı bir evresinin sonucu olarak ele alınan tekinsizliği modernlin radikalleşmesi ve genelleşmesi üzerinden tanıtılırken, Giddens, söz konusu sürecin yükselişi ile risk arasında doğrusal bir ilişki öngörür. Ona göre, yaşadığımız bir risk kültürüdür.⁹³

Modernliğin sürekli ilerleyen bir süreç olduğu görüşünü savunan Ulrich Beck, risk toplumu teorisi en kısa şekilde “modernliğin yeniden yazılışı, yeniden tanımlanışı, yeniden icat edilişi” olarak özetlemiştir. Yaşanan gelişme ve ilerlemenin, mevcut toplum yapılarını ve toplumsal kurumları da bir değişim sürecine soktuğu görülmektedir. Beck, modernleşme eğer bir ilerleme, gelişim süreci ise, sanayi toplumunun artık eskidiğini kabul etmek gerekir demektedir. Artık eskidiğini söylediği sanayi toplumunun diğer yüzü olarak risk toplumunun ortaya çıkışını görmektedir.⁹⁴

2.2. RİSK TOPLUMU KURAMININ ÖZELLİKLERİ

Risk toplumu, modern batı toplumunun yaşadığı süreç sonucu ortaya çıkmıştır. Beck, belirli bir tarihsel dönemde ortaya çıkan toplumsal durumu, risk toplumu olarak tanımlamaktadır. Bu dönem nedir? Genel hatları ile söyleyecek olursak 20. yüzyılın siyasal çerçevesinin sona erışı ile birliktedir.

20. yüzyılın genel çerçevesine bakacak olursak, Rus devrimi ile birlikte yeni bir yüzyıl başlamıştır. Rusya’da gerçekleşen Ekim Devrimi, kabaca geçici hükümetin Çarlık Rusyası’nın devrilmesiyle 1917 yılında başlayan 1922’de Sovyet Birliği’nin kurulmasıyla zirveye çıkan ve 1991 ‘deki çöküşle de son bulan politik bir süreçti. Ekim devrimi’nin başlamasından kısa bir süre sonra dünya Büyük Buhran adı verilen bir

⁹³ Özben, *Kutsallıkların Ölümçül sıçrayışı: Yapay kutsallıklar*, s.162

⁹⁴ Çuhacı, *Ulrich Beck’in Risk Toplumu Kuramı*, s.58.

krizle sarsılmıştır. Dünya biranda fakirleşti. Ekonomi durmuştur. Buhranın 1929 Ekim'inde New York menkul kıymetler Borsasındaki hisse senedi fiyatlarının feci bir şekilde düşmesiyle başladığı söylenebilir. Büyük Buhran dünya genelinde hızlı bir şekilde yayılmıştır. Çünkü hükümet müdahalesi çok yetersiz kalmıştır. Hükümetler, ihracat gelirlerinin çok fazla düştüğünü görünce aşırı tepki göstererek ithalata çok sıkı gümrük vergisi uygulamaya başlamış ve ticareti azaltmışlardır. Fakat Büyük Buhran'ın dünya siyasi tarihinin bıraktığı en büyük sonuç milliyetçilik hareketleri, 1932'de Avrupa başta olmak üzere tüm dünya da hızlı bir silahlanma savaşının başlaması olmuştur.⁹⁵ 1939'da ikinci Dünya savaşı başlamış ve dünya güçlerinin büyük bir mücadelenin içeriye girmesine neden olmuştur. Amerika'nın 1941'de savaşa girmesiyle birlikte Büyük Buhran da sona erdi.

İkinci dünya savaşı hararetli bir şekilde sürerken Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kanada, Almanlardan önce davranıp gezegenin ilk atom silahını üretmek için "Manhattan" projesi adı altında hummalı bir faaliyete girişmiştir. Proje'de 130 bilim adamı ve Amerika genelinde faaliyet gösteren otuzdan fazla kurum yer almıştır. Proje sonunda ortaya çıkan ilk atom bombası, Nevada Çölü'ndeki Trinity (teslis) adı verilen test sahasına yerleştirilmiş, 16 Temmuz 1945'te gerçekleştirilen teste de dünyamız ilk atom patlaması ile tanışmıştır.⁹⁶

Gözlem sığınağındaki herkes, yeni bir çağın; atom çağı'nın doğuşuna şahitlik ettiğine ve tarih boyunca ilk defa ortaya çıkan bu gücün doğru kanallarda kullanılması gerektiğine inanıyordu. Öte yandan devam etmekte olan savaş açısından ise durum ne kadar kötü ve ne olursa olsun, hızlı bir şekilde sonuca ulaşmak ve Amerikalıların hayatlarını korumak için gerekli olan aracın elde edilmiş olduğuna yönelik bir inanç da mevcuttu. Öte yandan ekipten Isidor Rabi, doğanın dengesinin bozulduğunu ve insanlığın dünyaya bir tehdit oluşturduğunu düşünmeye başlamıştı. Her ne kadar bombasının işe yaramasından coşku duysa da, Openheimer, "Ben artık ölüm oldum... Dünyaların yok edicisi oldum..." diye mırıldanmıştı.⁹⁷ Bu mırıldanış ise artık farklı bir çağa, riskli bir çağa girmiş olduğumuzun göstergesiydi. Nitekim, atom silahı denemesi ile birlikte devamı da gelmiştir.

⁹⁵ Barış Gürsoy, *Soğuk Savaşta Günümüz Asimetrik Tehdit*, (1. Baskı), IQ Kültür- Sanat Yay., İstanbul 2006, s. 118,135,140

⁹⁶ Çimen, s.118.

⁹⁷ Çimen, s.119.

Öte yanda ikinci Dünya Savaşı'nın kritik günleriydi ve Amerika Savaşı biran önce kazanmak istiyordu. Dolayısıyla daha ilk bombanın testi yapılmadan önce ikinci bir bomba Japonya'nın Hiroşima kentine yapılacak saldırı için gizlice Pasifik'e doğru yola çıkmıştı bile. 6 Ağustos 1945'te bomba, şehrin yaklaşık 600 metre üzerinde patladı. Dünya ilk kez böylesi korkunç bir güce ve yıkıma şahit oluyordu. 9 Ağustos 1945 sabahı ikinci atom bombası, Nagazaki'ye atıldı. Nagazaki'nin 240 binlik nüfusunu 70 bini, daha ne olduğunu anlayamadan ölmüştü. Yaklaşık 60 bin kişi de yaralanmıştı. Yıkımın yarıçapı yaklaşık 1.6 km' idi. Patlamayla 3.2 km güneyine kadar olan bölgeyi avuçlarına almıştı. Toplam ölü sayısı, ilerleyen günlerde radyasyon zehirlenmesinden dolayı hayatını kaybedenlerle birlikte 80 bine ulaşacaktı. Bombanın patlamasının ardından hazırlanan bir raporda Nagazaki, hiç mezar taşı bulunmayan bir mezarlık olarak tarif ediliyordu.⁹⁸

20. yüzyılın en belirleyici olaylarından biri de şüphesiz Soğuk Savaş olmuştur. Soğuk Savaş'ın başlangıç tarihi için kesin bir tarih veya gün önerilemez. Sadece çeşitli sembolik olguların oluşturduğu bir süreçten bahsedilebilir. Soğuk Savaş dönemindeki en büyük korku, mücadelenin milyonlarca kişinin ölebileceği bir nükleer çatışmaya dönüşme riskiydi. Soğuk savaş dönemin en belirgin özelliklerinden biri Varşova Paketi ülkeleri ile NATO üyeleri arasında yaşanan, silahlanma yarışıdır. Bu yarış askeri teknolojide birçok bilimsel alanda yeni kesiflerin yapılmasını teşvik etmişti. Nükleer silah ve füze sanayinde devrim niteliğinde bazı gelişmeler kaydedilmiş, bu iki ülke arasında uzay yarışını da tetiklemiştir. Öyle ki bu dönemde yörüngeye uzay mekiği ve insan göndermek için fırlatılan roketlerin büyük çoğunluğu soğuk savaştaki silahlanma yarışının ürünleridir. Nükleer silah yarışının en önemli özelliklerinden biri de nükleer bomba taşıyan uçakların vurabilme ihtimalinde ve bunun yarattığı yıkımdan korkulmasından dolayı geliştirilen kıtalararası nükleer füzelerin geliştirilmesiyle ulaşılan dehşet dengesidir.⁹⁹

Dünyayı eli kulağında bir nükleer savaşın eşiğinde tir tir titretmiş olan soğuk savaş, Berlin Duvarı'nın yıkılması ile son bulmuştur. Sona ermesinden sonra da gündemden inmemiş ve bitişiyse de beraber birçok değişikliğe de meydana getirmiştir. Soğuk Savaş'tan sonra yeni bir sürecin içine girilmiştir. İnsanların bir nevi ezberi

⁹⁸ Evren İşbilen, *Nükleer Satranç / İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye*, Ozan Yay., İstanbul 2009, s. 37.

⁹⁹ İşbilen, s. 37.

bozulmuştur. Savaş şekli ve teknikleri değişmiştir. Sosyal, politik, askeri ve ekonomik anlamda dünya zincirin halkaları gibi birbirine bağlanmış, dünya genelindeki tehlikelerden dolayı sınırlar geçersizleşmiştir. Ne kadar mesafe koymak istesek de artık bu imkansız hale gelmiştir.

İster savaş ister refah amaçlı olsun yüksek riskli sanayilerin küreselleşmesiyle birlikte yeni sınıai hesaplanamazlıkların ve tehditlerin yayıldığını görüyorsunuz. Teknik seçenek kapasitesinin artmasıyla birlikte sonuçların hesaplanamazlığı da artar.¹⁰⁰ Tehdidin ve risklerin artık yeni bir yüzü ortaya çıkmıştır. Önceki dönemlerdeki gibi savaşlardan ya da bir tehlike anında bir yerlere saklanarak korumak söz konusu olmayabilir. Biyolojik, kimyasal ve nükleer silahlar insanlığı ciddi manada tehdit altına sokmaktadır.

Bu anlamda biyo silah parçacıkların insan gözüyle görülmemesi bir gerçektir. Her birinin çapı tam olarak bir ile beş milyondur. Sizi harekete geçirecek bir koku yok, tat yok, saldırı anında sizi uyuracak işaret yoktur. İlk işaret birkaç gün sonra gelmekte, ilk belirtiler o zaman ortaya çıkmaktadır.¹⁰¹ Nitekim kimyasal silahla ve nükleer silahlarda da aynı boyutta tehlikeler içermektedir. Tehlike boyutları bu şekilde olmasına rağmen nükleer enerji günümüz dünyasında önemli bir tartışma konusudur. Bu çevrelerce nükleer enerji bir felakettir, bazı çevrelerce de nükleer enerji bir kurtuluştur. Dayanak noktaları ise, Çernobil kazasıdır. Çernobil felaketinden sonra 160.000 kilometre kareden fazla toprak radyasyonla kirlenmiştir. Kaza sonrasında Ukrayna'da kanser vakaları 10 kat artarken, WHO 'ya göre, bölgedeki 50 bin gencin tiroid kanserine yakalanma ihtimali yüksek görülmektedir. Nükleer enerjinin bir kurtuluş olduğunu vurgulayan ülkeler, daha ziyade nükleer santrale sahip olan ülkelerin yöneticileri, atom mühendisleri ve ekonomistlerdir. Bunlar nükleer enerjinin en zararsız enerji kaynağı olduğunu ileri sürmektedirler. Nükleer santraller çevreye karbondioksit sulfurdioksit ve azotoksitleri yayan santraller yerine kurulduklarında asit yağmurlarını ve sera etkisini azaltarak çevre korunmasına hizmet etmektedirler. İklim değişikliği sorunundan dolayı fosil yakıtlar kullanan santrallerden yine nükleer güce döneceği söylenmektedir.¹⁰²

¹⁰⁰ Beck, *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*, s.26.

¹⁰¹ Anthony Lake, *6 Kabus*, s. 26.

¹⁰² Özey, s. 236, 237.

Nükleer enerji felaket midir, yoksa enerji sorununu karşı bir kurtuluş mu olduğu tartışılırken, gelişmiş ülkeler bir türlü nükleer enerjiden vazgeçme taraftarı değildir.

Bu anlamda Kasım 1991’de gerçekleştirilen NATO’nun Roma zirvesi, soğuk savaş sonrası tehdit algılamalarında yaşanan dönüşümü gözler önüne sermesi açısından oldukça anlamlı sonuçlar doğurmuştur. NATO üyelerinin artık kapsamlı bir saldırı tehdidi altında olmadığı, ama bunun yerini çok yönlü ve farklı yönlerden gelebilecek kestirilmesi ve değerlendirilmesi güç risklerin aldığı kabul edilir. Yeni riskler arasında kitle imha silahlarının yayılması, yaşamsal kaynakların akışının engellenmesi, terörizm ve sabotaj sıralanmaktadır. Ayrıca NATO, tehdit kavramından risk kavramına kaymaktadır. Nitekim ABD savuma kaynaklar Komisyonu’nun raporuna göre, 1945’ten bu yana dünya da üretilen toplam nükleer başlık, 128 binden fazladır ki,¹⁰³ bunlarda farklı bir döneme geçildiğinin kanıtı gibiydi. Farklı bir toplumsal yapıya geçilmiştir

Nitekim bilim ve tekniğin, toplumların yaşamında geçmiştekinde farklı bir yeri vardır. Bilimsel araştırmalar da yeni koşullarda yapılmaktadır. Bir yandan bilimsel çalışmanın iç değişiklikleri, araştırma dallarının olabildiğince çeşitlenişi ve birbirine bağlı alanlardaki araştırmacılar gitgide artan sayıları, bilimsel çalışmaya günden güne kolektif bir nitelik kazandırıyor. 1939’da atomun parçalanmasının gerçekleştirilmesiyle başlayan fizik alanındaki gelişmeler olağanüstü bir hızla günümüze kadar gelmiştir.¹⁰⁴ Bu gelişmeler gurur verici olmasına karşılık, Hiroşima ve Nagazaki örneğinde olduğu gibi nasıl tehlikeli bir durum içine girdiğimizin göstergesidir.

Bunun dışında biyoloji alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle genetik mühendisliği alanında milyonlarca yıl boyunca doğa ve insan etkileşerek, gelişerek bu yaşama biçimine uygun canlıların, ortaya çıkmasına yardımcı olmuşlardır. Ancak günümüzde bilim adamları bazı türlerin gelişim aşamalarındaki sınırlılıkları keşfetmişler ve moleküler biyolojideki gelişmelerden istifade ederek bazı türleri geliştirmeye, yeni türler yaratmaya başlamışlardır. Böylece yeni bir biyolojik evrimin aşamasına gelmiş bulunmaktayız. Bilim adamları canlıların temel genetik özelliği olan DNA zinciriyle oynayarak, onu parçalamakta veya bu zincirin arasına yeni bir gen ilave edebilmekte veya yamayabilmektedirler.¹⁰⁵ Ancak bu teknolojinin de olumsuz sonuçları

¹⁰³ Gürsoy, s. 236.

¹⁰⁴ Gürsoy, s. 238.

¹⁰⁵ Enver Özalp, *Sosyolojiye Giriş*, (5. Baskı), Ekin Kitabevi, Bursa 2005, , s. 396.

olabileceği akıldan hiç çıkmamalıdır. Yanlışlıkla üretilen bir organizma insanlara yarar vereceği yerde çok büyük zararlar verebilir. Nitekim, zararlı bitki ve böcekleri öldürmek için geliştirilen birçok madde, insanların aşırı ve bilinçsiz kullanımıyla dünyayı tehdit eden kirleticiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu maddeler yanında daha birçok maddenin kanserojen etkileri de olabilir. Bu anlamda tıp alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Tıptaki bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, son otuz yıl içinde çok gelişmiş ve bir zamanlar tedavi edilemez denilen birçok hastalık tedavi edilmeye başlamış ve binlerce insan sağlığına kavuşmuştur.

Bilimsel teknolojik gelişmelerin yanında kitle iletişim araçlarının gelişmesi de hayatımızda önemli ölçüde yer etmektedir. Bunlardan en önemlisi ise internettir. İnternet çok kısa sürede hemen hemen her alanda şaşırtacak düzeyde gelişme göstermiştir. Kullanıcı sayısı hızlı bir şekilde artmıştır. İnsanların bilgisayar vasıtasıyla toplumsal, sosyal, ekonomik vb. etkileşime geçmelerini sağlayan bir araç olan internetin en önemli işlevi bilgi dolaşımını sağlamaktır. Artık mesafenin bir önemi kalmamış, istenilen bilgiye, istediğimiz anda ve her an ulaşmak mümkün hale gelmiştir.

İnternetin gelişmesi ile birlikte hayatımıza yeni bir olgu girmiştir. Hacker denilen site kırıcılar. CNN’ne, FBI kaynaklarına göre, internetteki web siteleri ortalama 12 ile 15 kez hackerlerin saldırısına uğruyor. 563 kuruluş üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, web sitesi sahiplerinin yüzde 73’ü net- worklerine hackerların girdiğini belirtiyor. Bugün birçok güvenlik şirketi, müşterilerini hacker saldırılarına karşı korumak konusunda eğitiyor.¹⁰⁶ Ve bu anlamda özel ya da mahremiyet kavramı önemli oranda aşınmaktadır. Evet, internet sayesinde istediğimiz bilgiye ulaşabilmekteyiz, ama hacker’lar ciddi boyutta risk arz etmektedir. Hacker’lar, kişilerin şifrelerini kırarak banka hesaplarına ulaşp, önemli miktarda paraları kendi hesaplarına aktarmaktadırlar. Bu durum risk boyutunu göstermesi adına önemlidir. Bu alanda da güvenlik kavramı daha fazla ihtiyaç duyulur bir hal almıştır.

Soğuk Savaş sonrasında güvenlik kavramının anlamı ve kapsamı küresel düzeydeki gelişmelere paralel olarak önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır Fakat soğuk savaştan sonra geçmişin tek taraflı belirgin tehdit değerlendirmeler yerini çok yönlü ve belirsiz tehdit, risklere bırakmıştır. Coğrafi sınırların giderek önemini yitirmesi, uluslar

¹⁰⁶ Bozkurt, s. 32.

arası ortamda güvenlik ve tehdit algılamaları, niteliksel bir dönüşüm gerektirmekte ve coğrafi sınırların korunması kadar sanal alanların korunmasının da gerektiği fark edilmektedir.

Nitekim atomun parçalanması, nükleer enerji yaratma gücü verdi. İnsanoğlu ayrıca kitle imha silahları yaptı. DNA'nın şifresinin çözülmesi ona, sadece genetik hayatın sırrını değil, insan klonlama gücünü verdi. Fosil yakıtlar insanoğluna ısı enerjisi sağlamıştır. Ancak insanın bu tür yakıtları kendi çıkarları için ve tutumsuzca kullanması, küresel ısınmaya yol açarak günümüzde yok olma tehdidi yaratmakta ve iklimsel değişikliklere sebep olmaktadır. Fabrikaların, otomobillerin ve insanların yarattığı diğer teknolojilerin salgıladığı karbondioksit gazlara neden olmaktadır.

Dünya ısındıkça buzullar eriyip ve denizler yükselmektedir. İklim koşulları değişirken yalnızca ısınmakla kalmayıp değişkenleştğinde kuraklıklar ve orman yangınları da artmaktadır. Havadaki karbondioksit düzeyinin artması, tarlalardaki ürünleri, hayvancılığı ve hastalıkların yayılmasını da etkiler. Havadaki karbondioksiti ve hastalıktan yayılan ve eriyen buzulların oluşturduğu temiz sular, daha şimdiden doğruluklu ölçülen biçimlerde okyanus ısının yükselmesine, akıntıların değişmesine ve deniz canlılarının yaşamının tehlikeye girmesine neden olacaktır.¹⁰⁷ Nitekim bir tarafta teknolojik gelişmeler tüm hızıyla ilerlerken diğer taraftan teknolojiye aşırı güvencenin önemli bir sonucu olarak her yıl önemli ölçüde kaza ve felaketler yaşanmaktadır. Örneğin, çeşitli uçak kazalarında meydana gelen ölümler, Çernobil'de meydana gelen nükleer kaza ve daha birçok olay sayılabilir. Her olayda çeşitli insan organizasyonu hataları sistemin bozulmasına ve sonuçta felaketlere yol açmıştır. Bu bir nevi Frankenstein efsanesine benzemektedir. Silahları, teknolojileri, ağır makineleri biz ürettik; fakat ürettiğimiz şeyler dönüp bize zarar vermeye başladı. Artık hiçbir şey eskisi gibi değil. Bir kere bu yola girilmişti. Ürettiğimiz şeyler, ciddi boyutlarda insanlığı tehdidi altına almayı başarmıştı.

Bu anlamda güvenli olmayan bir dönemden geçtiğimiz ve sonuç olarak insanların daha kaygılı olduğu ve risk almaktan korkma eğilimlerinin arttığı genel olarak kabul ediliyor. Önlem alma ilkesinde, bu anlamda bir artış olmuştur. İçtiğimiz suyu incelemekten tutun da bir gıda konservesinin üzerindeki etiketi dikkatle kontrol

¹⁰⁷ John Tirman, *Dünyayı Sömüren Amerika*, (Çev. Füsün Doruker), Altın Kitabevi, İstanbul 2007, s. 26.

etmeye kadar ihtiyat ilkesine uymuş oluruz. Önlem alma, bizim sadece riskler yüzünden kaygı içinde olmakla kalmayıp, kendi durumumuzu bir çözüm bulma konusunda şüpheli olduğumuzu da gösterir.

Buradan hareketle Alman bilim adamı Ulrich Beck' e, Cambridge öğretim üyesi olan Anthony Giddens, bilginin artması ile risk duygusu arasında yakın bir ilişki bulunduğunu savunuyorlar. Giddens, günümüzde karşı karşıya bulunduğumuz belirsizliklerin bir çoğunun kaynağı bizzat insanoğlunu bilgisindeki artıştır derken; Beck de tehlikenin kaynağı artık cehalet değil, bilgidir demektedir. Bu senaryo'ya göre bilgi, hayata geçirilirken hem yeni tehlikeler hem de bu tehlikelere dair bir risk bilinci yaratır.¹⁰⁸ Bu anlamda artık farklı bir toplumsal yapıya geçmiş oluyoruz. Beck, bu topluma risk toplumu derken, Giddens ise, radikalleşen modernlik adını vermiştir.

Risk kavramı “kendiliğinden modernizm” kavramına bağlıdır. Risk, modernleşmenin kendisi tarafından yaratılan ve tanıtılan tehlike ve güvensizliklerle sistemli bir biçimde başa çıkmaya çalışmanın bir yolu olarak tanımlanır. Risk, eski tehlikelerin aksine, modernleşmenin belirsizliğinin küreselleşmesi ile ilişkili olan sonuçlardır. Bu anlamda Vassily Kandinsky'nın “ve” gibi garip bir başlığı olan bir denemesi vardır. Kandinsky, 19. yüzyıl ile karşılaştırıldığında, 19. yüzyıla damgasını vuran sözcüğün hangisi olduğunu sorgular. Ona göre 19. yüzyıla “ya da” hükmederken; 20. yüzyılın “ve” emek harcamak durumundadır. 19. yüzyılda şu var: ayırma, uzmanlaşmaya, tek anlamlığa ve dünyanın hesaplanabilir olmasına çabalama. 20. yüzyılda ise şu: Yan yanalık, çokluk, belli belirsizlik, bağlamın ve bağlantılığın sorgulanması, değişmece ve üçüncü yolu içirme deneyleri, çift değerlilik.¹⁰⁹ 19. yüzyılda kesinlik, netlik hakimdir. Muğlaklığa yer verilmez. Bir durum ya öyledir ya da böyledir. Üçüncü bir duruma yer yoktur. Fakat 20. yüzyıl ve günümüzde ise muğlaklık, belirsizlik hakimdir. “Ve” zinciri ile cümleler kurulmaktadır. Bir durum için olası durumlar ve ile birbirine bağlanmaktadır. Bir durumda birbirinden farklı uzmanlara yer verilmektedir.

Bu anlamda bulunduğumuz döneme kimisi bilgi toplumu, kimisi post- modern toplum demiştir. Fakat Alman sosyolog Ulrick Beck ise bu döneme, risk toplumu adını vermiş ve kuramını bu isimle oluşturmuştur. Beck'in risk toplumu kavramı,

¹⁰⁸ Furedi, s. 89.

¹⁰⁹ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s.9

modernleşmenin artışına neden olduğu, bunun bir sonucu olarak sosyal kurumların, onları kolektif özevrimeleşme ve yeniden meşrulaştırma süreçlerine zorlayan sorunların ağırlığı ve karmaşıklığı anlamında tepkisiz hale geldiği fikri üzerine bina edilmiştir. Beck yaşadığımız çağı, bir geçiş süreci olarak görmektedir. Klasik sanayi toplumunda ayrılan ve modernlik sürecinde olan yeni bir toplum olarak tanımlamaktadır.¹¹⁰

Sınai modernliğin eskime sürecinin diğer bir yönü Risk toplumunun meydana gelmesidir.¹¹¹ Bu kavram modern toplumun yenilenme döneminin yaratmış olduğu toplumsal ekolojik ve bireysel risklerin git gide sanayi toplumunu denetim ve emniyet kurumlarının etki alanda çıktığı bir gelişme imler. Risk toplumu, kendi başına buyruk, sonuçlara kör, tehlikeler karşısında vurdumduymaz hale gelmiş modernleşme süreçlerinin kendiliğinden devinimi sırasında oluşur. Sanayi toplumunun temellerini sarsan ortadan kaldıran, değiştiren öz tehditleri üreten toplumda gizil olarak bu süreçlerin ta kendisidir.¹¹² Tam da bu noktada, yenedünyanın artık pek güvenli olmadığı çeşitli unsurlarla ve neredeyse her şeyin bir yan etkisinin olacağı, olabileceği saplantısıyla herkesi sarmalamasının bir ürünü olan korku kültürü, geçmişe duyulan özlemin kışkırtıcı nedenlerinden birisidir.¹¹³

Risk toplumuna geçiş Beck'e göre, sanayi-teknik gelişmelerin neden olduğu tehlikelerin hesaplanamazlığının fark edilmesi, toplumsal bağlamın temellerinin bir özel düşünüm sürecinden geçirilmesi ve geçerli uzlaşmaların rasyonellik temellerinin sorgulanmasıyla gerçekleşir. Sanayi toplumu süresinde meydana gelen bilimsel, teknolojik, toplumsal ekonomik yenilenme ve ilerlemenin yeterince sorgulanmadan uygulanması nedeniyle bireysel, toplumsal ve çevresel ilişkilerin arttığı görüşünü savunmaktadır. Ona göre sanayi toplumunun denetim mekanizmaları tarafından kontrol edilemeyen riskler, risk toplumunu ortaya çıkmasına neden olmuştur. Genel bir ifade ile Beck'in risk toplumu, sanayi toplumundaki denetleme ve güvenlik mekanizmalarının yetersiz kalması sonucu risklerin yayılarak daha tehlikeli anlamlar kazanacağı bir modernlik süreci anlamına gelmektedir.¹¹⁴

¹¹⁰ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s.9.

¹¹¹ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, s.264.

¹¹² Beck, *Siyasallağın icadı*, s. 32, 33, 264.

¹¹³ Mevlüt Özben, "Risk Toplumunda Nostaljinin Kaçınılmazlığı: Güvenli Bir Yaşam Arayışı ve Nostalji", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Yıl:7 Sayı:25-26, Temmuz-Aralık 2010 , s. 15.

¹¹⁴ Çuhacı, *Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı*, s. 69.

Bu anlamda Beck küreselleşmiş nitelik taşıyan ve politik, ekonomik, kültürel ve çevresel olabilen risklerle örölü bir dünyayı, risk toplumu olarak tanımlanır.¹¹⁵ Bu toplum daha ziyade giderek artan bir risk düşüncesini üretecek şekilde gelecekle meşgul olan bir toplumdur.¹¹⁶ Bu anlamda, risk toplumunun en önemli özelliklerinden birisi belirsizlik ve hesaplanamazlık arz etmesidir. Risk toplumunda bu belirsizlik olgusu, bireylerde bir güvensizlik duygusunun oluşmasına neden olmaktadır. Söz konusu güvensizlik duygusu başlangıçta da dünyanın karmaşasına, belirsizliğine yöneliktir. Modern yaşamla birlikte dış dünyanın artan karmaşıklığı bireyde temel güven duygusunu, olumsuz yönde etkilemiştir.

Beck, risk toplumunun ortaya çıkışı ile birlikte risk ölçüm değerlerinin de değiştiğini söylemektedir. Ona göre risk çağında, endüstriyel risklerin aksine, nükleer, kimyasal, genetik mühendisliğinde zaman ve mekanla sınırlandırılmaz ve küresel boyutta sonuçların ne olacağı konusunda kimsenin yeterli bilgisi bulunmamaktadır. Beck, risk çağının insanlara yeterli bilgi kaynaklarına sahip olmadan yaşamlarını etkileyecek yaşamsal kararlar alma gibi ağır bir görev yüklediği iddiasındadır. Ona göre risk toplumu, kendi kaderi üzerinde bir çeşit kumar oynamaktadır ve teknolojinin görülemeyen, ölçülemeyen yan etkileri karşısında birey kendi başına karar vermek durumundadır.¹¹⁷

Şöyle ki, insanın istikrarlı yaşamı için en gerekli bilgi, geleceğe ilişkin bilgidir. Geleceğe ilişkin bilgimiz, doğa bilimlerinin tikel olaylarla ilgili ortaya koyduğu, doğruluk derecesi yüksek ihtimallerden öteye geçmiyor. Bu bilgi, bilinmeyen dünyadan gelecek felaketler konusunda bizi hazırlıklı kılmaya yetmiyor.¹¹⁸ İnsan kendi varlığının bilincine varma noktasından itibaren sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunların en büyüğü kendini derin bir belirsizliğin içinde hissetmesidir. Bilgisi ve deneyimi arttıkça bu belirsizlik sisini dağıtmaya çalışır, güçlü umutlar besler. Ne var ki tam tersine, bu belirsizlik büyüdükçe büyür, bilgisinin artması daha çok, onu çepeçevre saran bu karanlık sisin daha iyi fark edilmesini sağlar.¹¹⁹ Nitekim aydınlanma döneminde aklımız sayesinde doğaya karşı bilimle örgütledik. Fakat şimdi Weber'in deyimiyle kendimizi

¹¹⁵ Esgin, s. 383.

¹¹⁶ Giddens, Pierson, s. 222.

¹¹⁷ Çuhacı, *Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı*, s. 69.

¹¹⁸ Yasin Ceylan, "Evrenin Belirsizliği Karşısında İnsanın Çaresizliği", *Doğu-Batı Yay.*, Sayı: 6, 1999, s. 105.

¹¹⁹ Ceylan, "Evrenin Belirsizliği Karşısına İnsanın Çaresizliği", s. 103.

demir bir kafesin içine mi hapsedtik? İnsan bilgisinin gelişmesini saylayan muazzam ilerlemeler sağlanmış olsa da gelecek korkusu, gelecekte veya nereden geldiği belli olmayan risklerin bilgisine hakim olmamız pek mümkün değil.

2.2.1. Servet ve Risk Bölüşümü

Sınırların belirsizleştiği, her şeye daha rahat ve kolay ulaşılır olduğu bir çağda teknolojik gelişmelere paralel olarak hesaplanamaz riskler artmış, toplumdan topluma farklılaşmayacak bir nitelik halini almıştır. Herkes için aynı derecede şiddet ve etki içeriyor olacaktır. Bu anlamda risk toplumunun en önemli özelliklerinden birisi risklerin dağılımında eşitsizliğin olup olmaması sorunudur.

Bu anlamda ileri modernlikte risk üretimi, toplumsal servet üretimine sistemli bir şekilde eşlik eder. Bu yüzden, kıtlık toplumundaki bölüşümle ilgili sorunlar ve çatışmalarla bilimsel teknik olarak üretilmiş risklerin üretilmesi, tanımlanması ve dağıtımından doğan sorun ve çatışmalar birbiriyle örtüşür.¹²⁰ Kıtlıktan kurtulmak için yapılan üretim ve bunların bölüşümü risklerin üretilmesinin temelini oluşturur aslında. Bu çerçevede düşünüldüğü zaman modernlik öncesi dönemde servet bölüşümünde eşitsizlikten bahsedilebilir. Daha doğrusu işbölümü ile birlikte toplumda farklılaşmalar ve sınıflaşmalar meydana gelmiştir. Üretim araçlarına hangi sınıf sahipse hakim sınıf olarak servetin ya da refah ve bolluğun sahibi de olmuştur. Doğal olarak risklerden etkilenenler de alt tabakadaki insanlar olmuştur. Üst tabakadaki insanlar belirli maddi güç sayesinde risklerden korunmayı bilmişlerdir.

Geçmişte karşılaşılan riskler şimdi karşılaşılan ya da karşılaşılabilecek riskler birbirinden içerik ve şiddet bakımından farklıdır. Geçmişte insanlar daha çok doğa kaynaklı ya da kişisel risklerle karşılaşırken, şimdi nükleer fizyon ya da radyoaktif atıkların depolanması gibi tüm insanlığı tehdit eden küresel risklerle yüz yüze gelmektedir. Aynı şekilde risklerin paylaşımı ya da risklere maruz kalan kitle bakımından da büyük farklılık içermektedir. Geçmişte risklerin dağılımı sınıfı, toplum yapısına uygun bir şekilde hiyerarşik özellik göstermekteydi. Zenginlik hiyerarşik tabakanın üst kısmına hitap ederken, risklere maruz kalınma şiddeti üst tabakadan alt tabakaya doğru artış göstermekteydi.

¹²⁰ Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 21.

Modern toplumlarda ise durum tam tersidir. Bazı insanlar risklerin dağılımı ve artması olgusundan diğer insanlardan daha fazla etkilenir. Başka bir deyişle toplumsal risk konumları ortaya çıkar. Bu gruplar bazı boyutlarda toplumsal sınıf ve katman konumlarının eşitsizliklerini tayin ederler. Ancak tamamen farklı bir dağılım mantığıyla hareket ederler. Modernleşmenin riskleri er ya da geç onları üreten ya da bundan kar sağlayanlara da saldırır.¹²¹ Beck bu anlamda ‘bumerang’ etkisinden bahsetmektedir. Ona göre riskleri üretenler ve ondan fayda sağlamaya çalışanlar riskleri kendilerinden uzağa fırlatıp atsalar da bir şekilde bu tehlikeler döngüsüne yakalanmaktadırlar.¹²²

Kıtlık toplumunda refah bölüşümü mantığından geç modernlikte risk bölüşümü mantığına doğru yaşanan bu değişiklik, tarihsel bakımdan (en az) iki şarta bağlıdır. Bu değişiklik, insanı ve teknolojik üretkenliğin yanı sıra, hukuki ve sosyal devlet güvencelerinin ulaştığı düzey sayesinde gerçek maddi sıkıntıların nesnel olarak azaltılabildiği ve sosyal açıdan tecrit edildiği yerlerde ve ölçülerde günümüzde görüldüğü gibi gerçekleşir. İkinci olarak, bu kategorik değişiklik aynı zamanda şu olguya da bağlıdır. Modernleşme sürecinde üretici güçlerin katlanarak büyümesiyle birlikte tehlikeler ve potansiyel tehditler, daha önce eşi görülmemiş bir ölçekte ortaya çıkmıştır. Modernleşme süreci, bu kıtlık toplumu, şartlarında bilimsel - teknik gelişme anahtarlarını kullanarak gizli sosyal zenginlik kaynaklarının açma, iddiasıyla gerçekleşir. Hak edilmemiş yoksulluk ve bağımlılıktan kurtuluşun bu vaatleri, sınıflı toplumdan zümre toplumuna, sonra da bireyleşmiş topluma kadar sosyal eşitsizlik kategorilerindeki eylem, düşünce ve araştırmaların temelini oluşturur.¹²³ Modern toplumda refah seviyesinin ilerlemesi ile birlikte servet bölüşümü konusunda eskiye oranla keskin sınırlara sahip olmasa da belirli oranda devam etmektedir. Mesleki açıdan düşündüğümüzde vasıflı işçilerin vasıfsız işçilere oranla daha fazla iş imkanına sahiptir. Bilimsel- teknik bakımdan ilerlemiş olan günümüz toplumlarında artık bireyler ön plana geçmiştir. Günümüz şartlarına ayak uyduran ve bu anlamda sürekli olarak kendini geliştiren bireyler servet pastasından büyük bir dilim almayı hak kazanmış olacaktırlar. Bu anlamda servet bölüşümündeki eşitsizlik aynı şekilde devam etmektedir.

¹²¹ Anthony Giddens, *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, (Çev. Gürseli Altaylar), Say Yay., İstanbul, 2009, s. 563.

¹²² Slattey, s. 454.

¹²³ Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, ss. 21-23.

Fakat risk toplumu aşamasında öyle bir seviyeye gelinmiştir ki, karşılan ya da karşılaşılabilecek olan riskler herkesi etkileyecektir. Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atıldığında etkileri zamana ve mekana yayılmıştı, sınırlar geçersiz hale gelmişti. Bu sadece atom bombasına maruz kalanları değil aynı zamanda gelecek kuşakları da etkileyecek şiddete sahipti. Karşılaşılan bu felakette zenginlerin ve eğitimli olanların dokunulmazlık hakkı kalmamıştır. Zengin-fakir, eğitimli-eğitimsiz, siyah-beyaz ayırt edilmeksizin herkesi etkilemiştir.

Bu anlamda Ulrich Beck'in formüllemesinden hareketle, "yoksulluk hiyerarşiktir, kirli hava tabakası demokratiktir." Risk konumlarının şiddetlenmesine paralel olarak kişisel kaçış rotaları ve telafi imkanları azalır. İnsan sanayiden çok uzak kırsal idillerdeki orman iskeletlerine bakınca hepimizin soluduğu hava karşısında tüm sınıfa özgü duvarların yıkıldığını açıkça görüyor. Bu koşullar altında ancak yememek, içmemek ve nefes almamak etkin bir koruma sağlayabilir. Hatta bu bile bir yere kadar işe yarar.¹²⁴

2.2.1.1. Sınıflı Toplumun Ötesinde

Toplumsal tabakalaşma, aslında insanlık tarihi ile var olmuş bir kavramdır. İnsanlık tarihi boyunca her dönemde insanlar bilinçli ya da bilinçsiz sınıflara ayrılmışlardır. Zamanla en küçük gruptan en büyüğüne kadar hepsinde bireyler konumlara, ayrıcalıklarına, zenginliklerine göre tabakalara ayrılmışlardır. Sınıflı toplum yapısı aslında eşitsizlikten ortaya çıkar. Bu ayrım ve tabakalaşma, insanların yaşamlarında etkiler yaratmıştır. Toplumdaki sınıfların sınırlarının keskinliğine bağlı olarak açıklık, kapalılık özelliği gösterebilir. Yani daha katı ya da yumuşak özellikler gösterebilir. Bunlara bağlı olarak toplum içinde değişimler, çatışmalar yaşanabilir. Bu anlamda tarih, sınıflar arası kanlı çatışmalara, devrimlere şahitlik yapmıştır.¹²⁵

Aslında sosyal sınıflar mal ve hizmetlerin değiştirildiği pazar içerisinde oluşurlar. Pazara mal ve hizmet sunanlar arasında hayat fırsatlarının ortak olarak paylaşıldığı durumlar sosyal sınıfları meydana getirir. Pazara mal sunanlar hizmet sunanlardan çok farklı ve daha ayrıcalıklı hayat fırsatlarına sahiptirler. Marx ise sınıfı

¹²⁴ Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 49.

¹²⁵ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, s.200.

şöyle tanımlamaktadır; bir sınıfın mülkiyet ve kontrol haklarını elinde bulundurduğu üretim araçları ile diğer üretim araçları üzerinde bir söz hakkı olmayan sınıf arasında yaratılan bir egemenlik ve tabi olma durumudur. Sosyal sınıfların bu şekilde bir sömürü sistemi üzerine oturması Marx'a göre toplumsal bir eşitsizlik yaratmaktadır. Bir diğer değişle üretim araçlarının mülkiyetini ve kontrolünü elinde tutan ancak üretmeyen sınıfla giderek birikimlerini artırırken ve zenginleşirken, üretici olan sınıflar sürekli kaybeden ve ancak geçimlerini sağlayabilen bir duruma ve görece yoksul kalmaya zorlanmaktadır. Weber'de sosyal sınıfların çoğunlukla ekonomik temeller üzerinde belirlendiğini kabul etmekle, ekonomik faktörlerin sadece üretim araçlarına uzaklık üzerinden değil, vasıflılık derecesi kişilerin arasındaki bilgi beceri farklılaşması gibi çok çeşitli faktörlere göre de belirlendiğini söylemektedir.¹²⁶Bu anlamda geçmişten bugüne kadar çıkar çatışmaları yaşayan bloklar oluşmuştur. Bu blokların temelinde ekonomik kriterler bulunmaktadır. Günümüze kadar her toplum genel olarak imtiyazlı olanlar-olmayanlar, sömürenler- sömürülenler, yönetenler- yönetilenler gibi gruplara ayrılmışlar daha doğrusu ayrılmak zorunda kalmışlardır.

Tanımlamaya çalıştığımız sosyal sınıf, geçmiş dönemlerde toplumların, ülkelerin gündemlerini meşgul eden konulardandır. Biz bu şekilde bir toplumun sosyal sınıfına bakarak o toplum hakkında az çok bilgiye sahip olabiliyorduk. Sosyal sınıflar toplumun yapısını şekillendirdiği gibi, insanlar arası ilişkileri de etkilemektedir. Kişisel roller ve kararlar toplumsal yapılara göre şekil aldılar. Alınan kararların niteliğine bağlı olarak toptan bir şekilde bağlı olduğu zümreyi ya da sınıfı etkilemektedir. Tek tek ya da ayrı ayrı kişileri etkilemezdi. Fakat zamanla teknolojinin gelişmesi, hukuk alanında bazı sosyal hakların edinilmesi ile birlikte sınıflı yapı geri plana itilmiştir. Bu etkiler ile birlikte toplumsal yapı şekillenmeye başlanmıştır.

Mevcut ve yeni ortaya çıkan eşitsizliklere rağmen batılı ülkelerde sınıflı toplumun ötesine geçmiş koşullarda yaşıyoruz. Sınıflı toplum nosyonu sadece geçmişten bir imge olarak işe yaramaktadır. Yaşam standartlarındaki değişiklikler neticesinde alt-kültürel sınıf kimlikleri kaybolmuştur. Statü temelli sınıfsal farklar geleneksel desteğini yitirdi, yorum tarzlarında çeşitlenme ve bireyselleşme süreçleri yaşanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda hiyerarşik toplumsal sınıf ve katmanlaşma

¹²⁶ İhsan Sezal, *Sosyolojiye Giriş*, Martı Yay., Ankara 2003, s. 251-252.

giderek daha fazla alt üst oldu. Bu kavramlar artık gerçekliğe tekabül etmiyor. İnsanların sosyal sınıfa bağlılığı zayıflamıştır. Artık sosyal sınıfların bireylerin eylemleri üzerindeki nüfuzu çok daha azdır. İnsanlar bireyselleşmeye yönelik yaşam tarzları geliştiriyorlar. Bireyler, artık ekonomik bakımdan ayakta kalmak için kendi hayat planlarının ve davranışlarının merkezine kendilerini oturtmak zorunda kalıyor. Dolayısıyla insanlar geleneksel destek ağlarını yitirerek sadece kendilerine ve kendi bireysel kaderlerine güvenmek zorunda kaldılar, hem de tüm riskleri, fırsatları ve çelişkileriyle birlikte.¹²⁷

2.2.2. Toplumsal Eşitsizliklerin Bireyselleşmesi

Risk toplumu kavramı kendini üç sahada göstermektedir.

- Modern sanayi toplumuyla doğa ve kültür kaynakları arasındaki ilişkidir. Modern sanayi toplumu, modernleşmenin kendini kabul ettirmesiyle birlikte tüketilip ayrıştırılan bu kaynaklara dayanarak oluşur.

- Toplumla kendisi tarafından yaratılan tehditler ve sorunluar arasındaki ilişkidir. Bu tehditler ve sorunlar toplumsal güvenliğin temellerini aşarlar ve bundan ötürü, bilince çıktıkları ölçüde o ana kadar ki toplum düzeninin temel varsayımlarını sarsacak niteliktedirler. Bu toplumu oluşturan bütün alanlar için geçerlidir. Örneğin iktisat, hukuk, bilim için ama her şeyden önce siyasal eylem ve karar verme süreçlerinde sorun haline gelir.

- Bugün insanlar farklı zümrelerin, dinsel aşkınlığın verdiği güvencelerden kopartılıp, sanayi toplumundan kopartılıp, dünya risk toplumunun kasırgasına fırlatılıyorlar. İnsanlardan, birbirinden çok farklı birbiriyle çelişen küresel ve kişisel risklere katlanmaları bekleniyor.¹²⁸ Bu anlamda sınıflı toplum yapısına geçilmiştir. Bu bölümde özellikle risk toplumunun diğer bir boyutu olan bireyselleşme süreci üzerinde durulacaktır.

Sözcüğün genel anlamıyla bireyselleşme yeni bir şey değildir. Ama bu sözcük bugün farklı, belkide henüz tamamlanmamış bir anlam kazanıyor. Ve nihayet, kitle karakterinde, genişlikte ve şuan ki bireyselleşme atağında kendini gösteriyor. Bu durum

¹²⁷ Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 139, 140.

¹²⁸ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 36, 37.

Batılı zengin endüstri ülkelerinde, uzun zamana yayılan modernleşme sürecinin bir yan etkisi olarak ortaya çıkıyor. Burada sözü edilen bir tür emek piyasası bireyselleşmesidir, burjuva bireyselliğinin yeniden canlandırılmasıyla karıştırılmamalıdır.¹²⁹ Bireyselleşme süreci şimdiye kadar ağırlıklı olarak gelişen burjuvazi tarafından kullanıldı. Ama bireyselleşme bir başka biçimde, modern kapitalizmdeki özgür ücretli işçinin ve refah devleti demokrasilerinin koşulları altında emek piyasası dinamiğinin de ayırt edici özelliklerinden biridir. Yani emek piyasasındaki süreçlerin, emek hareketliliğinin, eğitim ve iş değiştirmenin dinamikleri de aynı niteliği taşır. Emek piyasasına giriş, bu tür bağlayıcıları koparır ve iki anlamda geleneksel bağlardan ve emek piyasasının kısıtlamalarından mütemadiyen özgürleşir.¹³⁰

Eski yüzyıllarda bireysel gelişim arzularını gerçekleştirebilenler nasıl küçük gruplar, seçkin azınlıklar olduysa, bugün de bireyselleşme süreçlerinin “riskli olasılıkları” demokratikleşmektedir. Daha açık söylersek; riskler, refahın, eğitimin, hukukun, mobilitenin¹³¹ vs. ortaklaşa çalışmalarıyla adeta toplumsal olarak üretiliyor. Geçmişte bireysellik elit bir kesime hitap ederken, modern yüzyılda yerel bireysellikten söz edilebilir. Bu süreci oluşturan faktörler genel anlamda eğitim, mobilite ve rekabettir.

Eğitim: Okula gitmek kişinin kendi öğrenim hayatını seçmesi ve planlaması anlamına gelir. Eğitimli kişi emek durumunu üretir ve böylece kendi sosyal biyografisini yaratır. Okullaşma arttıkça geleneksel yönelimler, düşünme biçimleri ve yaşam tarzları yeniden şekillenerek yerlerini evrensel öğrenme ve öğretme biçimlerine, ayrıca evrensel bilgi ve dil biçimlerine bırakırlar.¹³² Bireyler eğitim sayesinde başarı sağlamak için çaba gösterdikçe maddi kazanç da beraberinde gelir. Mesleki fırsatları ayağına getirir. Mesleki hayatta ya da emek piyasasında bireysel yeteneklere, ehliyetlere sahip olur. Bunun dışında toplumsal hayatta da belirli değişiklikler görülür. Toplumsal statülerinde özellikle dikey yönde bir ilerleme gerçekleşir.

Mobilite: İnsanlar emek piyasasına girer girmez mobilitayı tecrübe ederler. Geleneksel örüntü ve düzenlemelerden koparılır ki; ekonomik bakımdan harap olmak istemiyorlarsa kendi hayatlarının sorumluluğunu kendi hayatlarının sorumluluğuna

¹²⁹ Ulrich Beck, *Aşkın Normal Kaosu*, (Çev. Nafer Ermiş), İmge Kitabevi, İstanbul 2012, s. 22.

¹³⁰ Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 132.

¹³¹ Beck, *Aşkın Normal Kaosu*, s. 23.

¹³² Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 142.

almak zorundadırlar. İnsanlar, miras aldıkları ya da yeni oluşturdıkları bağlardan görece bağımsızlaşırlar.

Rekabet: Vasıfların yer değiştirebilir olmasına dayanır ve bu yüzden de insanları bireyselliklerini, yaptıkları işlerin eşsizliğini ve başarılarını göstermek zorunda bırakır. Rekabet baskısının artması, eşitler arasında bireyselleşmeyi getirir.¹³³

Bireyselleşmeyi sağlayan bu etkilerle toplumsal yapıda önemli değişikliklere neden olmuştur. Modern öncesi ve modern sonrası toplumları karşılaştırdığımız zaman modern öncesi toplumlar da geleneksel bağlar kuvvetliydi. Daha doğrusu geleneksel bağlar toplumsal hayatı, insanlar arası ilişkileri şekillendiriyordu. Bu durumun farklı yönleri mevcuttur. Öncelikle geleneksel bağlar bireysel kararları sınırlandırır. Her bireyin kendine has bir karakteri ve bazen gerçekleştirebildiği bazen gerçekleştiremediği potansiyelleri vardır. Geleneksel kültürlerde birey kesinlikle yoktur. Seçim şansı sınırlıdır. Belirli bir hayat tarzı hakimdi ve bu hayat tarzı kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu anlamda belirli hayat tarzını sürdüren biri farklı seçenekler karşısına çıktığında kendisiyle özellikle kendi yaşam tarzıyla uyuşmaz bir şey olarak görmektedir. Bu hayat tarzı içerisinde birey belirli alışkanlıkları ve önceden seçilmiş durumları sürdürmek zorunda kalmıştır. Seçim ve kararların sorumluluğu bireysel değil, o gruba aittir. Bunun dışında geleneksel bağlar güven ve korumanın merkezidir. Buna paralel olarak karşılaşılan risklerle bireysel değil, toplu bir şekilde mücadele edilmektedir.

Modern toplumda bireyselleşme ile birlikte geleneksel bağlar kopmuş, sınıflı toplum yapısı geri planda kalmıştır. Kişi kendi hayatı, geleceği hakkında daha fazla seçim şansına sahip olmuştur. Bireysel olarak belirli kararları alır ve bu kararların sorumluluğu ile tek başına mücadele etmek zorundadır. Belirsizliklere ve karşılaşacağı risklerle de tek başına mücadele etmek zorundadır.

Modern toplumlar geçmişe nazaran sınıflı toplumsal yapıları geride bırakmıştır. Bireyselleşme süreci ile birlikte daha eşitlikli toplumsal yapı haline gelmişlerdir. Fakat şöyle bir durum söz konusudur. Modern öncesi toplumlarda sınıfsal farklılıklar vardı. Modern toplumlarda ise bireysel farklılıklar mevcuttur. Bu anlamda modern toplumlar, modern öncesi toplumlara nazaran daha karmaşık bir yapıdadırlar.

¹³³ Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 143, 144.

Genel anlamda toplumsal gruplar, kıt kaynaklar üzerindeki denetimlerini sürdürmek ve artırmak amacıyla başka grupları dışlamaya çalışırlar. Weber'e göre eşitsizlik bütün insan toplumların niteliğidir. Çünkü toplumlar, gruplar ve bireylerarasındaki kıt kaynaklar için verilen mücadeleye dayanır. Weber'in toplumbiliminden eşitsizliğin ana boyutunu güç oluşturur. Weber'in toplumsal yapı ve eşitsizlik incelemesindeki temel ayırım , toplumsal sınıf ile toplumsal statü arasındadır. Statü grupları, rakipleri karşısında toplumsal mevkilerini korumak ve üst konumda olanlara göre konumlarını iyileştirmek için kesintisiz bir mücadele verirler.¹³⁴ Eşitsizliğin hakim olduğu toplumsal sınıfların mücadelesi yerini modern toplumlarda özellikle kapitalizm ile birlikte bireysel anlamda mücadeleye bırakmıştır. Kapitalist toplumu rekabete dayalı bir yarış olarak düşündüğümüz zaman bireylerin yarışı halini almıştır. Özellikle bireysel yeteneklere açık bir toplum halini almıştır. Bu anlamda bireyselleşme , ne verilirse yapan değil, yeteneklerini geliştirerek ancak kapitalist toplumda var olabilir.

Bunun dışında kapitalist toplumlarda bireylere, geleneksel statü ve saygınlığa göre değil, parasal değer ölçülerine göre davranılmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında zaman bireysel yeteneklerin ve parasal değer söz sahibi olduğu bir toplumda sınıflar arası bir eşitsizlik değil, bireyler arası bir eşitsizlikten bahsetmek daha doğru olacaktır.

2.2.2.1. Yeni Bireycilik ve Risk

Bireyselleşme bir yandan, birincisi sınıai toplumun yaşam biçimlerinin kişilerin kendi yaşam öykülerini bizzat ürettikleri, sahneye koydukları, birbirine teğelledikleri başka yaşam biçimleri tarafından tasfiye edilmesini, öte yandan da ikincisi bu başka yaşam biçimleri tarafından ikaz edilmesini kasteder. Giddens'in deyişiyle: "gövdeden ayırma ve yeni gövdeye bağlama" süreçleri rastlantısal, bireysel, gönüllü olarak ya da değişik tarihsel koşullardan ötürü değil, gelişmiş sınıai emek toplumlardaki 60'lı yıllardan beri Batı'nın birçok sanayi ülkesinde oluşmuş olan sosyal devlet koşulları altında bunlar bir arada gerçekleşmektedir. Bireyselleşme, hem sınıai toplumu doğallıklarının çöküşünü, hem de insanın kendisine ve başkalarına ilişkin bir takım

¹³⁴ S. Bryan Turner, *Eşitlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), Dost Kitabevi, Ankara 1986, s.65.

doğalcılıklara bağlı olmaksızın yeni doğallıklar bulması ve icat etmesi zorlamasını kasteder.¹³⁵

Modernleşme sürecinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile yeni toplumsal yapıda bireylerde yeni bir sürecin içine girmiştir. Bireyselleşme süreci içerisinde toplumsal yapı içerisinde yeni konumlara sahip olmuşlardır. Eski geleneksel yapılar kırılmış, daha bağımsız yapılar içerisinde yer almaya başlamışlardır. Hatta bu yeni yapılar içerisinde karşımıza yeni kavramlar da çıkmaya başlamıştır. Her alanda yaşanan bu değişimde eğitim, kamu hizmetleri gibi e-eğitim, e-devlet gibi isimlerle elektronikleşmektedir. Bu olgular bireyselleşmenin geldiği boyutu göstermektedir. Bireyselleşme sürecinin bireysel ve toplumsal yansımalarını ele alacak olursak;

Modernleşme süreciyle geleneksel bağların kopmasıyla birlikte bireyler kendi hayatları, gelecek planları, meslek, eğitim ve hemen hemen her konuda merkeze kendilerini koymaktadırlar. Önemli olan tek şey kişinin kendisidir. Nasıl olmak istiyorsa öyle yaşar. Seçim hakkı kendine aittir. Bireysel karar alma süreci ile birlikte aldığı kararların sorumluluğu da kendine aittir. Aldıkları risklerle kendileri yüzleşmek zorundadır.

Modern öncesi dönemlerde bireyler, açlık-yoksulluk olgularıyla hayatta kalma mücadelesi verirdi. Mücadeleyi verirken yalnız değildi. Geleneksel bağlar arkasında en büyük destekçisiydi. Seçim, karar alma eylemleri birlikte yapılır, alınan risklere karşı birlikte mücadele verilirdi. Modernleşme süreci ile birlikte durum tam tersi dönmüş, birey tek başına mücadele vermek zorunda kalmıştır. Küreselleşme, kapitalizmle birlikte, hayatta yer alabilmek için genelde firmaların, şirketlerin, özelde bireylerin varlıklarını koruyup devam ettirmek için piyasa koşullarına uyum şarttır. Bu anlamda kapitalist ekonomik düzene ayak uydururken değişken olan bu düzen içinde var olabilmek için sürekli olarak kişi kendisini yenilemeli. Şartlara ayak uyduracak şekilde, yetenek, eğitime sahip olmalıdır.¹³⁶

Ama günümüzde bu tip bireyselleşme süreçlerinin son derece hassas olabileceği de görülüyor; özellikle grupların işsiz kaldığı ya da işsizlik tehdidi altında olduğu, dolayısıyla tam da yaşadıkları bireyselleşme yüzünden ve refah devletinin sağladığı

¹³⁵ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 148, 149.

¹³⁶ Beck, *Aşkın Normal Kaosu*, 17.

korumalara rağmen yaşam tarzlarının kökten arızalanmasıyla karşılaşmak zorunda kaldığı yerlerde durum böyle. Bununla birlikte, bireyin geleneksel destek ağlarından (örn. Aile ya da muhit) ayrılması, ek gelir kaynaklarının kaybı (örn. Yarı-zamanlı çiftçilik) ve bununla beraber hayatın her alanında ücret ve tüketim bağımlılığının artması¹³⁷ ile tek başına mücadele etmek zorundadır.

Hayat şartlarına ayak uydurmak için belirli özelliklere sahip olmak gereklidir. Bu özelliklere sahip olanlar varlıklarını devam ettireceklerdir. Bu ehliyetlere sahip olmayanlar ya da olamayanlar işsizlik olgusuyla karşı karşıya geleceklerdir. Bu anlamda dünya genelinde ciddi oranlarda işsizlik hakimdir. Genel anlamda bakıldığında bireyselleşme süreci içerisinde eşitlik olgusunun hakim olacağı yargısı hakimdir. Sınıflı toplum yapısı geri plana itilmiş, daha sınıfsız, daha eşitlikçi bir toplum yapısı hakim olmaya başlamıştır. Oluşan bu yeni toplumsal yapıda sınıflı olmasa da daha farklı eşitliksiz durumlar kendini göstermiştir aslında. Bu durumlardan birisi ve en önemlisi bireysel farklılıklar, eşitsizliklerdir. Nitekim, günümüz hayat şartlarına bireysel bir şekilde mücadele vermek zorunda olan bireyler arasındaki ehliyet farkları bireyselleşme sürecinin olumsuz yanlarından birisidir. Bireysel ehliyet sahibi olanlar, olmayanlara karşı her zaman ön planda olacaktır.

Toplumsal eşitsizliklerin keskinleşmesi ile iç içe geçmiş durumda. Neticede sistemin sorunları, kişisel başarısızlıklara dönüşüyor. Gelenekten arındırılmış yaşam tarzlarında birey ve toplum arasında yeni bir dolaylılık, toplumsal krizlerin bireysel krizler olarak belirlediği ve bu krizlerin toplumsallığının ancak oldukça izafi ve dolaylı olarak algılanabildiği bir kriz ve hastalık dolaylılığı ortaya çıkarıyor.¹³⁸ Bireyselleşme sürecinde bireysel mücadelelerin olası başarısızlığı ya da karşılaştıkları risklerden kaynaklı krizler yaşanabilir. Başarısızlık kişisel yetersizlik, bireysel kararlar sonucu karşılaşılan riskler, kendini bireysel kriz olarak gösterir.

Toplumsal sınıflardaki statüyle ilişkili “özgürleşme, toplumsal cinsiyet statüsüyle ilişkili özgürleşme” ile örtüşüyor. Bu kendini önemli ölçüde kadınların koşullarındaki değişiklikte gösteriyor.¹³⁹ Özgürleşme süreci ile birlikte pek çok olumlu

¹³⁷ Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 141.

¹³⁸ Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 134.

¹³⁹ Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 134.

yönlerine rağmen bazı risklerle karşılaşma olasılığı da mevcuttur. Bu konuyu kadının özgürleşmesi ve aile üzerinden yürütmek ilgi çekici olacaktır.

Geçmişte aile kadın evde oturan herkesi kapsayan bir ev idaresi sahiptir. Bu koşullar altında kişisel eğilimlere pek yer verilmezdi. Kadınlar, eğitim, meslek, aile vb. alanlarda meydana gelen değişiklikler sayesinde aile bağlarından hiç değilse kısmen kurtulmuştur. Artık ailenin bakımı, kadınlardan da beklenir oldu. Modern öncesi dönemlerde geleneksel kalıplar, erkeğin dışarıda kendini ortaya koymasını beklerken aynı şekilde kadının da içeride kalıp kendini geri çekmesini bekliyordu. Bu durum kadının kocasına bağımlılığını açıkça ifade eder. Kadın, ailesinin arzularına göre kendisini şekillendirmektedir. Erkek ise aile kontrolünü, ev idaresini belirleme hakkına sahiptir.¹⁴⁰

Bireyselleşme şunu ifade eder: İnsanların biyografisi geleneksel ilkelerden ve güvencelerden, yabancı kontrollerden ve bölge üstü geleneksel kurtarılmış, açık isteğe bağlı ve görev olarak her bireyin eylemine verilmiştir. Aile olarak karara kapalı yaşam imkanlarının oranı giderek azalıyor ve karara açık, kendi kendini oluşturabilen biyografinin oranı ise artıyor.¹⁴¹ Modernleşme süreci ile birlikte kadının iş hayatına, eğitim hayatına atılmış, aile arası ilişkilerde önemli oranda değişiklikler meydana gelmiştir. Ekonomik özgürlüğünü kazanan kadın kendi hayatındaki kararlarında kendisi artık ön plandadır. Evlenirken de durum böyledir. Evlilik artık iki eşit insanın evliliği şeklini almıştır. Buna paralel olarak aile içi rollerde de farklılık meydana gelmiş bu anlamda olumsuz etkilerde ortaya çıkmıştır. Bu olumsuz etkilerde aile kötü bir şekilde etkilenmiş ailenin geleceği tehlikeye girmiştir. Bireyselleşme sürecinde boşanma oranları yükselmiş ailede riske girmiştir. Bireyselleşme sürecinde özgürleşen bireylerin olumsuz yansımalarından birisi halini almıştır.

Bireyselleşme sürecinde, dağılan sınıflı yapıların yerini farklı gruplar almıştır. Farklı gruplar ile farklı taraflar arasında belli bir konu ya da durumlar karşısında geçici koalisyonlar kurulup dağılmaktadır. Örneğin hava trafiğinin yarattığı gürültü kirliliğine karşı, protesto düzenlenmek için yörede oturanlarla güçleri birleştirmek, metal işçileri sendikasına üye olmak vb. Bu tür koalisyonlar varoluş mücadelesinde pragmatik ittifakları temsil etmektedir ve toplum çok çeşitli mücadele alanlarında meydana gelir.

¹⁴⁰ Beck, *Aşkın Normal Kaosu*, s. 35.

¹⁴¹ Beck, *Aşkın Normal Kaosu*, s. 17.

Bireyselleşen toplum şimdiye kadar var olan şemalar sığmayan yeni ve çok yönlü çatışmalar, ideolojiler ve ittifaklar için zemin hazırlıyor.¹⁴² Bunun dışında farklı gruplar, bireyselleşen bireyler çok çeşitlilik arz etmektedir. Bu çeşitlilik ise potansiyel kaos ve kargaşa riskini de barındırmaktadır.

2.2.2.2. Gelecek Algısı ve Riskler

İnsanın istikrarlı yaşamı için en gerekli bilgi, geleceğe ilişkin bilgidir. Geleceğe ilişkin bilgimiz, doğa bilimlerinin tikel olaylarla ilgili ortaya koyduğu, doğruluk derecesi yüksek ihtimallerden öteye geçmiyor. Bu bilgi, bilinmeyen dünyadan gelecek felaketler konusunda bizi hazırlıklı kılmaya yetmiyor.¹⁴³ İnsan kendi varlığının bilincine varma noktasından itibaren sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunların en büyüğü kendini derin bir belirsizliğin içinde hissetmesidir. Bilgisi ve deneyimi arttıkça bu belirsizlik sisini dağıtmaya çalışır, güçlü umutlar besler. Ne var ki tam tersine, bu belirsizlik büyüdükçe büyür, bilgisinin artması daha çok, onu çepeçevre saran bu karanlık sisin daha iyi fark edilmesini sağlar.¹⁴⁴ Nitekim aydınlanma döneminde aklımız sayesinde doğaya karşı bilimle örgütleştik. Fakat şimdi Weber'in deyimiyle kendimizi demir bir kafesin içine mi hapsedtik?

Risk giderek, bilinmemezlikle bağlantılı olarak tanımlanıyor. Burada söz konusu olan sadece bilmemek değil, aynı zamanda bilmenin imkansız olması durumudur. Eğer davranışlarımızın gelecekteki sonuçlarını bilmek imkansız ise, risk bilincimiz daha da şiddetlenir. Sonuçlarını tahmin edemememizin nedeni olarak genelde modern teknolojinin hızlı ve kapsamlı gelişimi gösterilmektedir.¹⁴⁵ Modern hayatta geçmişe nazaran daha çok yabancı kişi ve yabancı, belirsiz durumlarla karşılaşmaktayız. Özellikler bireyselleşme süreci ile birlikte kişilerin ne olduğu, ne düşündüğü, tehlikeli mi değil mi bu konularda tam bir bilinmemezlik hakimdir.

Artık yabancılar bir zamanlar devlet idaresindeki tutarlı ve sürekli düzen-inşa programları zamanında olduğu gibi önceden seçilme, tanımlanma ayrıştırılma resmi işlemleri tabi tutulmuyor. Bunlar artık kişinin kendi kimliği kadar kararsız ve dönecek, o

¹⁴² Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 153.

¹⁴³ Yasin Ceylan, "Evrenin Belirsizliği Karşısında İnsanın Çaresizliği", *Doğu-Batı Yay.*, Sayı: 6, 1999, s. 105.

¹⁴⁴ Ceylan, "Evrenin Belirsizliği Karşısına İnsanın Çaresizliği", s. 103.

¹⁴⁵ Furedi, s. 97.

kadar temelsiz, seyyar ve uçucudur. Yabancı, günlük yaşamın güvenliğinin dayandığı temeli çatlatır. Uzaklardan gelir, yerel varsayımlar paylaşmaz ve dolayısıyla da neredeyse girdiği grubun üyelerine sorgulanamaz görünen her şeyi sorgulanmak zorunda olan kişi haline gelir.¹⁴⁶ Yabancı, yaşam dünyasına davetsiz gelir. Ne var ki yabancı, öteki bariz düşmanların aksine ne güvenli bir uzaklıkta ne de muharebe hattının öteki tarafında durur. Gitmeyi reddeden yabancı her zaman gitme özgürlüğünü elinde bulundurur. Yabancı dost ile düşman, düzen ile kaos, içeri ve dışarı arasında durur. Dostların ihanetini, düşmanların becerikli tebdili kıyafetini, düzeninin yıkılabilirliğini ve içeriğin savunmasızlığını temsil eder.¹⁴⁷

Modern toplumlarda bulunan yabancınn durumu ile modern öncesi toplumlarda bulunan yabancınn durumu aynı değildir. Modern öncesi toplumlar Durkhem’a göre mekanik toplumlardır. Bireylerin temel olarak oldukça benzer hayatlar yaşadıkları, birbirleriyle özdeşlik kurdukları geleneksel toplumlardır. Modern toplum ise Durkheim için, organik toplumdur. Bu toplumlarda organik dayanışma vardır. Kişilerin çok farklı rolleri ve ekonomik işlevleri olduğundan ve tüm ihtiyaçlarını karşılayabilmek için birbirine ihtiyaç duyduklarından, bu başkaları ile farklılık üzerinden özdeşlik kurulması idi. Nitekim Durkheim’da organik toplum ve mekanik toplum ayrımı F. Tonnies’de cemaat-cemiyet ayrımına tekabül eder. Bir toplumsal münasebette mensuplar birbirine karşı subjektif aiddiyet hissi duyuyorlarsa ve toplumsal davranışlarını da bu aiddiyet hissi üzerine bina ediyorlarsa bu toplumsal münasebete “cemaatleşme” adı verilir. Bir toplumsal münasebette, toplumsal davranış akılcı saiklerle belirlenmiş, karşılıklı menfaat teminine veya yine aynı saiklerle kurulmuş bir menfaat birliğine dayanıyorsa, bu toplumsal münasebete “cemiyetleşme” denir.¹⁴⁸

Geleneksel toplum, en genel anlamıyla geleneklerin egemen olduğu toplum biçimi olarak tanımlanmaktadır. Modern toplumun sanayileşme, kentleşme, bireyleşme, akılcılık, gibi özelliklerine sahip değildir. Modern toplumlardan farklı olarak geleneksel toplumlarda insan ilişkileri samimi ve yüz yüzedir. Teknoloji çok basit düzededir. Ancak modern koşullarda bu böyle değildir. Modern koşulların özelliği fiziksel

¹⁴⁶ Zygmunt Bauman, *Portmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yay., İstanbul 2000, s. 21, 43.

¹⁴⁷ Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 82-35.

¹⁴⁸ Max Weber, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, (Çev. Medeni Beyaztaş), Bakış Yay., İstanbul 2002, s. 80.

yoğunluk sebebiyle sosyal ilişkiler çok zayıftır ve bu yüzden yabancı insanlarla ve belirsiz durumlarla daha çok karşılaşılır.

Britanyalı antropolog Mary Douglas yabancılardan “kir” diye bahsetmektedir. Ona göre, öteki insanlar bu mükemmel çevre düzenlemesinin önünde bir engel olarak görülmektedir. Ona göre kir, özünde düzensizliktir. Kir düzene karşı saldırdır.¹⁴⁹ Mary Douglas’ a göre, bizim pislik ya da kir olarak algıladığımız ve yıkanması ve temizlenmesi için bizi meşgul eden şey kalıbın idamesi durumunda dışarıda tutulması gereken anormallik ya da müphemliktir. Hatta Douglas şöyle bir şeyden bahseder: “Eğer elime aldığım her şey katıysa onu istediğim zaman salıveririm onun hareketsizliği benim için benim mutlak gücümü simgeler...” Sümüksüde ise durum tersine dönüyor. Bir anda tehlikeye dönüşüyorum, ellerimi açıyorum, sümüksünün gitmesini istiyorum ve o bana yapışıyor, beni çekiyor ve beni emiyor.¹⁵⁰

Ne var ki modern toplumlar sadece belirsiz yabancılarla kuşatılmamıştır. Buna ilaveten belirsiz durumlar iyice karmaşık hale gelmiş, insanın aklının ve bilgisinin sınırlarını da aşmış bulunmaktadır. Küreselleşme ile beraber daha çok bilmediğimiz durum ve kişilerle ilişki kurmak durumundayız ve bu ilişkilerin bize ne gibi tehlikeler getirdiğini bilmemekteyiz. Ki, günümüz toplumlarında güvenin önemi gitgide artmaktadır. Üzerinde hakimiyetimizin olmadığı veya tanımadığımız insanlarla uğraştığımız durumlar ve karşılaşmaların gitgide artması en önemli sebeplerdendir. Geleneksel kültürlerin bir risk kavramı yoktu; çünkü böyle bir şeye ihtiyaçları yoktu. Fakat günümüz toplumlarında belirsizlik, çelişki arttıkça güvenlik ihtiyacı da artmaktadır. Nitekim bireyselleşme sürecinde geleneksel bağlardan kopan bireyler belirsiz durumlarla mücadelelerinde, karar alma sürecinde tek başınadırlar. Tek başına karar alma sorumluluğuna sahiptirler. Modern yaşamın, karmaşıklığı, sosyal siperlerin ve yaşam dünyalarının çoğulculaşmasının eşlik etmesi ve bunun sonucu olarak değerler ve normların daha fazla karmaşılaşmasına neden olan kurumları farklılaştırması nedenleriyle güvenilmezdir. Bunun dışında, teknolojinin yarattığı veya yaratabileceği olumsuz sonuçları tam olarak bilmemekteyiz. Olumlu olarak düşünülen bir teknolojinin kestirilemeyen olumsuz sonuçları olabilir, önemli tehlikeler yaratabilir.¹⁵¹ . Modern

¹⁴⁹ Bauman, *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, s. 17.

¹⁵⁰ Bauman, *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, s. 42.

¹⁵¹ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 81

toplumda insanlar sürekli olarak iki şey arasında kalmaktadır. Sürekli tercih yapmak zorundadırlar. Bu noktada uzmanlar devreye girmektedir. Tercih yaparken uzmanlara danışılmaktadır. Tercih durumu olmasa bile bir şeye karar verirken uzmanların fikri alınmaktadır. Bu noktada gerek toplumsal hayatta gerek günlük yaşamımızda o konuda inandığımız kişi ve kurumlara güveniriz. Sağlık uzmanlarına, aile danışmanlarına, psikologlara, ekonomistlere, akademisyenlere herhangi bir sorunla karşılaştığımızda, sorunların çözümünde onlara danışır ve güveniriz. Hatta evimizin dekorasyonunda, giyeceğimiz kıyafetlerin belirlenmesinde bile o alandaki uzman kişilere danışırız.

Modern toplumda birçok uzmanlık alanı mevcuttur. Fakat daha belirsiz olan şey ise bir durum hakkında birçok uzman görüşünün olmasıdır. Uzmanlar dahi bir konu üzerinde hem fikir değildir. Medyaya baktığımız zaman, bir ürünün reklamı yapılırken yanında görsel olarak bir uzman bulunur; çünkü bilirler ki uzmanlar bir ürüne onay verdikten sonra, tavsiye ettikten sonra halk bu ürünü kayıtsız şartsız kabul edip satın alacaktır. Bu aslında ürünün pazarlanması değil de, uzmanlığın pazarlanmasıdır. Çünkü farklı marka ama aynı ürünün başka bir uzman kullanarak reklamı yapılır. İnsanlar hangisini doğru bulup ya da hangisinin sağlıklı olduğuna, ya deneyip karar verecekler ya da yine bir uzmana danışacaklardır. Bir başka durum ise, kullanılması gerçekten gerekli olmayan bir ürünün yine uzmanlar kullanılarak gerekli bir durummuş gibi gösterilmesidir. Aslında bu durum tüketim pazarında uzmanlığın geldiği aşamayı gösterir. Bu anlamda insanları başka belirsiz bir durum karşılamaktadır.

Bilim ve teknoloji ilerledikçe, küresel iletişim araçları, internet sayesinde daha fazla iletişim kurdukça daha az kontrole sahip olmaktayız. Her yeni teknolojik gelişme, her yeni uygulama kendi içerisinde başarısızlık ihtimalini, yan etkisini barındırmaktadır. Hatta gelecek kuşaklar üzerinde bile küresel ısınma ve radyasyon gibi etkiler sahiptir. Bu nedendir ki, artık uzmanlara dahi güvenmiyor; politikacılarımızın, bilim insanlarımızın ve doktorlarımızın verdikleri kararlara itibar etmiyoruz.

Karl Poper'in söylediği gibi bilim kesin kanıtlar üretmemekte, yaklaşık bir gerçeklikten daha fazlasını açıklayamamaktadırlar. Kurucuları modern bilimin sağlam temeller üzerine inşa edilmiş bir bilgi üretebileceğini söylüyordu. Oysa Popper, bilimin kayan bir kum yığını üzerine inşa edildiğini varsaymaktadır. Bilimsel gelişmenin ilk prensibi en kesin teorilerin ve inançların bile yeniden gözden geçirilmeye açık

olmalıdır. Bu yüzden bilim, bilgi iddialarının sürekli gözden geçirilme sürecini içeren doğası gereği şüpheli bir girişimdir.¹⁵² Yani kesin gözüyle bakılan bir bilgi, ilerde kesin olmayan bir bilgi halini alabilir.

Bu anlamda insanlar kendilerini güvence altına almak isterler. İnsanlar kendilerini güvenlik altına almak isterlerken sigorta ve sigorta şirketleri gündeme gelmektedir. İnsanlar belirli risklerle baş etmenin en iyi yolu olarak sigortayı görmektedirler. Zaten sigorta sisteminin, risk toplumunun ortaya çıkmış olması bu nedenledir. İnsanlar belirli risklere karşı belirli şeyleri sigortalatıyorlardı. Bunlar arasında can ve mal güvenliği önceliklidir.

15. yüzyılda sigortalanan yalnızca mal ya da daha doğal bir ifadeyle olası maddi hasarlardı. Daha sonra sigortanın kapsamı genişlemiştir. Sosyal devlet kişi ve kurumların eylemleriyle yol açabilecekleri riskleri sigorta etmenin yanı sıra, kapitalist piyasanın olumsuzluğunun yol açabileceği kaosu düzenleyen, olumsuzluğu aşma yönündeki en önemli kurum diye düşünülmüştür. Eğitim ve sağlık harcamalarının parasız oluşu, işsizlik sigortası, demokratik hak ve özgürlükleri garanti altına alan hukuk devleti özellikleriyle sosyal devlet, egemenliği altındaki toprak parçasında yaşayan nüfusu, doğal felaketler, iç ve dış tehdit sonucu oluşabilecek bütün toplumsal olumsuzlukları karşılayan en önemli sigortaydı. Sosyal devlet, yalnızca malların değil, riskle dolu olumsuz dünyada malların ve insanların belirli bedel karşılığında üstlendikleri risklerin ve eylemlerin de sigorta altına alındığı, kendisi de olumsal olarak gelişen bir süreci ifade ediyordu. Fakat küresel kapitalizm, risk ve tehdit ögesini, dünyanın gündemine yeniden sokmuştur. İş güvencesinin yitirilmesi, işsizlik sigortasının sınırlandırılması ya da tamamen kaldırılması, eğitim ve sağlık kurumlarının özelleştirilmesi, ulusal devletlerin kendi denetimi altındaki topraklarda yaşayan nüfusu küresel kapitalizm tarafında teşvik edilen bölgesel dengesizlikler karşısında egemen olmamaları, risk kültürünü gündelik hayatın bir parçası haline getirmiştir.¹⁵³ Bu anlamda sigorta şirketleri gündeme gelmeye başlamıştır ve özellikle sigortalatma çılgınlığı baş göstermiştir. İnsanlar eşyalarını, evlerini, arabalarını sigortalatmalarının yanında ayaklarını, parmaklarını, dişlerini dahi sigortalatmaya başlamıştır.

¹⁵² Giddens, Pierson, *Modernliği Anlamlandırmak*, s.28.

¹⁵³ Aykut Çelebi, "Risk ve Olumsuzluk:Sosyal Teori-Sosyal Felsefe İlişisini aAnlamaya Yönelik İki Anahtar Kavram", *SBF Dergisi, Ankara Üniversitesi, Cilt: 56, Sayı: 1 (2001), s. 42.*

Önceden bilinen tehlikeler, depremler ve volkan patlamaları, yağış sonucu otoyolların kaygan hale gelmesi, bu tehlikelere maruz kalmamak için hangi kararların alınması gerektiğinin bilinmesi ölçüsünde risk kavramına girerler. Sigortaya konu olmayacak, nitelikteki tehlikelerin yanı sıra, sigorta, konusu olan ancak, öngörülemeyen hale gelen ve birçok sigorta şirketini iflas eşiğine getiren tehlikeler mevcuttur. Bu anlamda 1992 yılında ABD'nin Florida eyaletinde meydana gelen kasırgalar, 20 milyon dolar maddi hasar doğurmuştur. Green Peace'nin bildirdiğine göre Florida ve Havaide kopan fırtınaları dokuz sigorta şirketini iflasına neden olmuştur. Sonuç olarak sigorta şirketleri risklerin emniyetini boşa çıkarmıştır. Yeni ev sahipleri, ABD'nin bazı eyaletlerinde evlerini sigortalayamamaktadır. Dünya çapında doğal ya da insan elinden çıkma felaketlerin 2001 yılında 31 bin insanın ölümüne ve 115 milyar dolar üzerinde maddi kayba yol açtığı belirtilmektedir. İsviçre Sigorta'nın yılsonu raporunda 2001 yılında doğal ve insan kaynaklı felaketlerin yol açtığı maddi kaybın, 1990'lı yıllar ortalamasının üç katına çıktığı ifade edilmektedir. Modern toplumlarda sigorta şirketleri öyle riskler karşılaşmakta ki kendilerini bile koruyamazlar.¹⁵⁴ Sigorta şirketleri bile bireyleri bir yere kadar koruyacak kapasiteye sahipken karşılaşılabilecek olan riskler, gelecek daha korkulu bir rüya halini almaktadır.

Beck, riskin yalnızca çağdaş olaylardan doğduğunu iddia etmez, zira risk kavramı sosyal bilimlerin yerli kavramıdır. Ancak modern toplumun dönüşümü o kadar köklüdür ki, modern toplumlardaki riskleri, mevcut paradigmalara göre yeterince anlamak mümkün değildir. Beck tarafından modernleşmenin doğrudan etkileri olarak ele alınacak teknolojik krizler, kaçınılmaz olarak globaldirler. Örneğin atom kazaları sonucu oluşan yaşama yönelik tehditler, sigorta edilemez riskler olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁵ Günümüzde ortaya çıkan risklerin, önceki risk tanımlarından daha farklı olduğundan bu risklerin önceden tahmin edilip önlenmelerini almak zorlaşmaktadır. Bu anlamda sigortalanamamazlık, belirsizlik, hesaplanamazlık risk toplumunun temel özellikleridir..

¹⁵⁴ Vehbi Bayhan, "Risk Toplumu", *Doğu Batı Düşünce Dergisi.*, Sayı 19, 2002, s. 200.

¹⁵⁵ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, s. 261.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİSK TOPLUMU VE GIDA GÜVENLİĞİ

3.1. GIDA GÜVENLİĞİ

3.1.1. Gıda Güvenliğini Tehdit eden Unsurlar

Gıda, insanoğlunun hayatını devam ettirmesi açısından en temel öğelerden birisidir. Bu anlamıyla bakıldığında gıdaların organizmada birtakım fonksiyonlar bulunmaktadır. İnsan yaşamı boyunca gereksinimlerini kaliteli bir şekilde seçme ve sağlama özgürlüğüne sahiptir. Gıda güvenliği ise kişinin sağlıklı ve mutluluğu için öncelikli konulardan birisidir. Gıda seçimine gösterilen duyarlılık, gıdanın güvenilir olmasında da aynı şekilde olmalıdır. Kaliteli yaşama ulaşmada gıda tek başına bir çözüm olmaz, fakat buna ulaşmada en önemli yol güvenilir ve kaliteli gıda tüketimi ile sağlanır. Bu anlamda güvenilir gıda ya da gıda güvenliği insanın beslenmesinde, hayatında önemli bir yer teşkil etmektedir.¹⁵⁶

Gıda güvenliği denince akla ilk gelen şey, yiyen kişinin sağlığına herhangi bir olumsuz etkisi olmayan gıdaları tüketmek gelir. Bir başka tanıma göre ise gıda güvenliği, halk sağlığını gıda tüketimi ile oluşan tehlike ve risklerden korumaktır. Gıda güvenliği tüm insanların haklı olan yaşam kalitesini artırmak için ekonomik, sağlıklı, yeterli güvenilir ve besleyici gıdalara ulaşabilme yoludur.¹⁵⁷ Bu anlamda gıda güvenliğini tehdit eden unsurlar, bireyin ekonomik, sağlıklı yeterli güvenilir gıdaya ulaşmasını olumsuz yönde etkileyen faktörlerdir.

Yaşama hakkının temel ölçütlerinden birisi gıda egemenliği ve güvencesidir. Gıda egemenliği, yaşamın idare ettirilmesinden öte, yeterli ve sağlıklı beslenme ihtiyacını da içerir. Hem gıda güvenliği hem de gıdanın kaynağı olan tarım, bu nedenlerden ötürü piyasa ekonomisinin risk belirsizliklerine bırakılmayacak kadar önemlidir.¹⁵⁸ Bu anlamda tüm dünyayı sağlıklı ve güvenli bir şekilde beslemek için ilk başta uygulanan tarım sistemleri ve bunu olumsuz yönde etkileyen faktörler gıda

¹⁵⁶ Mahmutoglu, s. 14.

¹⁵⁷ Ünüvar , s. 6.

¹⁵⁸ Ünüvar, s. 7.

güvenliğini de tehdit etmektedir. Üretilen gıdaların devamlılığının sağlanması gıda güvenliği ya da gıdanın geleceği açısından çok önemlidir.

Tarımsal üretimi etkileyen faktörler doğrudan gıda güvenliğini de etkileyecek. Gıda üretimi ve tarım için en önemli ve tehdit altındaki ortamlardan biri de toptaktır. Toprak üretimin beşiğidir. Sürdürülebilir gıda üretimi için toprak temel teşkil etmektedir. Fakat toprak, altüst edici bir hızla bozulmakta ve kaybolmaktadır.

FAO (Food and Agriculture Organization) hesaplamaları, gezegenin şu anda yılda 9 milyon hektar işlenmiş toprağı, yani İrlanda büyüklüğünde bir alanı, toprak bozulması nedeniyle kaybetmekte olduğunu ortaya koyuyor. Bu süreç durdurulmazsa, önümüzdeki 20 yılda yeni toprakların çiftçilik ve meracılığa açılmasından gelecek bütün tarımsal kazançları yok edecektir.¹⁵⁹ Toprak kaybı gıda üretiminin geleceğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Gıda güvenliğimizi tehdit eden bir diğer husus ise tarımsal faaliyetlerimizi etkileyen olumsuz faktörlerdir. Bunların başında su kaynaklarımızın tükenmesi gelmektedir. Su olmasa ekinler büyüyemez, tarım gelişemez. Irmaklardan, göllerden, yer altı su tabakalarından veya gökten gelen su, tarım için vazgeçilmezdir. Ama milyonlar için su, kıt bir kaynaktır ve eksikliği daha fazla gıda üretmenin en büyük engellerinden biridir.

Su kıtlığı dünyanın birçok yerinde artmaktadır. FAO'ya göre şu anda 30 kadar ülke su sıkıntısı çekmektedir. 2020'de su kıtlığı çekenlerin sayısının 35 yaklaşması beklenmektedir. Gelişen ülkelerin neredeyse hepsi, genel olarak yeterli suya sahip olanları bile mevsimsel ve bölgesel kıtlıklar çekmektedir.¹⁶⁰ Gıda üretimi büyük ölçüde tarıma ve tarımda kararsız yağmurlara bağlı olunca üretimde yağışla birlikte artıp çoğalmaktadır. Ya da su kıtlığı yaşanan bölgelerde sulama sıkıntısını da beraber getirmektedir. Buda doğal olarak gıda üretimini olumsuz yönde etkilemektedir.

Tarım ve gıda üretimi dış çevre değişikliklerinin ciddi tehdidi altındadır. Küresel ısınma bunların muhtemelen en ciddisidir. İnsani kaynaklı sera gazların, iklimin ısınmasına ve hava koşullarında büyük değişmelere neden olduğuna dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Isıda küçük bir artış bile en savunmasız Sahra Altı Afrika'sı olmak

¹⁵⁹ John Madeley, *Herkese Gıda*, (Çev. Ali Ekber Yıldırım), Çitlembik Yay., İstanbul 2003, s. 141.

¹⁶⁰ Madeley, s. 79.

üzere gelişen birçok ülkede tarımsal üretimde bir azalma anlamına gelmektedir. Bilimciler arasında, iklim değişikliğinin tarıma etkisi üzerinde yaygın bir fikir birliği vardır. 2001 yılında, BM iklim değişikliğine dair Hükümetler Arası Panel, dünyanın ikliminin sanıldığından daha hızlı değişmekte olduğunu gösteren kanıtlar ortaya koymuştur. Küresel ısınmaya ilişkin bilimsel kanıtlar, gelecek yüzyıl boyunca ısıda önceki tahminlerden daha yüksek olan 1, 4-6 °C bir artışa işaret ediyor. Panel, böyle bir yükselmenin şunlara yol açacağına inanıyor;¹⁶¹

- Deniz seviyelerinin yükselmesi ve kuraklık, sel ve şiddetli fırtınalar gibi aşırı hava olaylarının daha sık görülmesi.
- Afrika'nın güneyi, Ortadoğu ve Avrupa'nın güneyindeki kurak ve yarı-kurak alanlarda ağır su sıkıntısı.
- Birçok tropikal ve subtropikal ülkede, özellikle Afrika ve Latin Amerika'daki ülkelerde tarımsal üretimin azalması.
- Gıda üretiminin artan nüfusun taleplerini karşılayamayacağından dünyada gıda fiyatlarının artması.
- Büyük öneme sahip ekolojik sistemlerin özellikle mercan kayalıkları ve ormanların üretkenlik ve bileşiminde büyük değişiklikler.
- Yağmur yoğunluğunun ve kıyı bölgelerinde deniz seviyelerinin öngörülen artışları nedeniyle sel ve toprak kaynaklarının on milyonlarca insanı risk altına sokması.¹⁶² Bu anlamda küresel ısınmanın olumsuz etkileri ile birlikte gıda güvenliğimiz tehdit altındadır.

Sürdürülebilir gıda üretimimizi etkileyen en önemli faktörlerden birisi de kullanılan kimyasal ilaçlardır. Nüfus artışı ile birlikte birim alanda alınan verimi artırmak için aşırı miktarda kullanılan tarımsal kimyasallar su ve toprak kaynaklarının kirlenmesine neden olmuştur. Kullanılan kimyasallar toprağın fiziksel özelliklerini olumsuz bir şekilde etkilemesinin yanında su kaynaklarının kirlenmesine bitki ve hayvan biyoçeşitliliğinin azalmasına neden olmuştur. Bunun dışında sağlıklı gıda üretimini de olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

Tarımda endüstrileşmenin yaşanması ile birlikte pek çok yararları olmasına karşın beraberinde olumsuz durumu da getirmiştir. Özellikle küreselleşmeyle birlikte bir

¹⁶¹ Madeley, s. 137.

¹⁶² Madeley, s. 137.

yerde üretilen gıdanın başka bir yere ulaştırılırken, gıdayı koruma ve depolama sıkıntısı yaşanmış ve birçok gıdanın bozulmasına sebep olmuştur. Bunun dışında gıda endüstrisinde üretilen içeriği tam olarak belli olmayan gıdalar insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Gıda katkı maddeleri, genetiği değiştirilmiş gıdaların sağlığa zararları konusunda halen daha tartışmalar güncelliğini sürdürmektedir. Gıda güvencesi, tüketicinin yaşam sigortasıdır. Ancak birçok insan çeşitli sebeplerden dolayı gıda güvensizliği ile karşı karşıyadır.

3.2. NÜFUS ARTIŞI, GIDA VE KÜRESEL GIDA SİSTEMİ

Dünya nüfusu sürekli bir artış içindedir. Bu değişim hem sayı ve artış hem de alansal olarak farklılık gösterebilir. Bu değişimin sebebi yaşam koşullarının sürekli değişmesidir. Nüfustaki değişimleri doğum ve ölüm oranları belirler. Bunlara ek olarak göçler, salgın hastalıklar ve doğal afetler ve ülkenin sınırlarının değişmesi nüfusun değişmesinde etkili olabilir. Nüfus artışı genel olarak yavaş iken son birkaç asırda katlanarak artmıştır.

Eğitim seviyesinin durumu nüfus artışını etkileyen faktörler arasında ilk sırada yer alır. İnsanların yaşayış tarzlarına, fikirlerine yani bakış tarzlarına göre bölgesel bir nüfus artışından söz edilebilir. Nüfus artışıyla gelişmişlik düzeyi arasında ters bir orantı vardır denilebilir. Gelişmişlik düzeyi arttıkça nüfus artış hızı düşmektedir. Dünyada nüfus artış hızının yüksek olduğu yerlerin genelde gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde nüfus artışı yok denilemez. Gelişmişliğin artması nüfus artışını durdurmuyor. Sadece nüfus artış hızı gelişmemiş ülkelere oranla daha düşük bir seyir izliyor. Çünkü eğitim düzeyinin artmasının yanı sıra yaşam standardının artması sağlık alanındaki ilerlemeler, beslenme imkanlarının ileri düzeylere ulaşması da nüfusu dinamikleştirmektedir. Mesela, salgın hastalığın “nüfusu kırması” gibi bir olay günümüz şartlarında pek olası değildir. Böylelikle nüfus artışının kaçınılmazlığıyla karşı karşıya kalmış durumdayız.

Genellikle sanayileşmiş ülkelerde nüfus artışı az, geri kalmış ülkelerde fazladır. Bir ülkede nüfus artış hızı ne kadar yüksek olursa kalkınma hızı o derece azalır. Nüfus artış hızının sorun haline gelmesi, o ülke insanların temel ihtiyaçlarının karşılanmaması ile ortaya çıkar. Artan dünya nüfusu beraberinde gıda güvenliği

konusunu gündeme getirmektedir. Bu anlamda dünya gelirlerinin önemli bir kısmını elinde tutan ülkeler dünya gıda hakimiyeti ve enerji güvenliği konusunda diğer ülkeler üzerinde egemenliklerini artırmaktadır. Yoksul ülkeler gıda konusunda dışa bağımlı hale gelmektedir.

Hızlı nüfus artışı karşısında yeterli olmayan gıda maddeleri üretimi dünyamızda her geçen gün giderek büyüyen beslenme sorununa neden olmaktadır. Bu durum ülkeleri tarımlarına daha fazla önem vermeye ve tarımsal üretimlerini artırmak için daha yoğun çalışmaya zorlamaktadır. Bazı ülkeler bu soruna var olan tarım alanlarını genişleterek çözüm ararken tarım alanları sınırlı olan ülkelere birim alandan daha çok ürün almayı amaçlayan ileri üretim teknolojileri uygulamalarına ağırlık vermektedirler.

Modern tarım teknolojileri uygulamadan önce küçük ölçekli üretim yapılıyordu. Daha doğrusu üretilen gıdalar üretilen yerde tüketiliyordu. Büyük insan kitlesini doyurma gibi bir durum söz konusu değildi, fakat ikinci dünya savaşından sonra teknolojik gelişmelerle birlikte tarımda endüstrileşme yaşanmış, üretimi, kırsal hayatı ve çevreyi etkilemiştir. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra dünya ekonomilerinin giderek bütünleşmesi yaşanan bir olgudur. 1980'lerin başından itibaren ulusal sınırların olmadığı birbirine bağlı ekonomilere doğru hızlı bir gelişme başlamış ve küreselleşme kavramı ortaya çıkmıştır.¹⁶³

Küreselleşmenin ortaya çıkmasını sağlayan kaynaklardan birisi teknolojik devrimdir. Aslında bu teknoloji ihtilali de, iki ayrı devrimden ama ikisi birlikte oluşan devrimden meydana gelmektedir. Bunlardan birisi iletişim teknolojisi, diğeri de bilişim teknolojisi. Bu iki nesne birlikte inanılmaz bir teknoloji devrimi yarattılar.¹⁶⁴ Bu anlamda küreselleşme terimi, içinde bulunduğumuz toplumsal durumu küreselliğe dönüştüren toplumsal süreçleri ifade etmek için kullanılır. Demek ki küreselleşmenin özünde insanların birbirleriyle temas tarzlarındaki değişiklikler bulunmaktadır. Aslında “küreselleşme gerçekleşiyor” şeklindeki popüler içerik önemli bilgiler içermektedir. Bunlardan birincisi, 16. Yüzyıldan beri adım adım ortaya çıkan modernite durumunu

¹⁶³ Steger, s. 25.

¹⁶⁴ Emre KONGAR, *Küresel Terör ve Türkiye*, (9. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 2009, s. 19.

yavaş yavaş geride bırakmakta olduğumuzdur. Diğer i se, toplumsal ilişkilerin faaliyetlerin ve karşılıklı bağımlılıkların genişlemesi ve yayılmasıdır.¹⁶⁵

Toplumsal ilişkilerin mesafeler boyunca önceliği düşüncesi, bağlantılık kavramının mekansal yakınlık kavramıyla iç içe geçmesine neden olmuştur. Uzak mesafeler arasındaki ilişkilerin gittikçe artan dolaysızlığına ve önemine metaforik ölçek işaret eder.¹⁶⁶ Artık uzaklıklar bizim için ya iletişim teknolojisi veya kitle iletişim araçları yoluyla örneğin, uçak yolculuğu ile yani kısa bir zaman harcanması yoluyla fiziksel olarak kolayca ulaşılabilir hale gelmektedir. Bu anlamda küreselleşme ile birlikte sınırlar belirsizleşmiştir.

Küreselleşme, ülkeler arasında engeller olmayan bir dünya yaratmayı amaçlamaktadır. Ülkeler arasında sermaye, emek, teknoloji ve fikirlerin ulusal sınırlar olmadan serbestçe dolaştığı bir dünya düşünülmektedir. Bu değişiklikler her şeyi neredeyse yeniden şekillendirmektedir. Ekonomik sistemler yeniden şekillenirken roller ve isimlerde değişmektedir. Bu eğilim gelişmekte olan ülkelerdeki üreticiler ile gelişmiş ülke tüketicileri ile buluşturacak şekilde mal ve hizmet alanında bütünleşme giderek artmaktadır. Günümüzde finans piyasaları dünyanın her yerine yayılmıştır ve elektronik ticaret 24 saat boyunca sürmektedir.¹⁶⁷ Devasa alışveriş merkezleri tüm kıtalarda ortaya çıkmıştır ve alım gücü olan tüketicilere dünyanın her bölgesinden ürünleri, çeşitli parçaları farklı ülkelerde imal edilmiş ürünlerde dahil sunmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme sadece toplumsal yaşantımızı değil, aynı zamanda gıda, tüketim, üretim gibi kavramları da etkilemiştir.

Bu anlamda günümüzde şirketler küreselleşen dünyanın en önemli parçalarıdır. Mallar bir ülkede tasarlanırken üçüncü bir ülke tarafından bir diğer ülkede inşa edilen fabrikada üretilmektedir. Üretilen mallar ise, bu ülkelerde ve diğer ülkelerin pazarlarında satılmaktadır. Endüstrileşen tarım ve küreselleşen dünyada üretilen mallar üretici ve tüketici arasında uzun bir yol kat etmektedir. Günümüzde hemen her şeyin zincirleme birbirine bağlı olduğu bir dönemde bir yerde olan bir olay başka bir yeri de etkisi altına almaktadır. Bir bölgede üretilen bir gıda maddesi herhangi bir sebepten dolayı zarar gördüğü zaman, bu zincire bağlı bölgelerde olumsuz bir şekilde

¹⁶⁵ Steger, *Küreselleşme*, s. 25.

¹⁶⁶ Tomlinson, s. 14.

¹⁶⁷ Steger, *Küreselleşme*, s. 26.

etkilenmektedir. O gıda maddesi üzerinde genel bir kıtlık ve fiyatlarda fahiş bir artışa sebep olacaktır. Bu da küreselleşmenin doğal sonuçlarından bir tanesidir.

Küresel gıda sistemimizde şirketler de önemli bir yere sahiptir. İkinci dünya savaşından sonra gelişen çok uluslu şirketler 1990'lara gelindiğinde önemli kaynak ve zenginliğin sahibi olmuşlardır. Büyüklük ve güçleri çok uluslu şirketlere, gelişen ülkelerde hakim rol veriyor. Çok uluslu şirketlerin hakimiyeti, hiçbir yerde tarımda olduğu kadar belirgin değildir. Günümüzde şirketler tohumları, suni gübreler ve ekipmanda işleme, nakliye ve pazarlamaya kadar çiftlik üretim ve dağıtımının neredeyse her yönünü tekelleştiriyorlar.¹⁶⁸

Çokuluslu şirketlerin küresel sahnede giderek önemli hale geldiği konusunda hiçbir kuşku yoktur.ÇUŞ, ikiden fazla ülkede sahip olmasalar dahi faaliyetleri koordine ve kontrol gücüne sahip şirketlerdir.Bu tür bir anlamdan hareketle, ÇUŞ'un sayısını bilmek zordur; ancak sahiplik verilerine dayandığımız takdirde diyebiliriz ki dünyada günümüzde yaklaşık 61 bin kadar ÇUŞ vardır ve bunların da 900 binden fazla şubesi bulunmaktadır.Bunlar dünyanın Gayri Safi Milli Hasılası'nın onda birine denktir ve toplam dünya ihracatının üçte birini ellerinde tutmaktadırlar.ÇUŞ'ların faaliyeti genelde doğrudan yabancı yatırım ile ölçülür.Bu da ülke dışında, başka ulus- devletteki bir şirkete, bu şirketin faaliyetlerinin kontrolünü ele geçirme amacıyla yapılan yatırımları içerir.¹⁶⁹

Altı şirket, dünya tahıl ticaretinin günde 85'ini gerçekleştiriyor. Sekizi dünya kahve satışlarının yüzde 55-60'ını yedisi Batı ülkelerinde tüketilen çayın yüzde 90'ını, üçü dünya kakao ticaretinin yüzde 83'ünü, üçü muz ticaretinin yüzde 80'ini gerçekleştiriyor. Tahıl dünyada taşınmak için gereken tahıl vinçleri, demiryolu bağlantıları, terminaller ve gemilere sahip olan özel şirket Cargill, dünya tahıl dağıtımının yüzde 80'ini idare etmektedir. Dört şirket Amerikan sığır etinin yüzde 87'ini ve dört başka şirket de Amerikan tahılının yüzde 84'ünü yönetiyor. Üç sınai tarım şirketi (Syngenta, Dupont ve Monsanto) küresel böcek öldürücü pazarının üçte ikisine yakını, dünya tohum pazarının yüzde 100'ünü elinde bulunduruyor.¹⁷⁰ Bu anlamda küresel gıda sistemimize hakimdirler.Bu çerçeveden bakıldığında zaman

¹⁶⁸ Abdullah AYSU, *Küreselleşme ve Tarım Politikaları*, Su Yay., İstanbul 2005, s. 131.

¹⁶⁹ George Ritzer, *Küresel Dünya*, (Çev. Melih Pakdemir), Ayrıntı Yay., İstanbul 2011, s.218,219.

¹⁷⁰ Madeley, s. 129.

küreselleşme ile birlikte üretim, tüketim bütün gıdayı ilgilendiren kavramları etkiler olmuştur.

3.2.1. Kentleri Beslemek / Küresel Açlık

Kentler üretim biçimindeki değişme ile doğmuş ve üretim güçlerindeki gelişme ile değişmektedir. İlk olarak M.Ö. 6000 yıllarında bileşen M.Ö. 400 dolaylarında da tam olarak kendilerini göstermeye başlayan ilk kanıtlar doğal olarak küçük ölçekli ve yerleşik köy ve kasabalardan çok az farklılık gösteren yapılarıdır. Bu kentlerin boyutlarının küçük olmasının görünür nedeni, tarımın veriminin düşük, uzun mesafeli ulaşımın maliyetinin de yüksek olmasıydı. Tarımda verimlilik artışının daha çok nüfusun bir arada toplanmasına olanak tanınması, tarımsal makine teknolojisinin ilerlemesini gerekli kılmıştır.¹⁷¹ Bu durum daha çok Mezopotamya ve Nil havzası olmak üzere doğuda görülürken, ege civarında tarıma elverişli arazilerin yokluğu nedeniyle maden çıkarma, çıkarılan madenlerden çeşitli aletlerin üretimi, denizcilik ve ticaret daha çok kentlerin yapısını etkileyen etmenler olmuştur. Özellikle Yunan şehirleri, deniz aşırı ticaret yolu ile giderek zenginliğini artırma ve bölge olanaklarının nüfus kapasitesinin üç dört katı daha fazla bir nüfusu barındırma kapasitesine ulaşmıştır. Örneğin Atina'da geliştirilen ve dış dünyaya satılan ürünleri oluşturan bir sanayi şehrin yiyecek gereksinimlerini karşılamakla kalmamış şehrin zenginleşmesine de katkıda bulunmuştur.¹⁷²

Görüldüğü gibi kentlerin doğuda ve batıda farklı biçimlerde ortaya çıkışı üretim biçimleri ile doğrudan ilintilidir. Bu durum kentlerin sadece ortaya çıkış dönemlerinde değil gelişme ve değişme dönemlerinde de etkisini göstermiştir. Ortaçağın ilk dönemlerinde feodal toplum yapısı nedeniyle kentler zayıflamıştır. Üretim biçimi iş gücü olarak toprağa bağlı bulunan fertler nedeniyle toplumsal yapı, kırsal alanda örgütlenmiştir. 10. Yüzyıldan itibaren ticaretin önem kazanması ile kentler hem Avrupa'da hem de İslam dünyasında yeniden büyümeye başlamışlardır.¹⁷³ Ne var ki kentlerin tarihsel süreci incelendiğinde, günümüzdeki anlamıyla modern kentin ortaya

¹⁷¹ Paul K. Hatt ve Albert J. Reis, *Kentsel Yerleşmelerin Tarihi*, 20. Yüzyıl Kenti, (Çev. Bülent Duru-Ayten Alkan), İmge Kitabevi Yay., Ankara 2002, s. 19.

¹⁷² V. Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, (Çev. Alaeddin Şenel- Mete Tunçey), Kırmızı Yay., İstanbul 2009, s. 233.

¹⁷³ Childe, s. 233.

çıkışının sanayi devrimi sonrasında olduğu görülür. Aslında kentleşme kavramı sanayi devrimi öncesi kentleşme ve sanayi sonrası kentleşme olarak ikiye ayrılır. Yani sanayi devrimi bu süreçte dönüm noktasıdır.

Nitekim sanayi devrimi ve sonraki dönemde kentlerin yapısal ve işlevsel olarak çok hızlı bir şekilde dönüşmesi de bu olguyu desteklemektedir. Kentler, ilk ortaya çıkışlarından sanayi devrimine kadar çoğunluklu bir azınlık deneyimi olarak kalmış, sanayileşmeye kadar işlevsel ve yapı açısından çok az bir dönüşüm geçirmişlerdir. Sanayileşme ise, kentlerin hızla büyümesine ve bir olgu olarak kentleşmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁷⁴ Bu nüfus hareketlerinin temelinde de sanayileşme ile ortaya çıkan yeni üretim faktörleri bunların etkinliğinin artması ve dolayısıyla iş gücüne duyulan ihtiyacın artması yatmaktadır. Bununla birlikte kentlerde ortaya çıkan farklı iş kolları da kırsal alanda yaşayan bireyler için cazip hale gelmiştir.

Yalın anlamı ile Sanayi Devrimi, küçük zanaat, tezgâh ve atölye üretimlerinin yerine yeni teknik buluş ve makinelerde yeni enerji kaynağı buhar gücünün harekete geçirdiği buharlı gemilerin ve makinenin insan, rüzgar, su, hayvan enerjisinin yerini almasıdır.¹⁷⁵ Bu teknik ve toplumsal değişmelerin sonucu olarak “işçi” sınıfı ortaya çıkmış ve yığinsal üretimin oluşturduğu iş bölümü ve uzmanlaşma daha fazla işçiye ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak kentlerin nüfusu hızlı bir şekilde artmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin kentlerinde zenginlerle yoksullar arasındaki uçurum çok geniş ve görsel açıdan çok çarpıcıdır. Düzenlenmiş bahçeleri, konfor ve güvenlik sunan alt yapıları ve aldıkları diğer hizmetlerle gösterişli evler, gecekonduların tam yanında durmaktadır. Nairabi'deki Kibera ve Gana'daki Jamestown gibi gecekondu toplulukları ise kendilerine yetecek barınakları ve güç ya da sanitasyon gibi temel hizmetleri elde edebilmek için mücadele veriyorlar. Suya ve gıda güvensizliğine karşı daha hassaslar, yoksulluk ve kötü beslenme yan yana ilerliyor. Yoksul kentli ailelerin gelirlerinin yüzde 80'i gıdaya gidiyor ve yinede bu insanlar kırsal kesimlerdeki yoksullara kıyasla genellikle daha aç ve dezavantajlı durumdadır, çünkü yiyeceklerinin

¹⁷⁴ Childe, s. 233.

¹⁷⁵ Talas, s. 29.

büyük bölümünü satın almak zorunda kalıyorlar.¹⁷⁶ Bu anlamda kentleri beslemek sıkıntı haline geliyor. Bunun çözümü için çeşitli uygulamalar yapılmıştır.

Kentlerin gelişimi ile bazı uygulamalar kentlere göre şekil almaya başlamıştır. Bunlardan en önemli olanlarından birisi kentleri beslemek için yapılan uygulamalardır. Kentlerdeki açlığı, yoksulluğu ve adaletsizliği azaltmayı hedefleyen kalkınma projeleri ön plana çıkmıştır. Gıda güvensizliğini önlemek için kentsel tarım politikaları gündeme gelmiştir.

Kentsel tarım pek çok kentte hem genel anlamda kentsel tarım sistemlerinin önemli bir bileşeni olarak hem de toplulukların kendilerine özgü gıda tehlikelerini önlemelerinin bir yolu olarak gıda güvenliğine, kentleri beslemede önemli katkılar sağlamaktadır. Tahminlere göre dünya genelinde 800 milyon kişi kentsel tarımla uğraşüyor ve küresel gıda arzının yüzde 15-20'sini üretiyor. Bu kentsel çiftçilerin 200 milyonu piyasaya yönelik üretim yapıyor ve 150 milyon kişiyi istihdam ediyor. 2020'de kentlerde yaşayan Afrikalıların yaklaşık 35-40 milyonunun gıda gereksinimlerini kentsel tarımdan karşılayacağı tahmin ediliyor.¹⁷⁷ Bu anlamda kentleri beslemek için gıda üretimi kentlere daha yakın yerlerde yapılıyor. Gerek tarım olsun gerekse sanayi fabrikalarında olsun bunlar genellikle büyük kentlerin çevrelerinde konumlanmaktadır.

Kentlerde gıda üretiminin kırsal tarıma göre bazı avantajları vardır: Pazarlara yakın olmak, düşük nakliye masrafları ve iki hasat arasındaki zamanın az olması nedeniyle hasat sonrası kayıplarda azalma gibi.¹⁷⁸ Tarımda hasat sonrası kayıplar önemli sorun halindedir. Kalabalık ve hızlı bir şekilde büyüyen kentlere bol miktarda kaliteli gıda temin etmek büyük önem taşımaktadır. Hasat sonrası kayıpların görmezden gelinmesi çok büyük sorundur.

Gezegennemizde hemen hemen her böcek, mantar, kuş ve kemirgen ekili arazilerdeki bitkileri ellerine geçirmek ister. 10 bin yıldan da önce uzun süreli gıda depolama uygulamaları ilk başladığından bu yana insanlar bu canlıları uzak tutmaya çalışırlar. Günümüzde zengin toplumlar, hasat sonrası kazara ürün kaybını en aza indiren çok sayıda gıda depolama teknolojisinin ve uzmanlarının sayesinde bolluk

¹⁷⁶ Royce Gloria Androa, Charles Benbrook, vd., *Dünyanın Durumu 2011*, (Ed. Linda Starke), (Çev. Ayşe BAŞCI), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 172.

¹⁷⁷ Androa, Benbrook, s. 175.

¹⁷⁸ Androa, Benbrook, s. 175.

içinde yaşıyor. Tarım şirketleri, gıdaların pazara ulaşmadan gıdanın bozulmasını engellemek için pek çok koruyucu önleme sahip ekipmanı, iklimlendirilmiş depolama birimleri, ulaşım altyapısı, filizlenmeyi önleyen kimyasallar, raf ömrünü uzatmak üzere tasarlanmış bitki soyları ve hükümetlerin, akademik kuruluşların, dünyanın en büyük şirketlerinden bazılarının desteği ile on yıllar içinde geliştirilmiş bilgi birikimi müthiş bolluğa katkıda bulunmuştur.¹⁷⁹ Bu uygulamalar ile kentlere yeterli bir şekilde sağlıklı ve kaliteli gıda arzı sağlanılmaya çalışılmıştır. Kentlerde yaşayanların alım gücü farklılıklarına göre gıdalara ulaşmaya çalışılmaktadır.

Dünyadaki yoksul ve açların çoğunun hala kırsal alanlarda olmasına karşın, dünya kentleştikçe açlıkta göç ediyor. Kentlerde yaşayan insanların işleri varsa ve bir sonraki öğünlerine harcayacak parayı bulabiliyorsa gıdaları uzaklardan gelebilir.¹⁸⁰ Yoksulluk insanların aç kalma nedenleridir ve yeterli gıdaya ulaşamazlar. Onların yoksullukları, tarımla çoğu kez ilişkilidir. Çünkü yoksulların çoğunun geçimlerini sağlamak için toprak, su, pazarlar gibi kaynaklara erişimleri de sınırlıdır. Milyonlarca yoksul ya topraksızdır ya da küçük topraklara sahiptir. Kırsal bölgelerin çoğunda tarımın dışında çok az bölge vardır. Bu kitle kente göç ettiğinde durum değişmeyecektir. Gıdaya erişim yine sınırlı olacaktır. Gıdaları para ile satın alacaktır. Birey kendine uygun bir iş bulamamışsa durum değişmeyecektir.

Yeterli gıda olmaksızın insanlar sağlıklı, faal bir hayat sürdüremezler. Açlık, zihni köreltip üretkenliği azaltarak, insanları ve toplulukları kendi potansiyellerini gerçekleştirmekten alıkoyar. Kronik açlık çekenlerin sayısı Asya'da daha fazladır, ama açlığın derinliği, yetersiz beslenenlerin kişi başına günde 300 kaloriden fazla bir ortalama eksikliğe sahip olduğu Sahra Altı Afrika'sında en yüksek düzeydedir. Açlığın derinliği yetersiz beslenme insanların yedikleri gıdalardan aldıkları ortalama enerji miktarının beden ağırlığını korumaları ve hafif faaliyetlere girişimleri için gereksindikleri asgari enerji miktarıyla karşılaştırılmasıyla ölçülmektedir. Ortalama olarak dünyadaki 800 milyondan fazla kronik aç insanın günde 100-400 kalori enerjisi vardır. Güney Asya 284 milyon kronik aç barındırıyor. Doğu ve Güneydoğu Asya 242 milyon, Sahra Altı Afrika'sı 33 milyon.¹⁸¹ Açlık genel anlamda bu bölgelerde çeşitli

¹⁷⁹ Androa, Benbrook, s. 155.

¹⁸⁰ Androa, Benbrook, s. 14.

¹⁸¹ Madeley, s. 39.

sebeplerden dolayı üretimin sınırlı olmasından kaynaklansa da gıda stoklarının yetersizliğinden çok insanların o stoklara erişim eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Aslında temel sorun gıda yetersizliği ya da gereksinilen gıdayı üretme kapasitesi değildir. Eğer dünyada üretilen gıda eşit bir şekilde bölüşülseydi kronik açlık çeken insanların sayısında önemli derecede azalma görülecektir.

20. yüzyılın son büyük toplantısı Dünya Gıda Zirvesi (World food Summit-WFS) için 186 ülkenin liderleri Kasım 1996'da Roma'da bir araya geldi. O sırada 843 milyon kadar insanın kronik açlık çektiği hesaplanıyordu. Liderler, herkese gıda hedefinin bir ilk adımı olarak dünyadaki aç insanların sayısının yarıya indirme vaadinde bulunan zirve'yi dünya gıda güvenliği ve eylem planı roma bildirgesini onaylayarak sona erdirdi.¹⁸² Bu eylem planının ardından liderler aç insanların sayısını azaltmak için çeşitli vaatlerde bulundular. Dünya gıda zirvesinin ardından geçen yıllarda kaydedilen ilerleme hayal kırıklığının ötesine geçmemiştir.

WFS sonrası dönemin ilk iki yılı, Asya'da mali krizin yaşandığı yıllardı ve bu Asya ülkelerinin açlıkla savaşta elde ettiği barış ekonomik kazançların tersine çevrilmesi tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Milyonlarca insan, ekonomik kriz sırasında işlerini ve geçimlerini kaybetti. İnsanlar temel gıda maddelerinin ve tarımsal girdilerin fiyatlarının yine krizin yol açtığı fırlamayla başa çıkmak zorunda kaldı. Endonezya'da yoksulluk sınırının altında yaşayanların oranı 1970'te yüzde 60'tan, 1996'da yüzde 11'e gerilemiştir. Ama 1996 ve 1998 sonu arasında 10 milyon insan mali krizde işini kaybetti ve yoksulluk altı kat artmıştır Bir yıl sonra FAO'nun gıda güvensizliğine ilişkin sonraki raporu 826 milyon insanın ekonomik açlık çektiğini belirtmiştir.¹⁸³ WFS'nin kronik açlık çekenlerin sayısını yarıya indirme politika hedefine ulaşamamıştır. Hatta FAO'nun küresel ısınmaya ilişkin çalışmalarının aktarıldığı başka bir raporda, iklim değişikliğinin çok ciddi kuraklığa sebep olacağını bildirmiştir. Daha çok verimsizleşen toprakların üstüne bu tehditle başa çıkmak oldukça zordur.

¹⁸² Madeley, s. 40.

¹⁸³ Madeley, s. 43.

3.2.2. Gıda Yetersizliği ve Bu Sorunun Çözümü İçin Yapılanlar

Her çiftçinin toprağı işleyebilmesi için doğru miktarda güneş ışığı, toprak, tohum su karışımına ihtiyacı vardır. Gittikçe artan nüfusu beslemek sorun teşkil etmektedir. Topraktan alınan verimin düşmesi bunun önemli sebeplerden bir tanesidir. Bu anlamda Malawi'deki Koboko köyünü örnek vermek yerinde olacaktır.

Eylül 2009'da Malawi Koboko köyündeki kadınlara soru sormak isteyen bir yabancı vardı. Yabancıнын ilk sorusu şuydu: “Çocuklarınızı iyi beslemenize yetecek kadar gıdanızın olmamasının en önemli nedeni nedir?” yanıtları şöyleydi: “Toprağımız yoruldu ve her yıl daha da kötüye gidiyor. Geçen yıl 33 çuval darı aldık tarladan ama bu yıl bol yağmur olmasına rağmen sadece 27 çuval çıktı. Tarlalarımızı bereketli kılmamanın yolu yok artık. Toprağımız o kadar sertleşti ki yağmur yağsa bile sular akıp gidiyor.”¹⁸⁴ Bu durum aslında her şeyin başlangıcı olmuştur. Verimsizleşen toprağı daha verimli kılmak, birim alandan daha çok verim alarak, artan nüfusu doyurmanın çareleri aranmaya başlanmıştır. Bununla birlikte yeşil devrim, teknolojik gelişmelere paralel olarak genetiğı değiştirilmiş gıdaların üretim silsilesinin başlangıcı olduğu söylenebilir.

3.2.2.1. Yeşil Devrim

Gıda, alınıp satılan bir metadan daha fazlasıdır. Tükettiğimiz besleyici maddelerden daha fazlasıdır. Gıda aile, topluluk, ulus ve dünya, her düzeyde paylaşılması gereken benzersiz ve bağlayıcı bir kaynaktır. Gıda denilince akla neler gelmez ki? Çiftçi üretiyor. Ne üretiyor? Üretirken kalite ve sağlık yani gıda güvenliğine verdiği önem ne ölçüdedir? Sanayici gıda üretirken ürettiğı gıda ve kazanacağı para kadar, tüketici sağlığı ve beğenisiz verdiği önem ne ölçüdedir?. Gıda satanlar ürünün özelliğı ve raf ömrüne göre tüketicinin sofrasına değin, ürünü koruma bilincine sahip midir? Tüketiciler, satın aldıkları gıdanın etiket bilgilerini kontrol edip alıyorlar mı? Çeşitli gıdaların üretimi, yetiştirilmesi, işlenmesi ve sofralarımıza gelmesine kadar tüm süreçte güvenliği ve gıda güvencesi önemlilik arz etmektedir. Bu geçmişten günümüze kadar güncelliğini korumaktadır.

¹⁸⁴ Androa, Benbrook, s. 90.

Yaşama hakkının temel ölçütlerinden birisi gıda egemenliği ve güvencesidir. Gıda egemenliği, yaşamın idame ettirilmesinden öte, yeterli ve sağlıklı beslenme ihtiyacını da içerir. Hem gıda güvenliği hem de gıdanın kaynağı olan tarım, bu nedenlerden ötürü piyasa ekonomisinin risk ve belirsizliklerine bırakılmayacak kadar önemlidir. Bu anlamda tüm dünyayı sağlıklı ve güvenli bir şekilde beslemek için ilk başta uygulanan tarım sistemlerine ve geçirdiği aşamalara bakmak yararlı olacaktır.

Çiftçilerimiz ilk öncelikle geleneksel anlamda ürünlerini üretmekteydi. Çiftçiler yüzyıllar boyunca ihtiyaç duydukları yiyeceği üretmek için aralıklı ekim sistemlerini yavaş yavaş geliştirdiler. Ekim tekniklerinin doğayla denge içinde olması ve topraktaki besleyici maddeleri tüketmemesi gerektiğinin farkındaydılar ve çoğu kez çok çalışarak, değişik ekim karışımlarıyla deneyler yaptılar, zararlıları etkisiz hale getirmenin yollarını keşfettiler ve genellikle kendileri için sürdürülebilir bir biçimde işleyen bir çiftçilik tarzı geliştirdiler. Çoğu geleneksel çiftçi verimliliği kısa dönemde en üst seviyeye çıkartmaktan uzun dönemde en iyi hale getirmek için tasarlanma uygulamaları kullandılar. Karma ekim olarak bilinen bu aralıklı ekim, gıdaların güvenilirliği ve sürekliliği açısından uzun ve başarılı bir tarihi vardır.¹⁸⁵ Nitekim çiftçiler iklim şartlarına ve toprağın yapısına göre üretim yapmaya çalışmışlardır. Bulundukları şartlar doğrultusunda sağlıklı ürünler üretmişlerdir.

Çiftçiler bulundukları yerin iklimine göre tarımsal faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Fakat tarımsal alanların ülkeler arasındaki farklı dağılışı, toprak verimliliğindeki farklılıklar, farklı iklim özellikleri çiftçileri, üretimi önemli bir şekilde etkilemiştir. Başta sulama suyu olmak üzere tarımsal girdilerin yetersizliği, yeterli ürün alınamayan bölgelerdeki insanların açlık sorunları ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Her yıl binlerce insan açlıktan ölmüştür. Yeterli beslenemeyen insanların vücut dirençleri azalmış salgın hastalıklar daha kolay yayılır olmuştur. Yetersiz yağışlar ve kuraklıklar önemli bir sorun arz etmiştir. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası dünyanın önemli bir bölümü açlık içermiştir.

İnsanlık, 2. Dünya Savaşının hemen ardından antibiyotikleri bulmuş, antibiyotiğin devreye sokulmasıyla insan ölümleri azalmış, bu da nüfusun hızla artmasını beraberinde getirmiştir. Bir yandan süregiden açlık, diğer yandan hızlı nüfus

¹⁸⁵ Madeley, s. 33.

artışı, açlığa dair çözüm arayışlarını da arttırmıştır.¹⁸⁶ Özellikle 2. Dünya Savaşından sonra, dünya genelindeki tarımsal uygulamalar gözden geçirildiğinde, büyük ve önemli gelişmelerin meydana geldiği görülmektedir. Nitekim hızla artan nüfusu besleyebilmek, artan hayat standartlarına uyum gösterebilmek amacıyla, devlet ve hükümet politikaları olarak daha çok gıda maddesi bitkisel, hayvansal ve su ürünleri üretimi yapmak amaçlanmıştır. Bunun içinde yeni geliştirilen teknolojiler tarıma uygulanmış, insan gücü ile birlikte ve hatta çok daha fazla mekanizasyona önem verilmiş ve gerek bitki besin maddesi olarak, gerekse pestisit olarak daha fazla kimyasal kullanmaya başlanmıştır.¹⁸⁷ İstenmeyen durumları önlemek ve yetersiz beslenen insanlara gıda maddesi temin etmek amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) gıda maddesi yetersizliği olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere gıda yardımı başlatma, bu ülkelerde tarımsal ürün miktarını arttırmak için araştırmalar yapmıştır. Araştırma sonuçları zaman geçirilmeksizin uygulamaya aktarılmıştır. Bu uygulamalar sonunda tarımsal üretimde önemli miktarda artış sağlanmış ve dünyayı tehdit eden açlık sorunu kısmen giderilmiştir. Tarımda “Yeşil Devrim” olarak adlandırılan bu uluslar arası sorun kısmen giderilmiştir.¹⁸⁸

Yeşil Devrim aslında yoğun gübre ve geliştirilmiş sulama sistemi kullanımı ve özellikle buğday ve pirinç gibi tohumların yeni çeşitlerinin benimsemesi yoluyla daha başarılı tarımsal verim elde edilmesini ifade eder. Gerçekte Yeşil Devrim sayesinde tarımsal üretim belirgin bir biçimde artmıştır. 1960’larda fazla ürün veren yeni buğday ve pirinç çeşitleri gibi üstün verimli tahıl bitkileri geliştirilmiş ve ıslah edilmiştir. Böylece birçok bölgede yüksek derecede ürün artışı gerçekleşti. Tarımda “Yeşil Devrim” olarak adlandırılan bu uluslar arası çabaların sonucunda varılan noktada ürün miktarı artışında beklenenler sağlamış olmasına karşın, insanlığın karşısına yeni sorunlar çıkmıştır.¹⁸⁹

Açlığa bir çözüm aranmış, sorunu çözerken de savaşlarda yıkıcı, yok edici olarak kullanılan kimi kimyasal maddeler, bu kez insanların karnını doyurmak gerekçesiyle tarımda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle hem savaş için kurulan bu kimyasalların tarımda yoğun olarak kullanılmasıyla yıkıcı ve yok

¹⁸⁶ Abdullah Aysu, *Küreselleşme ve Tarım Politikaları*, Su Yay., İstanbul 2008, s. 21.

¹⁸⁷ Celal Er, Dilek Başalma, *Organik Tarımdaki Gelişmeler*, Nobel Yay., Ankara 2008, s. 9.

¹⁸⁸ Sücattin Kırımhan, *Organik Tarım Sistemleri ve Çevre*, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s. 18.

¹⁸⁹ Kırımhan, s. 32.

ediciliğini bu kez çevrede, toprakta, suda sürdürecektir. İki büyük dünya savaşında kullanılan kimyasalların rotası tarıma dönüştürülmüş; tarımda doğal yöntemlerle yapılan deney aktarma, araştırma-geliştirme, ıslah çalışmaları rotasından çıkartılmıştır.¹⁹⁰

Birim alanda alınan ürün miktarını artırmak için aşırı miktarda kullanılan tarımsal kimyasallar su ve toprak kaynaklarının kirlenmesine neden olmuştur. Bitki sağlığını tehdit eden zararlıların ve hastalıkların kontrolünde kullanılan, genel anlamda pestisitlerin büyük bir bölümü uygulanan hedefin dışındaki canlıları da etkilemiş, yağışlar ve sulama suyu ile içme suyu olarak kullanılmakta olan yüzeysel sulara ve yeraltı suyuna bulaşmış, üretilen ürünlerin organik yapısına girmiş beslenme zinciri ile insan vücuduna ulaşmış ve hatta bazı bölgelerde anne sütüne dahi geçmiştir.¹⁹¹

Toprakta giderek azalmakta olan azot, fosfor ve potasyum başta olmak üzere, bitki besin maddelerini toprağa yeniden kazandırmak amacıyla uygulanan kimyasal maddeler toprağın fiziksel özelliklerini olumsuz bir şekilde etkilemiş, topraktan yüzeysel sularla veya derine yıkanan bu besin maddeleri su kaynakların kirlenmesine neden olmuştur. Kullanılan sentetik kimyasal ilaçların kalıntılarının üründe ve özellikle azotlu mineral gübrelerin yeraltı sularına karışarak içme sularında meydana getirdiği kirlenmenin insan ve hayvan sağlığını ve yaşamını tehdit etmeye başladı. Tarımda kullanılan pestisitlerin insanlarda yarattığı pek çok olumsuzluk söz konusudur. Bunlardan bazıları akut ve kronik zehirlenmeler, kanser, alerjik reaksiyonlar, sinir sisteminin tahribatları, öğrenme güçlüğü ve hafıza kaybı, enzim dengelerinin bozulması, hücre içi DNA moleküllerinde bozulmalar ve mutasyonlardır.¹⁹²

İkinci Dünya Savaşından sonra başlayan süreçte özellikle Yeşil Devrimle birlikte gıda alanında önemli sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim “Yeşil Devrim” bunun başlangıcı olmuştur. Bundan önce insanların mücadele etmek zorunda oldukları ya da risk olarak adlandırabilecekleri durumlar iklimsel veya toprak farklılıklarıydı. Karşılaşılan risk, yeterli ürün elde edememek olabilirdi. Fakat Yeşil Devrim ile birlikte çok fazla su ve kimyasal gübre kullanımı gıda alanında ortaya çıkan sorunların başlangıcı oldu. Ürünlerin organik yapısı bozulmuş ve insanlık adına ciddi

¹⁹⁰ Aksu, s. 21.

¹⁹¹ Er, Başalma, s. 9.

¹⁹² Cengiz Ersun, *Organik Tarım Analizi ve AB Pazarı Fırsatı*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2006, s. 39.

tehlikeler doğurmaya başlamıştır. Gıdaların güvenilir olup olmadığı tartışılır hale gelmiştir. Aslında Yeşil Devrim güvenilir olmayan gıdalarla yüz yüze gelişinin başlangıcı olmuştur.

3.2.2.2. GDO

Karnımızı doyururken, susuzluğumuzu giderirken farkına varmadan yavaş yavaş ve giderek artan derecelerde zehirleniyor muyuz? Tarımsal ürünler, daha tohum halindeyken sonuçları belli olmayan dönüşümlere uğramaya mı başladılar? Böylece dönüştürülmüş organizmalar ve onları içeren gıda ürünleri tüketildiğinde öngörülemeyen ve olumsuz sağlık sorunları söz konusu olabilir mi? GDO'lar nedir? Niçin üretilir ve kime yarar sağlar? Yarattıkları sorunlar nelerdir?

Gen teknolojisi, birçok moleküler biyoloji tekniği (Rekombinant DNA teknikleri) kullanılarak genleri izole etmeyi, bunlar üzerinde istenilen değişiklikleri yapmayı ve bu değiştirilmiş genleri ya izole edildikleri canlıya ya da farklı bir canlıya aktarılmaya hazır kullanılacak bu değiştirilmiş genler bir canlıya aktarıldığında ortaya çıkan yeni canlıya Genetiği Değiştirilmiş Organizma (GDO) ya da Transgenik Organizma adı verilir. Genetiği değiştirilmiş organizmalar 1980'lerin başında ilk olarak gündeme gelmesine rağmen, GDO teknolojisinin temelleri 1950'li yıllarda atılmıştır. İlk olarak genetiği değiştirilmiş bitki üretiminin temelini oluşturan bitki hücre doku kültürü teknikleri geliştirilmiştir. Bitki doku kültürü tekniği ile “in vitro” yeni test tüpü içerisinde bitkinin değişik kısımlarından yeni bitkicikler elde edilmiş ve bu olaya rejenerasyon adı verilmiştir.¹⁹³

GDO teknolojisinin yanı sıra klonlama teknolojisi 1990'lı yılların sonuna doğru ortaya çıkmış ve bilim insanları transgenik klonlanmış hayvanlar üretmeye başlamıştır. Çekirdek transferi yöntemi ile klonlanan ilk canlı olarak tarihe geçen “Dolly” adlı koyundan sonra transgenik klonlanmış “Polly” adlı koyun üretilmiştir. Transgenik bitkiler ise, GDO teknolojisinin en hızlı ilerleyen ve gelişen dallarından biri olmuştur. İlk transgenik ya da genetiği değiştirilmiş ürün olan uzun raf ömürlü domates “Flavr Savr” adı ile 1996 yılında pazara sürülmüştür. Bunu gen aktarılmış, mısır, pamuk, kanola ve patates bitkileri izlemiştir. Ayrıca tüketicileri doğrudan ilgilendiren özellikleri

¹⁹³ Abdullah Tahir, *Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar*, Odtü Yay., Ankara 2007, s. 8.

içeren, genetik yapısı değiştirilen bitkiler de üretilmeye başlanmıştır. Bunlara en iyi örnek ise hemoglobin ve insan kan proteini üreten transgenik tütün bitkisi'dir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise GDO teknolojisi altın çağını yaşamıştır. Genetik yapısı değiştirilmiş bitki, hayvan ve bitki organizmaların başta sağlık sektörü olmak üzere tarım, hayvancılık ve endüstri sektörlerinin gelişmesinde de büyük bir rol oynamıştır.¹⁹⁴

Bu anlamda GDO'lu ürünler üretilmeye başlanmıştır. Genetiği değiştirilmiş organizmaların üretilme sebeplerine bakacak olursak, üretenler nüfus artışını sebep olarak göstermektedirler. Şöyle ki, dünyada açlık ve israf ikisi bir aradadır. Bir taraftan her yıl 5 milyonun üzerinde çocuk açlıktan ölürken diğer taraftan zengin dünya ülkelerinde gıdaların dörtte biri çöpe gitmektedir. Üstüne üstlük birde hızlı nüfus artışı hüküm sürüyor dünyamızda. Öyle ki 2025 yılında dünya nüfusunun 8 milyarı geçmesi bekleniyor. Nüfus artışının tersine bir de ekilebilir alanlar sınıra gelip dayanmıştır. Islah çalışmaları ile verimi daha da artırmak pek mümkün görünmüyor artık. İşte bu aşamada yeni bir teknolojik uygulama olarak GDO'lar, beslenme zorluğu çeken dünya insanların karşısına çıkarılıyor. İşte bu nedenle GDO üretiminde öncelikli olarak hedeflenen amaç verim artışı sağlamanın yanında kuraklığa ve küflere dayanıklı ürünler yetiştirmektir.¹⁹⁵ 1996 yılında 1.7 milyon hektarlık alanda ekilmeye başlanan GDO'lar hızla geniş alanlara yayılmış ve 2007 yılına gelindiğinde bu alan yaklaşık 70 kat artarak 23 dünya ülkesinde 116 milyon hektara ulaşmıştır. Ekim yapılan ülkelerin arasında ilk 10 sırada; Amerika kıtası ülkeleri ile Hindistan, Çin gibi kalabalık nüfusa sahip ülkelerde bulunmaktadır. Çok daha az olmak üzere Almanya, Fransa, İspanya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Romanya ve Polonya gibi Avrupa ülkeleri de GDO'lu ürünler eken ülkeler arasında yer almaktadır. Bu alanların %92'si ABD, Arjantin, Brezilya, Kanada, Hindistan, Çin, Paraguay ve Güney Afrika'da bulunmaktadır. Bu ekim yapılan ülkelerin dışında 30 dünya ülkesinde bu ürünlerin hem gıda hem de yem olarak ithalatına onay verilmiştir. ABD kendi başına GDO'ların en büyük üreticisidir. Bu ülkede seçilen işlenmiş ürünleri %70'inin transgenik ürünler içerdiği bildirilmiştir.

¹⁹⁴ Selim Çetiner, Sedef Önal, Modern Biyoteknoloji, *Genetiği değiştirilmiş Organizmalar ve Gıda Güvenliği Konferansı, GDO Gerçeği-Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar*, (Çev. Nadir Fayazoff,) 2. Baskı, Tomart Yay., İstanbul 2004, s. 31.

¹⁹⁵ Abdullah Tahir Bayraç, Gülsüm Kalemtaş, Mehmet Cengiz Baloğlu, Musa Kavas, Sertaç Önde, *Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar*, Odtü Yay., Ankara 2007, s.34.

Neticede, GDO ekimi yapan 23 ülkeden 15'i geliştirmekte 10 tanesi de gelişmiş ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹⁶

Dünya üzerinde çok çeşitli GDO'lu ürünler tüketime sunulmuş durumdadır. Başta mısır, soya, pamuk ve kolza olmak üzere patates, domates, pirinç, buğday, kabak, pancar, ayçiçeği, bal kovanı, papaya ve yer fıstığı GDO'lu gıda maddesi olarak genetiği değiştirilmiş ilk ürün olan "Flavr Savr" adlı domateslerde yumuşamaya neden olan enzimin üretimi durdurulduğu için daha uzun süre sert kalırlar. Böylece hem olgunlaşınca kadar toplanmadıkları süre içinde lezzetlerinin gelişimi sağlanmış olmaktadır. Sayılan bu ürünlerin dışında genetik değiştirme çalışmalarının devam ettiği bazı meyvelerde bulunmaktadır. Bunlar içerisinde kiraz, çilek, muz, ananas, karpuz, kavun ve biber bulunmaktadır.¹⁹⁷

Bir yandan küresel ısınma ve kuraklık, öte yandan artan dünya nüfusu tüm dünyada tarımsal üretim sistemlerini tekrar dünya gündeminin ön sıralarına taşımıştır. Yeşil Devrim ile başlayan süreç, teknolojik gelişmelere paralel olarak önemli değişikliklerin ve gelişmelerin meydana gelmesini sağlamıştır. Yeşil Devrim ile birlikte yoğun su ve kimyasal ilaçların kullanımı ile GDO ile gıdaların durumu artık bambaşka bir boyuta geçmiştir. Bu anlamda modern bir gıda üretim tesisinin ciddi ölçüde bilime dayanması büyük önem taşımaktadır. Bilimsel araştırma-geliştirme faaliyetleri yapılmadığı takdirde gıda tedarik zincirinde gelişme olamayacağından, gıda imalatçıları açısından bilim büyük bir önem taşımaktadır. Ancak, gıdaları mutfaktan ziyade fabrikaya benzer bir mekanda hazırlayan beyaz önlüklü bilim adamları artık sadece gıdaları imal eden değil, gıdaların elde edildiği bitki tohumlarının genetiğini değiştiren bir konumda da görülmektedir. Yiyecek, ama zararsız... Yediğimiz, içtiğimiz hemen hemen hiçbir şey zararlı maddelerden tamamıyla arındırılmış ya da ne kadar bulunmaktadır belli değil. Çünkü hızla ilerleyen endüstrileşme tarım koruma ilaçları çok fazla kullanılan kimyasal gıda katkı maddeleri ve genetiği değiştirilmiş gıdalar yediğimiz içtiğimiz her şeyi kuşatmış ve içlerine girmiş bulunmaktadır. Bu boylamda özellikle GDO konusunda tam bir belirsizlik hakim. Bir grup uzman genetiği değiştirilmiş gıdaların hiçbir zararının olmadığını söylerken; bir grup uzman ise, bu gıdaların önemli ölçüde ve uzun zamanda kendini gösterecek zararlarının olduğunu

¹⁹⁶ Özer Ergün, *Az Porsiyon "GDO" Lütfen*, Yalın Yay., İstanbul 2010, s. 21, 22.

¹⁹⁷ Ergün, s. 22.

iddia etmektedir. Artık dünyada yarına ve ileride boyutları daha da artması beklenen açlığa çözüm bulunmuştu. Ancak aç insanları doyuracak olan bu gıdaların diğer gıda ürünlerinde gizli bir fark var mıydı? Ciddi oranda insanların sağlığını tehdit eder mi? Tükettiğimiz gıdaların ne derecede güvenilir olup olmadıkları muamma. Bu anlamda genetiği değiştirilmiş gıdaların olası yarar ve zararları belirtilmiştir. Fakat bu konuda tam bir fikir birliği sağlanamamıştır. Tam bir gruplaşma hakim olduğunu söyleyebiliriz.

Bu anlamda genetiği değiştirilmiş gıdaların ileri sürülen yarar ve zararlarını belirtecek olursak;

- Dünyada bir milyon insan açlık çekiyor. Açların doyurulabilmesi için yüksek verimli tohumların kullanılması gerekmektedir. Tarlaya dönüştürülmek üzere sınırsız yeni alan bulunamayacağına göre, artan nüfusu besleyebilmemiz için tarım arazisinin daha verimli kullanılması gerekmektedir. Genetiği değiştirilmiş tohumlar verimi artırmaktadır. Bu şekilde daha fazla insan doyurulmaktadır. Genetiği değiştirilmiş gıdaların yararını savunanlar yukarıdaki gibi verimi artırdığını ileri sürmüşlerdir. Bunun zıttını savunanlar ise: “Yeşil Devrim’de de görüldüğü gibi bu yöntemlerin açlıkla mücadelede hiçbir etkisi yoktur. Yeşil Devrim’den sonra dünyadaki açların sayısında bir değişiklik olmamıştır. Fakat toklar ortalama olarak %25 daha fazla kalori tüketir olmuşlardır. Bugün için açlığa neden olacak gıda maddesi eksikliği yoktur. İnsanlar, gıdayı alabilecek parası olmadığından açlık çekmektedir.”

- Genetiği değiştirilmiş gıdaların yararını savunanların bir diğer iddiası ise: “Genetiği değiştirilmiş tarım ile daha az tarım ilacı (Pestisit) kullanacağından, çevreye daha az zarar verilecektir. Bt toksini içeren genetiği değiştirilmiş tohumlar bazı böcekleri öldürecek toksin içerdiklerinden çiftçi daha az pestisit serpmek zorunda kalacaktır. Bunun sonucunda hem masraf hem de çevreye zarar azalacaktır.” Bunun zıttını savunanların iddiasına bakacak olursak: “Genetiği değiştirilmiş tohumların %80’i yabancı otları öldürmek için kullanılan herbisitlere direnç gösterir. Dünyada en yaygın kullanılan herbisiti üreten firma şimdi bu tohumların hemen tümünü üretmektedir. Ürettiği genetiği değiştirilmiş tohumları daha az tarım ilacı gerektirecek olsa, yine kendisinin ürettiği herbisit satışları azalacaktır. Bu firmanın kendi kendine zarar vermek istemeyeceği, gerçeği bile bu tohumların ekilmesiyle daha az tarım ilacı kullanacağı iddiasının doğru olmadığını kanıtlamaya yeterlidir. Ayrıca Bt toksini içeren genetiği

değiştirilmiş bitki ekimiyle ABD’de böcek öldürücü ilaç (insektisit) kullanımı 1996-2008 yıllarını kapsayan 13 yılda toplam 29.100 ton azalmıştır. Buna karşın aynı süre içinde glifoseri etken maddeli herbisit kullanımı 173.500 ton artmıştır. Böylece 13 yıldır genetiği değiştirilmiş tohumlarla yapılan tarım nedeniyle kullanılan tarım ilacı miktarı 144.400 ton artmıştır. Bu anlamda çevreye verilen zararın azalacağı iddiası gerçekleri yansıtmamaktadır.¹⁹⁸

- Bunlar dışındaki faydaları şöyle sıralanabilir. Meyvelerin ve sebzelerin raf ömürlerini uzatmak ve lezzetlerini artırmak, bitkisel ve hayvansal gıdaların besleyiciliğinin ve sağlığa olan faydalarının yanında kalitesinin ve verimlerinin artırılması. Daha hızlı büyüyen balıklar, daha az yağ çeken patatesler antioksidan özelliği artırılmış domates ve biberler bunlara örnek verilebilir. Genetiği değiştirilmiş organizmaların destekçileri bu ürünleri dünya insanlığına sınırsız faydalar getireceğine ve dünyanın çözüm bulmaya çalıştığı tarım, sağlık ve çevreyle ilgili sorunlarını çözebileceğine inanmaktadırlar. Ayrıca GDO’lu ürünlere karşı ortaya çıkan korku gerçek olmayıp potansiyel riskleri de şimdilik sadece bir varsayımdır. Bunun zıttını savunanların diğer iddiaları ise şöyledir: “Öncelik ve en çok bilinen zararı olarak alerjik reaksiyonlar gösterilmektedir. Brezilya keşanesinden gen aktarımı ile daha proteinli hale getirilen soya fasulyesi buna örnektir. Bir diğer zararı, GDO’lu gıda maddeleri ile vücuda alınan antibiyotiklere dirençli genlerin insan bağırsağındaki doğal ve patojen mikroorganizmalara aktarılması antibiyotiklere karşı direnç düzeyinin artmasına neden olabilmektedir. Gen aktarımı, bakteriler insan ve hayvanların bağışıklık ve sinir sistemlerinde olumsuz etkilere neden olabilmekte. Gen transferi bazı ürünlerde besleyiciliği artırırken, bazılarında besin değerinin düşmesine neden olabilmektedir. Bunun dışında GDO’lu ürünlerin yetiştirildiği tarlaların rüzgar, arı ve benzeri etkenlerle olabilecek gen kaçışları biyolojik çeşitlik ve ekolojik yönden fakirleşmeye yol açabileceği ihtimali endişeye yol açmaktadır. GDO’lu ürünlere karşı en büyük korkulardan bir tanesi de doğal bitki türlerinin yavaş yavaş yok olup çevreye GDO’lu ürünler hakim olduğunda, dünyanın tek cins mısır, soya ve benzeri ürünlere bağımlı hale gelebilecek olmasıdır.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Kenan Demirkol, *GDO: Çağdaş Esaret*, (2. Basım), Kaynak Yay., İstanbul 2011, s. 57, 63, 64.

¹⁹⁹ Ergün, s. 25, 27, 28.

Görüldüğü gibi GDO hakkındaki görüşler genel olarak iki kolda toplanmıştır. Bunlar çeşitli tartışmalar sonucu doğmuş görüşlerdir. GDO üzerindeki tartışmalar; tohumla bağımlılık (ekonomi), biyoçeşitlilik (çevre) ve sağlık konuları üzerine yoğunlaşmıştır. Hatta bu karşıt gruplar tarafından aç insanları doyuracak “melek” yada kendi içinde sonunu barındıran “Frankestayn” olarak nitelendirilmektedir. Yararları ve zararları konusunda uzunca tartışmalara sebep olmuştur. Fakat burada bizi en çok ilgilendiren konu genetiği değiştirilmiş gıdaların güvenliği konusundaki tartışmalardır. Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da fikir birliğine varılamama bağlamında aynı gruplaşma devam etmektedir. Bir taraftan uzmanlar geleceğin mesleği olarak gösterilen ve önemli başarılarla imza atmış mühendis profesörlerin çıkıp “Bu ürünler tamamen sağlıklı, iddia edilen hiçbir zararı bulunmamaktadır.” gibi açıklamalarda bulunması; diğer taraftan da sağlıkçılarımızın ve önemli dernek ve benzeri kuruluşların karşıt açıklamaları toplumun kafasında bir karışıklığa ve görüşler arasında önemli tartışmalara neden olmuştur. Bu konudaki uzman olan kişilerin görüşleri, söylemleri büyük etkiler yaratmakta ve halk bunlara göre hareket etmektedir. Nitekim herhangi bir tüketici alış-veriş yaparken biri GDO etiketli diğeri normal bir şekilde üretilmiş gıdadan birini tercih ederken gıda güvenliği konusunda endişesi varsa GDO etiketli ürünü tercih etmeyecektir. Yani, GDO etiketli gıdayı açlığa karşı mücadele, biyolojik çeşitliğinin artması gibi sebeplerden dolayı tercih etmek yerine, bu gıda tüketildiğinde olabilecek zararları düşünüp diğeri gıdayı tercih edecektir. Gündemdeki çelişkili görüşlerin varlığından, belirli bir netliğin olmasından dolayı güvenli olduğunu düşündüğü gıdayı tüketmeyi tercih edecektir. Nitekim ürün kalitesine etki eden en önemli kriterlerden biri ve en vazgeçilmezi gıda güvenliğidir. Gıda güvenliğinden sorumlu olanlar, büyük ölçüde gıda maddesini üretenler olduğu halde, bu iş hammadde teminiyle başlar, tedarikçi ve tüketiciyle devam eder. Çağımızda gıda kaynaklı hastalıkların büyük bir kısmı gıda güvenliğinin sağlanamadığı ürünlerden kaynaklanmaktadır.

Bununla ilgili olarak ABD tarım bakanlığının görüşüne göre, Amerikan vatandaşları, mısır unu, yağ, şeker başka işlenmemiş gıdaların genetik teknolojisi ile üretildiğinden habersiz olarak bu gıdaları tüketmektedir. Habersizler çünkü, ABD’de ne yazık ki hala GDO’lu gıdaların etiketlenmesini zorunlu kılan bir yasa bulunmamaktadır. Böyle bir yasanın olması da zaten beklenemezdi. Çünkü etiket yasının çıkmaması için gerek tohum şirketleri, gerekse de gıda market zincirleri ellerinden geleni

yapmaktadırlar. Barack Obama, seçim çalışmaları döneminde GDO'lu gıdaların etikette belirtilmesi ile ilgili yasa çıkartılacağına söz verdiği halde, şimdiye kadar hiçbir gelişim olmamıştır.²⁰⁰ Genetiği değiştirilmiş gıdalar yıllardır dünya kamuoyunu yakından ilgilendiren bir konudur. Bir yandan insanlar GD bitki ya da ürünlerin sağlıklarını tehdit ettiğini ya da ekolojik hayata olumsuz etkisi olacağını düşünürken, öbür yandan tekelleşmiş tohum şirketlerinin kölesi durumuna düşecekleri korkusuyla boğuşmaktadır. Bu anlamda GDO'lu gıdaların insan için mi, gelecekte gıda arzını sağlamak için mi yoksa para için mi üretildiği sorusunu akla getirmektedir.

Nitekim 1996 yılında yapılan Eurobarometre anketinin neticelerine göre, GDO türevi gıdaları kabul edip etmeyecekleri sorulduğunda, tüm Avrupa Birliği çapındaki kanaat sahibi tüketicilerin yüzde 61'i bu gıdaları kabul edeceklerini belirtmişlerdir. Bu oran İngiltere'de yüzde 67'ye çıkıyor. O tarihte sadece İngiltere'de pazarlanan GD domates püresi gayet iyi satılan bir üründü. Halbuki 1999'de, GDO türevi gıdaların kabul yüzdesi, Avrupa Birliği genelinde kanaat sahibi tüketiciler bazında yüzde 49'a, İngiltere'de ise yüzde 47'ye geriledi. Bu düşüşün sebeplerinden biri Pusztai vakasıydı. Ağustos 1998'de, Aberdeen-İskoçya'daki Rowett Enstitüsü'nde çalışan Dr, Arpad Pusztai, yaptığı bir hayvan besleme deneyinin neticesinde, test ettiği GD patatesin sıçanlar için zararlı olduğunu rapor etti. Bu araştırma, Britanya Kraliyet Akademisi, diğer bilim adamları ve enstitüler tarafından yetersiz bulundu. Ancak, Dr. Pusztai bulgularını televizyonda açıkladığı için kamuoyunun ve medyanın dikkatlerini üzerine çekti ve GD ürünler konusunda halk arasında bir güvensizlik yarattı. Pusztai vakasının yankıları unutulduktan ve Avrupa Komisyonu da daha sıkı düzenleyici tedbirler üzerinde çalışmalara giriştikten sonra, GD ürünlerin tüketicileri tarafından kabul edilme oranı tekrar yükselmeye başladı ve 2002 yılı itibarıyla Avrupa Birliği genelindeki kanaat sahibi tüketiciler bazında yüzde 50'ye, İngiltere'de ise yüzde 63'ü çıktı. ENTRANSFOOF Projesi'nin sonuçlarının kamuoyuna açıklanması ve yeni AB yönetmeliklerinin yürürlüğe girmesiyle birlikte bu yüzdeler hala artmaya devam etmektedir.²⁰¹

²⁰⁰ Demirkol, s.92.

²⁰¹ Gıda Dernekleri Federasyonu, *GDO Gerçeği/ Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar*, (Çev. Nadir Fayazoff), Elma Teknik Basım, Ankara 2005, s. 109.

Antibiyotik direnci, alerji gibi kesinleşmiş yan etkileri dışında ileride GDO'ların kanser ve benzeri kronik hastalıklara, sakat doğumlara, ölü doğumlara yol açıp açmayacağını şimdiden söyleme şansımız yok. Neden yok? Bunun iki yanıtı var:

1- Beslenme sonucu alınan toksinler her zaman akut zehirlenme yapmayabilir. Birikerek yıllar sonra hatta ancak gelecek nesillerde etkisini gösterebilir.

2- GD tohum üreten ve pazarlayan şirketler, tohumlarını sattıkları çiftçilerle bir sözleşme imzalar. Bu sözleşmeye göre çiftçi, satın aldığı tohumları sadece ürün almak üzere ekebilir. Bu tohumu hiçbir zaman araştırma amacıyla kullanamaz. Başka firmanın tohumları ile karşılaştırmalı bir araştırma ya da hangi koşullarda daha iyi ürün verdiğinin değerlendirildiği zirai bir incelemeye bile izin verilmemektedir.²⁰² Tarımsal teknolojiye yatırım yapılması ve bilimsel buluşların patentlerle korunması saygıyla karşılanabilecek bir durumdur. Fakat bilimsel denetimlere açık olunması gerekmektedir. İnsan sağlığı kapalı kapılar ardında gizlenmeyecek kadar önemlidir. Gelecekte GD-teknolojilerinin bazı üstünlükler sağlayacağı konusu irdelenmeden önce, GDO'lar gıda ve çevre güvenliği açısından daha sıkı kontrol edilmelidir.

Her yenilik beraberinde yaralı durumları getirdiği gibi zararlı olan durumları ve belirsizliği de getirecektir. Bu anlamda halkın o yeniliği kabullenmesi de zaman alacaktır. GDO'lu ürünlerde de aynı şey söz konusudur. GDO'lu ürünler hakkında toptan iyi veya kötü olarak nihai bir değerlendirme yapılması imkansızdır. GDO'lu gıdalar ne melek ne de Frankestayndır. Dünyanın aç insanların umudu ve fakir ülkelerin geçim kaynağı ama aynı zamanda ne gibi zararlar getireceğini bugün için hesap edilemeyen meçhul bir serüvendir. Güvenliği konusunda ya da zararları konusunda tam netlikten bahsedilemez. Büyük bir belirsizlik hakimdir. Ancak geçen zaman bize bu ürünlerin ne olduğu hakkında daha doğru ve net bilgileri getirecek. Yeter ki, bilimsel gerçekliklerin ışığında bağımsız ve tarafsızca hareket edilsin.

3.2.2.3. Organik Gıda

Yirminci yüzyılın ortalarında dünyanın karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan birisi, nüfusun hızla artmasına karşın, özellikle savaş sonrasında insanlar yeterli miktarda ucuz gıda sağlanamaması idi. Bu anlamda yoğun çalışmalar yapılmıştır.

²⁰² Demirkol, s.189.

Yeşil Devrimle başlayan süreçte insanların karşısına yeni sorunlar çıkmıştır. Birim alanda alınan ürün miktarını artırmak için aşırı miktarda kullanılan tarımsal kimyasallar su ve toprak kaynaklarının kirlenmesine neden olmuştur. Bunun dışında genetiği değiştirilmiş gıdalar gündeme gelmiş ve insanların kafasında gıda güvenliği konusunda soru işaretleri bırakmıştır.

Bu olumsuzluklar karşısında özellikle Avrupa ülkelerinde çevreye duyarlı üreticiler doğal dengeyi bozmadan, çevreyi kirletmeden insanlarda ve diğer canlılarda toksik etki yapmadan temiz ürünler üretmeye yönelik alternatif sistemlerin arayışına girmiştir. Çevre dostu üretim sistemleri arasında “organik (ekolojik, biyolojik) tarım” yasal düzenlemelerin olması ve yüksek Pazar değeri ile dünya üzerindeki hızla yayılmıştır. Ülkemizde olduğu gibi GDO, ABD, Japonya ve Avrupa Birliği tarafından da küresel veya uluslar arası geçerlilikte yasal düzenlemeleri olan bu üretim sistemi değişik ülkelerde farklı isimlerde anılmaktadır. Örneğin Almanca ve Kuzey Avrupa dillerinde “Ekolojik Tarım” Fransızca, İtalyanca ve İspanyolcada “Biyolojik Tarım”, İngilizcede “Organik Tarım” eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.²⁰³ O halde organik tarım nedir?

Organik tarım birçoklarının zannettiği gibi veya tarımsal üretimde girdi olarak hiçbir şekilde kimyasal kullanılmaması demek değildir. Bu konuda fikir yoranlar ve düşünce geliştirenler, gerek bilim adamları gerekse uygulayıcılar organik tarımı bugün için şöyle tarif etmektedirler: Organik olan bitkisel ve hayvansal kökenli her türlü canlı varlıklar veya ürünler, atık veya artık maddeler için kullanılmaktadır. Örneğin; elma, erik, nane, pırasa, buğday, süt, yumurta, et gibi organik ürünler, kurumuş yapraklar, su ürünleri ve onların artık ve atıkları organik maddelerdir. Ancak organik kelimesi bu anlamlardan alarak organik tarımın tanımını yapmak mümkün değildir. Ayrıca isabetli de değildir. Eğer öyle olsaydı, her çeşit tarımsal uygulamaların organik tarım ve türlü tarımsal ürünün de organik ürün olarak adlandırılması gerekirdi. Özellikle vurgulamak gerekir ki, organik tarım ayrı ve değişik bir tarım olmaktan ziyade, bir tarımsal uygulama, bir tarımsal yetiştiricilik sistemi ve kendine has standartları olan bir üretim usulüdür, yöntemidir. Bir ürünün organik olarak isimlendirilebilmesi için onun ürettiği sürecin belgelendirilmesi ve ürünün üzerine bu safhaları gösteren bir etiketin konulması

²⁰³ Cengiz Ersun, *Organik Tarım Analizi ve AB Pazarı Fırsatı*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 2006, s. 10.

şarttır.²⁰⁴ Organik tarım faaliyetleri toprak, su, bitki, hayvan ve doğal kaynaklar kullanarak organik ürün veya girdi üretilmesi yada yetiştirilmesi, doğal alan ve kaynaklardan ürün toplanması, hasat, kesim, işleme, tasnif, ambalajlama, etiketleme, muhafaza, depolama, taşıma, pazarlama ile ürün ve girdinin tüketiciye ulaşımına kadar olan diğer işlemleri olduğu tanımlanmaktadır. Benzer bir şekilde “organik ürün” de organik tarım faaliyetleri esaslarına uygun olarak üretilmiş hem, yeni mamul veya mamul haldeki sertifikalı ürün olarak ifade edilmektedir.²⁰⁵ Ekolojik sistemde hatalı uygulamalar sonucu kaybolan doğal dengeyi yeniden kurmaya yönelik insana ve çevreye ait üretim sistemlerini içermekte olup, esas itibarıyla toprağın sürdürülebilir bir verimliliğe sahip olmasını sağlama, bitkinin direncini artırma, bitki korumada biyolojik yöntemleri de tavsiye eden, bütün bu olanakların kapalı bir sistemde oluşturulmasını talep eden ve üretimde miktar artışından çok ürünün kalitesinin yükselmesini amaçlayan bir üretim sistemi olarak tanımlanmaktadır.²⁰⁶

Organik tarımın temel esası doğal kaynakları korumak ve insan sağlığı bakımından güvenilir sağlıklı gıda maddesi üretmektir. Organik üretim sisteminin elemanları, toprak, bitki, çiftlik hayvanları doğal yaşam ortamları biyolojik madde döngüsü, harsereler ve üreticiler olarak sıralanabilir. Üretimde kullanılacak girdilerde yasaklamalardan daha çok sınırlamalar söz konusudur. Yapay kimyasal pestisidler ve kimyasal gübrelerin çok büyük bir bölümü çevre ve insan sağlığı üzerinde olumsuz etkiye neden olduğundan kullanımları sınırlandırılmaktadır. Bu anlamda organik tarım; hiçbir şekilde ilkel tarım anlayışına geri dönüş değildir. Oldukça yeni bilimsel ve teknik esasları kullanan, doğal yaşam ortamlarının korunmasını ve insan sağlığını esas alan ve tarım kültürü yüksek çiftçilerin (üreticilerin) yaptığı bir uygulamadır. Diğer taraftan sadece bitkisel üretim için yeterli olmayıp, su ürünleri üretimi ve arıcılık dahil her türlü hayvansal üretimin yanında, doğal toplama ortamlarından edilen ürünleri de kapsamaktadır.²⁰⁷

Geleneksel tarımsal üretiminde birim alanda olabildiğince daha fazla ürün almak esastır. Bunun için toprak aşırı yoğunlukla işlenmekte, her türlü yapay kimyasal pestisid ve kimyasal gübre kullanılmakta, aşırı miktarda sulama suyu tüketilmektedir. Buna

²⁰⁴ Er, Boşalma, s. 12.

²⁰⁵ Kırımhan, s. 38.

²⁰⁶ İhsan Bulut, *Genel Tarım Bilgileri ve Tarımın Coğrafi Esasları*, Gündüz Yay., Ankara 2006, s. 26

²⁰⁷ Er, Boşalma, s. 14.

karşın organik tarım esası insan sağlığı dikkate alınarak kaliteli ve güvenli gıda maddesi üretiminin yanında, toprak verimliliğinin korunması ve geliştirilmesi doğal yaşam ortamlarının sürekliliğinin sağlanması biyolojik, çeşitlilik ve zenginliğinin korunmasıdır. Organik tarım sisteminde, çiftçiler veya yetiştiricilerin ve hastalıkların yaygınlaşarak ürün kalitesine ve miktarına zarar vermeyecek şekilde de denetimleri için gerekli önlemleri alırlar. Bitkisel üretimde sağlıklı ve dayanıklı bitkiler seçilir. Zararlılara karşı mücadelede yararlı olabilecek böceklerin çoğalmaları için uygun barınak ve beslenme ortamları hazırlanır. Zararlıların risk oluşturacak kritik düzeye ulaşması halinde doğal ve kullanımına izin verilen ilaçlar kullanılır. Bu son derece önemli bir esastır.²⁰⁸

Bu anlamda organik tarımın hedeflerini (amaçlarını) özetlemek gerekirse;

- Bütün canlılar için özellikle de insanlar için güvenli ve sağlıklı her türlü kullanım maddeleri elde etmek. Zehirli kimyasal ilaçlar ve gübrelerle uğraşarak 6 kat daha fazla kanser riski taşıyan üreticiler olmak üzere gelecek nesillerin devamını sağlamak.
- Doğal kaynakları toprak, su, hava, bitki ve diğer kıt kıymetleri geliştirerek ve kalitelerini muhafaza etmek. Toprağın verimliliğini ve doğal yapısını korumak.
- Kirliliğe neden olan her türlü tarımsal uygulamadan kaçınmak. Ekolojik denge kapsamında tüm mikro organizmalar dahil tüm canlıların birlikte yaşamasını sağlayacak şekilde üretimi şekillendirmek.
- Başta tarım toprakların bünyesindeki her türlü canlı ve organik madde olmak üzere onları artırmak ve tarımı zenginleştirmek.
- Her türlü su ve enerji tasarrufunu sağlamak ve her türlü israftan kaçınmak.
- Uygun olmayan alanlarda gübre kullanılarak üretilmeye çalışılan ürünler yerine, o bölgeye uygun ürünler üretmek.
- Doğal şartlara uygun üretim yapmak suretiyle tüm canlılar için yaşanabilir bir ortam yaratmak.
- Ekolojik denge kapsamında tüm mikroorganizmalar dahil tüm canlıların birlikte yaşamasını sağlayacak şekilde üretimi şekillendirmektir.²⁰⁹

²⁰⁸ Ersun, s. 79.

²⁰⁹ Er, Başalma, s. 17.

Görüldüğü gibi gıda, sağlık ve çevre arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Gıda asırlardır doğal olarak üretilmiştir. Sonraları küresel yaklaşıma paralel olarak kimyasal madde üreten çok sayıda şirket kurulmuştur. Sonucunda dünyada dev firmalar tarafından ilaç ve yapay gübre üretimi ve pazarlamasına başlandı. Tarım ve gıda bilimlerindeki üretimi artırmaya yönelik teknikler dengesiz beslenme alışkanlıklarının, pestisid hormon ve antibiyotik kalıntıların ortaya çıkmasına ve genel yaşam kalitesinin azalmasına sebep olmuştur. Zaman içinde pek çok insan özellikle çocuklar tükettikleri gıdalarda aşırı düzeyde bulunan kimyasallardan dolayı hastalıklara karşı dirençlerini kaybetmeye başladı. Sadece bitkisel ürünlerde değil, peynir, süt ve et ürünleri ile de bu kimyasallar aşırı dozda tüketilebilmektedir. Bu insan sağlığına ve doğaya risk olabilmektedir. Yoğun tarım uygulamaları sonucunda, tüketici bir büyük tabak meyve ve sebze yerken aynı zamanda küçük bir tabak kimyasal kalıntı tüketme ile karşı karşıyadır.²¹⁰ Bu tarımın, gıdanın insan yaşam için nasıl tehlikeli olacağının göstergesidir. Bu anlamda, yüksek düzeyde kullanılan kimyasal ilaçların gıdalardaki kalıntıları tüketici yaşamına ciddi bir risk oluşturmaktadır. Bu anlamda organik tarım ve bununla birlikte organik gıda tüketiciler açısından güvenli gıda tüketiminde önemli hale gelmeye başlamıştır. Genetik yapısı ile oynanmış tohum, bitki ya da ürün kullanmanın da yasak olması tüketicileri organik gıdaya sevk etmiştir. Organik tarım, hem yeterli miktarda hem de yüksek kalitede besleyici gıda üretme potansiyeline sahip olduğu için organik gıda, güvenli gıda konusunun parçası haline gelmiştir. İnsanlar sadece tükettikleri gıdaların değil, tükettikleri kozmetik ve diğer malzemelerin de organik olması konusunda seçicilik göstermektedir.

Organik tarım, tükettiğimiz gıdaların yanı sıra çevreye biyolojik çeşitliliğe ve sürdürülebilir tarım konusunda önemli bir yere sahiptir. Çevre yoğun tarım uğraşları sonucunda ciddi şekilde yıpranmakta. Organik gıda üretiminde tarım yöntemleri daha sadedir. Bitki koruma amaçlı kimyasalların kullanılmaması nedeniyle kimyasal bulaşma söz konusu değildir ve bu haliyle gerçek bir çevre dostudur. Aslında sistemi bu kadar tıkayan şey, geçmişteki girişimleri başarısızlığa uğramasında etkili olan şey çeşitliliği yok saymaları, çiftçilerin alım gücünü aşan kimyasallara ve başka girdilere fazlasıyla bağımlı olmalarıydı. Dikkatler nispeten dar alanlara odaklandığı için, bir bütün olarak bölgeler, ekosistemler ve elbette ki pek çok farklı ekin çeşidi ve kırsal yaşam tarzı

²¹⁰ Er, Başalma, s. 25.

görmezden gelindi. Açlığı ortadan kaldırmak sadece dünyanın yeterli miktarda gıda üretmesine bağlı değildir. Pek çok topluluk açısından asıl çözümler üretilmekte olan gıdaların daha iyi kullanılmasında yatıyor. Merkezi İngiltere’de bulunan Toprak Derneği’nin yaptığı yeni bir çalışma, herkesin yeterli miktarda yiyecek bulmasını sağlamanın en iyi yolunun, üretilen gıda türlerini değiştirmek ve bunların dağılımını iyileştirmek olduğunu söylüyor: daha az et üretimi, petrokimyasallara dayalı olmayan ve çevresel açıdan daha sürdürülebilir olan tarım yöntemlerinin kullanımı, gıdaların daha yerel ve bölgesel ölçekte üretimi. Gerçekten de ziyaret edilen çiftliklerin ve örgütlerin çoğunda, açlığı ve yoksulluğu azaltma konusundaki en büyük başarılar, daha fazla üretmekle hiç ilgisi olmayan çalışmalarla elde edilmiştir. Kalkınma için Tarımsal Bilgi, Bilim ve Teknoloji Uluslararası Değerlendirme kuruluşu yöneticisi Robert Watson’a göre tarım, iyi yönetildiği takdirde Temiz su kaynakları sağlayabilir, biyoçeşitliliği korumaya yardım edebilir, topraklarımızı sürdürebilir şekilde kullanmamızı sağlayacak bir tarzda yönetilmelidir. Bu hedeflere ulaşabilmek için, tarımsal ekoloji biyolojik tabanlı, entegre toprak-bitki-hayvan yetiştirme sistemlerine dayanıyor.²¹¹

Dimbangombe’de ortak mülkiyet altında olan sekiz bin hektarlık otlak , Hwange ve Zambezi Milli Parkları içinde önemli bir doğal yaşam alanı oluşturuyor. Kötü yönetilen otlatma faaliyetleri nedeniyle bölgede tarımın, ormancılığın, hayvancılığın, doğal yaşamın ve turizmin sürdürülebilmesinin sağlayan ot kalitesi, su kaynakları ve biyolojik çeşitlilik bozulmuştu. İnsanların geçim kaynakları tehlikeye girmişti. Yenilikçi arazi yöneticileri, hayvanları için dikkatle koordine edilmiş dönüşümlü bir otlama sistemi uygulamaya başladılar. Stok yoğunluğunu artırarak, otlayan canlıların doğal düzensizliğini taklit ettiler. Böylece arazi üzerinde daha fazla toynak darbesi ve daha fazla dışkı ve idrar oluştu; bunlar da havalandırmayı, su girişini, dinlenme halindeki tohumları çimlenmesi ve gübrelenmeyi arttırarak toprağı gençleştirdi. Sadece iki yıl içinde, bölgede çok daha fazla ot ve toprak örtüsü yaratıldı. Toprağın su tutma kapasitesi arttı ve bölgenin en büyük nehri yeniden akmaya başladı. Otlatmadaki değişiklikler hayvan üretimini artırdı, çünkü daha önce açlıktan ölen hayvanların yerine iyi beslenen hayvanlar aldı. Geleneksel çit sistemleriyle aslanlara yem olan çiftlik hayvan sayısı azaltılırken, bir yandan da bölgenin doğal yaşam alanı

²¹¹ Androa, Benbrook , s. 9, 12, 24.

olarak değeri artırıldı.²¹² Kirletilen sular, yorgun topraklar, doğa dostu binlerce hayvan ve bitki türlerinin kaybı, çevrenin ekolojik dengesini bozmakta. Değişik kirleticiler doğal yaşam ortamlarında biyolojik çeşitliliği önemli ölçüde etkilemektedir. Hava, su ve toprak kaynaklarının kirlenmesi sonucu kendilerine bağlı yaşam sürdürmemektedir. Zararlı kimyasal maddeler canlıları doğrudan etkilediği gibi biyolojik çeşitliliğin ciddi manada azalmasına sebep olmaktadır. Tarımsal uygulamalar kapsamında bitkisel ve hayvansal üretimdeki faaliyetlerde biyo-çeşitliliği önemli ölçüde etkilemektedir. Daha fazla üretim için yıpratılan topraklar yerel ve kalıcı çözümlerle sorunlar giderilebilir.

Günümüzde ekolojik kaynakları tehdit eden en önemli gelişmelerden birisi biyolojik çeşitliliğin şimdiye kadar görülmemiş bir hızla azalmasıdır. Bunun birçok önemli sebebinin olmasının yanında özellikle tarım esnasında kullanılan gübre ve ilaçların canlılar üzerinde öldürücü etkilerinin ortaya çıkması ve ekolojik dengeyi bozması, biyolojik çeşitliliğin azalmasında çok önemli rol oynamaktadır. Biyolojik zenginlikleri önemsememek ve kısa vadeli bazı yararlar için yol almalarına göz yummak gelecek kuşaklara miras olarak bırakabileceğimiz büyük bir ekonomik potansiyeli doğayı tahrip etmekle aynı anlama gelir. Organik tarımın ve yerel çözümlerin temel amaçları arasında bulunan biyolojik çeşitliliğin korunması amacı ve bu amaç doğrultusunda yapılan uygulamalar, ekolojik dengeyi korumaktadır. Tarımsal açıdan bakıldığında sürdürülebilirlik tarımsal faaliyetlerin uzun dönemde verimliliği, çevreyi ve biyolojik çeşitliliği koruyacak, yaşam kalitesini yükseltecek şekilde yönlendirilmesidir.²¹³ Gıda güvenliği sadece yediğimiz içtiğimiz şeylerin sağlıklı olmasında yatmaz. Gıda güvenliğinin bir diğer yönü ise doğal yaşamın korunmasına paralel olarak tükettiğimiz gıdaların da devamlılığını, sağlamaktır. Teknolojik gelişmeler ile birlikte hunharca katlettiğimiz doğal yaşam neticesinde artık gıdaların sağlıklı ya da güvenli olup olmadıklarına bakmak bir tarafa belki tüketecek gıda bulamayacağız. Bu anlamda organik tarım gerek sağlıklı gıda konusunda gerekirse, tüketilen gıdaların devamlılığı açısından ortak noktası haline gelmiş durumdadır.

²¹² Androa, Benbrook, s. 29.

²¹³ Er, Başalma, s. 30.

3.3. GIDA GÜVENLİĞİ, GIDA HAKKI VE RİSK TOPLUMU

3.3.1. Gıda Güvenliğine İlişkin Riskler ve Bölüşümü

Dünyada beslenmeye ilişkin iki temel sorun bulunmaktadır. Bu sorunlardan birisi gıda güvencesizliğidir. Gıda güvencesi tüm insanların sağlıklı ve aktif yaşamalarını sürdürebilmeleri için her zaman yeterli güvenli, besin değeri yüksek gıdalara ulaşabilmeleri gerekmektedir. Gıdaya ilişkin ikinci temel sorun ise gıda güvenliğinin sağlanmamasıdır. Gıdaya ilişkin riskler teknolojik gelişmeye bağlı olarak artmaktadır. Bu anlamda gıda güvenliği son yıllarda artan bir ilgiye sahip olmuştur.

Gıda güvenliğinin gündeme gelmesinin aşamaları risk toplumunun geçirdiği aşamalara paralellik göstermektedir. Nitekim risk toplumunda tehlikeler her alanda insanlığı tehdit etmektedir. Bu alanların birisi de gıdanın güvencesizliğidir. İkinci dünya savaşından sonra hızla artan nüfusu doyurabilmek için yeni arayışları gündeme getirmiştir. Artan hayat standartlarına ayak uydurabilmek için devlet politikası olarak da daha çok bitkisel hayvansal ve su ürünleri üretimi amaçlanmıştır. Teknolojik gelişmelere paralel olarak özellikle tarımda daha çok kimyasal gübre ve su kullanımı uygulanmasına geçilmiştir. Yeşil devrim olarak adlandırılan bu süreçte birim alanda verim artışı sağlanmış olmasına rağmen insanlığın karşısına geri dönülmez felaketler olarak çıkmıştır. Birim alanda alınan ürün miktarını artırmak için aşırı miktarda kullanılan kimyasallar su ve toprak kaynaklarının kirlenmesine neden olmuş, bununla birlikte bitki sağlığı olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Ayrıca genetik mühendisliğinin gelişmesiyle birlikte insanlığa birçok alanda yarar sağlamıştır. Fakat insanlığa genetiği değiştirilmiş sağlıklı gıdalar olarak geri dönmüştür. İleri derecede sanayileşme ile birlikte gıda sanayi alanında önemli oranda gelişmeler yaşanmış ve insanlığın sağlığını olumsuz yönde etkileyecek durumları da beraberinde getirmiştir.

Bu anlamda risk toplumunun ortaya çıkışı ve bunun paralelinde gıda güvenliğinin gündeme gelmesinin temelinin ortak noktası teknolojik gelişmeler ve insanlığın bilgisinin artmasıdır. Buradan hareketle Ulrich Beck ve Anthony Giddens bilgin artması ile risk duygusu arasında yakın bir ilişki bulunduğunu savunuyorlar. Giddens, günümüzde karşı karşıya bulunduğumuz belirsizliğin birçoğunun kaynağı bizzat insanoğlunun bilgisindeki artış derken; Beck de tehlikenin kaynağı artık cehalet

değil, bilgidir demektedir. Buna göre bilgi hayata geçirilirken hem yeni tehlikeler hem de bu tehlikelere dair bir risk bilinci yaratır.²¹⁴ Bu anlamda farklı bir toplumsal yapıya geçilmiş, yani risk toplumu aşamasına geçilmiştir. Risk toplumunu diğer bir yüzü ise gıda güvenliğinin gündeme gelmesidir. Her ikisinin gelişme aşamaları aynı sürece denk gelir. Ortak noktaları ise bilgi, teknolojik gelişme ve insan faktörüdür.

Risk toplumuna geçiş aslında sanayi teknik gelişmelerin neden olduğu tehlikelerinin fark edilmemesinin sonucu olmuş bir durumdur. Sanayi toplumunun güvenlik mekanizmalarının ya da denetleme mekanizmalarının yetersiz kalması neticesinde riskler büyük bir hızla yayılmaya başlamış daha tehlikeli anlamlar kazanmıştır. Risk toplumunun bu anlamda en büyük özelliği belirsizlik arz etmesidir. Belirsizliğin hakim olduğu bir havada insanlar gelecekleri ile ilgili daha fazla meşgul olmaya başlamış, güven duygusu daha çok istenir hale gelmiştir. Söz konusu güvenlik duygusu, başlangıçta dünyanın karmaşasına, belirsizliğine ileride ne gibi risklerin beklendiğine yöneliktir. Modern yaşamla birlikte dış dünyanın artan karmaşıklığı bireyde temel güven duygusunu olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu belirsizlik tükettiğimiz gıdaların güvenliğini, geleceğini de etkilemiştir. Bir yandan küresel ısınma ve kuraklık öte yandan artan dünya nüfusu, tüm dünyada tarımsal üretim sistemlerini tekrar gündemini ön sıralara taşımıştır. Yeşil devrim ile başlayan teknolojik gelişmelere paralel olarak önemli değişikliklerin ve gelişmelerin meydana gelmesini sağlamıştır. Yeşil Devrim birlikte yoğun su ve kimyasal ilaçların kullanımı ile GDO ile gıdaların durumu artık bambaşka bir boyutlara taşınmış oldu. Bu anlamda modern bir gıda üretim tesisinin ciddi ölçüde bilime dayanması büyük önem taşımaktadır. Gıdalarımız artık fabrika gibi yerlerde üretilmekte bilim adamlarımız tohumların genetiğini değiştirmektedir. Genetiği değiştirilmiş gıdalar üzerinde yoğun bir şekilde tartışmalar yaşanmıştır. Zararlı mı zararsız mı bu konuda bilim adamları , uzmanlar da iki kutba ayrılmıştır. Yiyecek ama zarsız yediğimiz içtiğimiz hemen hemen her şey zararlı maddelerden arındırılmış mı ya da ne kadar zararlı madde bulunmaktadır. Bunların ne gibi zararları olabilir? Gelecekte ne gibi etkileri bulunur? Sağlık üzerindeki yan etkileri nedir? Bu anlamda tam bir belirsizlik hakimdir. Hızla ilerleyen endüstrileşme tarım koruma ilaçları çok fazla kullanılan kimyasallar gıda katkı

²¹⁴ Furedi, s. 89.

maddeleri ve genetiği değiştirilmiş gıdalar yediğimiz içtiğimiz her şeyi kuşatmış durumdadır. Bu gıdaların geleceği ve bizim sağlığımız üzerindeki etkilerine ne olduğu tam olarak belirli değildir. Bu anlamda insanlar güven duygusunu sarsmış bulunmaktadır.

Gıda güvenliğini tehdit eden unsurların dışında insan faktörü gelmekte ve bir silsile halinde devam etmektedir. Bunun en iyi örneklerinden birisi BSE (Bovine Spongiform Encephalopathy- Sığırların Süngerimsi Beyin Hastalığı-Deli Dana) enfeksiyonudur. Çiftliklerde yem verimi ortadan kalktıkça hayvan yemi giderek başka kaynaklardan üretilmeye başlandı. Bu kaynaklar arasında hayvan leşleri de bulunmaktadır. Deli dana hastalığının koşulları işte bu şekilde yaratıldı. Koyunlarda “skrapi” olarak bilinen BSE enfeksiyonu türe özgü olarak beyne ve sinir sistemine yerleşir ve hasta hayvan yetişkin olana kadar kendini saklar. Hastalık kapmış hayvanların beyin kesiti incelendiğinde beyin bölümleri arasındaki bağların kapmış olduğu ve beynin deliklerle dolu olduğu görülmektedir. Britanya’da ilk BSE vakası Kasım 1986’da tasdik edildi. 1988’de 2000’de fazla BSE vakası tasdik edilmiştir. Ağustos 1996’ya gelindiğinde tasdik edilen BSE vakası 137.000’idi; bu rakam hükümetin en kötü durum senaryosunda tahmin ettiği altı misliydi. Hastalık, hasta sığır artıklarının sağlıklı sığırlara yem olarak verilmesiyle yayıldı. 1987’de 1.3 milyon ton hayvan leşi dönüştürme fabrikalarında hayvan yemi haline getirildi. Skrapi hastalığı taşıyan koyunlar bu şekilde ineklere yedirildi, inekler hastalığı kaptılar ve daha sonra onların leşleri de tekrar koyunlara yedirildi. 1996’da 1.6 milyondan fazla sığır BSE kurbanı olmuştur. BSE salgını patlak verdiğinde bilimciler bu hastalığın koyundan ineklere geçtiği gibi ineklerden de insanlara sıçrayabileceği konusunda uyarılara başladılar.²¹⁵ BSE salgınından sonra sığır eti kullanımı önemli oranda azalmıştı. Modern yaşamla birlikte hakim belirsizliklere karşı insanlar yedikleri içtiklerine daha çok dikkat eder duruma gelmiştir. Tükettiğimiz gıdaların sağlık açısından zararlı mı değil mi konusunda olası riskler tam olacak bilinmediği için kendi kontrolleri çerçevesinde dikkat etmeye çalışmaktadırlar.

Gıda güvenliği açısından karşılaşılan riskler sadece gıda katlı maddeleri ya da genetiği değiştirilmiş olan gıdalar üzerinde değil aynı zamanda tüketilen gıdaların

²¹⁵ Vandana Shiva, *Küresel Gıda Soygunu/ Çalınmış Hasat*, Byst Yay., İstanbul 2006, s. 78-79.

geleceği konusunda da bir belirsizlik ve risk hakimdir. Her geçen gün nüfus artmakta duyurulması gereken insan sayısı artarken var olan kaynakların çeşitli nedenlerden dolayı yok olması da önemli bir sorun arz etmektedir. Su kaynakları tükenmekte, birim alanda alınan verim düşmekte ve bunun gibi birçok etken biyoçeşitlilikte azalmaya sebep olmaktadır. Gerek bitkisel gerekse hayvansal türlerin yok olması gibi sorunlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Gelecekte tüketilen gıdaların miktarının ve çeşidinin azalması gıda güvenliği konusunun başka bir boyutudur. Sağlık açısından olumlu ya da olumsuz etkilerin yanında tüketilecek gıdaların azalması da insanları tehdit etmekte ve bu anlamda tam bir belirsizlik hakimdir.

Tüketilen gıdalarda belirsizlik yaşanmasının yanında hesaplanmamış bir durumu da içermektedir. Tüketilen gıdaların özellikle genetiği değiştirilmiş gıdalar üzerine yoğunlaşmıştır. Genetiği değiştirilmiş gıdaların yararları ve zararları konusunda uzmanlar bilim adamları iki kutba ayrılmıştır. GDO'lu ürünlerin yararlarını savunanlar daha verimli tohumlar üreterek artan nüfusu doğurabilecek daha az kimyasal ilaç kullanılacak, gıdaların raf ömürleri daha çok uzun olacak gibi savunuları vardır. Bunun karşı grubunda yer alanlar ise yararlarını savunanların tezlerini çürütmeye çalışmışlardır. GDO'lu ürünler konusunda belirsizliğin yanında yani tam bir görüş birliğinin olmamasının tamda insan vücudunu etkilerinin belirlenmesi uzun bir zamana yayılmıştır. Risk toplumunun diğer bir özelliği ise modern toplumda oluşan risklerin etkilerinin hesaplanamaz oluşuydu. GDO'lu ürünlerin ve bunlar gibi tehlike arz eden ürünlerin ne gibi riskler taşıdığının hesaplanması biraz güçtür. Bu anlamda risk toplumu ile paralellik göstermektedir.

Artık bireyin yaşamının genel çerçevesi, uzmanların ürettiği ve yarattığı tekniklerinde oluşuyor. Tehlikelerin çoğu da işte bu çerçevede ortaya çıkıyor.²¹⁶ Sağlığı bozan ya da doğayı tahrip eden şey, çoğu kez insanın hissedebileceği ya da görebileceği bir şey değildir. Apaçık göz önünde olsa bile nesnel teşhis için toplumsal yapıya göre nitelikli uzmanın yargısı gerekir. Yani risklerin çoğu (nükleer ya da kimyasal kirlenmeler, gıdalardaki zararlı maddeler uygarlığın hastalıkları) tümüyle insanın doğrudan algılama yeteneğinin dışında kalıyor. Mağdurlar genellikle göremediği ve algılayamadığı tehlikeler, giderek daha fazla odak noktası haline geliyor;

²¹⁶ Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 274.

kaldı ki bu tehlikeler bazı durumlarda maruz kalanları etkilemiyor ama çocuklarını etkiliyor. Bu tehlikeleri görünür kılmak ve tehlike niteliğiyle yorumlamak için her konuda bilimin algı organları gerekiyor.²¹⁷ Bazı tehlikeli ya da riskli durumlar karşısında sığınılacak nokta bilim ya da uzmanlar olsa da bazı durumlarda uzmanlarımız ya da bilim adamlarımız tarafından üretilen risklerle karşı karşıya kalma oranı bir hayli yüksektir. Gerek risk toplumu kavramının gerekse de güvenli gıda tüketiminin odak noktası halini almıştır. Bu anlamda her bilimsel bilgi ileride yanlışlaşabilirlik olasılığını taşıdığı gibi üretilen her şeyde içerisinde potansiyel tehlikeyi taşıyabilir.

Küreselleşmeye birlikte risk toplumunun en önemli ve temel sayılabilecek hatta diğer özelliklerle bağlantılı olarak, zaman ve mekanın bir birinden bağımsızlaşması ve belirsizliği idi. Bugünkü tehlikelerin temelinde sanayideki aşırı üretim var. Bu yüzden günümüzdeki riskler ve tehlikelerin doğası geçmişe nazaran daha çok küresel düzeydedir. Bunlar modernleşmenin riskleridir. Modernleşmenin riskleri spesifik alanlarda ortaya çıkmaktadır. Zaman ve mekan bakımından tamamen belirsizlik hakimdir. Sınırlar silikleşmiştir. Geniş coğrafi alanlar ve modern gıda dağıtım sisteminin varlığı, gıdalardan kaynaklanan hastalıkların hızla yayılabileceği ve üretim noktasından çok uzaktaki çok sayıda insanı etkileyebileceği anlamına gelmektedir. Nitekim günümüzde yeni ortaya çıkan hastalıkların çoğu insandan hayvana, hayvandan insana geçebilir niteliktedir. Teknolojik gelişmelere paralel olarak çok uzak bölgelere taşınmakta, bunlardan bazıları da HIV/AIDS gibi kamu sağlığına ciddi manada zarar verebiliyor.

Risk toplumunu bir diğer özelliği ise “bumerang” etkisiydi. Bumerang etkisi münferit sorumluya geri dönüp doğrudan saldırmakla kalmaz toptan ve eşitlikçi bir şekilde herkese zarar verir. Ormanların yok edilmesi sadece kuş türlerinin tümünden yok olmasına yol açmaz, aynı zamanda toprağın ve orman mülklerinin ekonomik değerini de anlatır.²¹⁸ Yani risklerin dağılımında eşitliğin söz konusu olmasıdır. Normalde zenginlik ve fakirlik dağılımı sınıf kalıplarına bağlı kalırken, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte risklerin dağılımı zengin ve fakir arasında bir ayrım gözetmez. Ekolojik felaket ve atom serpintisi ulus sınırlarını hiçe sayar. Zengin ve güçlü olanlar bu tür risklere karşı güvende değildirler. Çernobil felaketinden sonra orada bulunan

²¹⁷ Beck, *Risk Toplumu/Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 34.

²¹⁸ Beck, *Risk Toplumu/Başka Bir modernliğe Doğru*, s. 52.

insanlardan zenginleri ayrı bir köşeye alıp diğerlerini olumsuz yönde etkilememiş, herkesi etkilemiştir. Fakat gıda güvenliği konusunda tam tersi geçerlidir. Biyolojik çeşitliğin azalması türlerin yok olması, toprak veya su kaynaklarının tükenmesi herkesi etkileyecektir. Fakat gıda güvenliği konusunda bir de madalyonun diğer bir yönü vardır. Afrika’da insanlar açlık ve susuzluk ile mücadele ederken başka bir ülkede obezite ile mücadele edilmektedir. Bu anlamda risklerin dağılımında eşitlikten söz edilince güç refah seviyesinin yüksek olması, eğitim gibi etmenlere sahip olanları, olmayanlardan bir sıfır öne geçirmiş, karşılaşılan riskleri de o oranda azaltmıştır.

Yeteri kadar dolu bir cüzdan insanı köy tavuğu yumurtası yeme ve hormonsuz maruldan salata yapma konumuna ulaştırır. Eğitilmiş olmak ve yeni enformasyonlar edinme konusunda hassas olma risklerle başa çıkmak ve risklerden sakınmak için yeni imkanlar yaratır. İnsan bazı ürünlerden (Örn. Yüksek kurşun içeren yaşlı sığır ciğeri) uzak durabilir, enformasyonla edinilmiş beslenme teknikleri kullanarak haftalık münüsünü kuzey deniz balıklarındaki ağır metalleri domuz ve çaydaki toksik maddeler tarafından çözündürülecek, tamamlanacak ya da nötralize edebilecek şekilde değiştirebilir.²¹⁹ Bazı risklerden ,tehlikelerden eğitim ve servetin önceliği vardır etkisini en aza indirebilir ya da tamamen etkisiz hale getirebilir. Kaçış rotalarını etkileyebilir. Fakat bu durum bir yere kadar ya da bir döneme kadar etkili olabilir. Bazı riskler için ise durum daha farklıdır. O bölgedeki tüm insanları etkileyebilir. Eğitimine, yaşına, servetine, kariyerine bakarak bir ayırım yapılmayacaktır. Etkili kaçış yolları belki yememek, içmemek, nefes almamak olabilir.

3.3.2. Gıda Hakkı, Yetersiz Beslenme ve Ortaya Çıkardığı Riskler

Klasik faydacılığa göre bir toplumdaki bireylerin toplum mutluluğunu maksimize eden sosyal düzen, doğru ya da en iyi düzendir. Faydacılık iyi olanı mutlulukla ve mutluluğa da haz almakla tanımlar ve doğru eylemi bu iyiyi maksimize eden eylem olarak düşünürler. Onlar için eldeki toplam faydanın nasıl dağıtıldığının bir önemi yoktur. Ayrıca, toplam mutluluğunu artırırsa bireylerin hakları feda edilebilir onlara göre. Bunun tersine Rawls için her insanın sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerin toplumsal refaha önceliği vardır. Temel hak ve özgürlüklerin kendi içinde

²¹⁹ Beck, *Risk Toplumu / Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 48.

bir değeri vardır ve politik pazarlık konusu yapılamazlar. Ayrımcılık yapmak başkalarının haklarını çiğnemek bir insana zevk veriyorsa başkalarının kaybindan alınacak zevk kendi içinde yanlıştır. Adaleti çiğneyen çıkar ve arzuların bir değeri yoktur.²²⁰

Moellendorf'a göre bütün insanlar ahlaki açıdan eşittir. Zenginlik ve kaynakların eşit bölüşümüne yönelik argümanların temelinde bireylerin sadece bireyler olarak bazı belli niteliklerin toplamı olarak değil, bir değeri olduğu düşüncesindedir.²²¹ İnsanlar belli bir sosyal pozisyonlara getirilebilirler ya da bazı niteliklerinden ötürü bazı haklarını kaybedebilirler. Fakat bu nedenlerden dolayı insan olma sıfatını kaybetmezler. Katledilmeme, işkence görmeme, sömürülmeme haklarının koruyuculuğundan faydalanması için zeki olmasına gerek yoktur.

Bireylere yalnızca şahıs oldukları için değer verilmesi fikri Kant'ın insanları kendi içinde birer amaç olduğu düşüncesi ile ortak bir köke sahiptir. İnsanlardan başka her şey araçsal bir değere sahiptir; yani başka bir şey için bir değere sahiptir. Yalnızca insanlar kendinde birer amaçtır, Kant'a göre. Bu anlamda, insanların has bir değeri vardır. Bireylerin otonomluğu onların kendileri ve başkaları için tercihte bulunma ve karar alabilme yeteneği insani değerın eşsizliğinin ana unsurlarını oluşturmaktadır. Buna göre Moellendorf'a göre, bütün insanlar, insani bir değere sahiptir. Bütün bireylere eşit saygı gösterilmelidir ve dolayısıyla toplumdaki faydalar ve yükler eşit bir şekilde dağıtılmalıdır.²²²

İnsanın temel hak ve özgürlükleri çerçevesinde beslenme hakkına da sahiptir. Cinsiyeti ve yaşı ne olursa olsun her insanın her zaman sürekli yeterli güvenli gıdaya ulaşmak ve gıdayı üretmek hakkına sahiptir. Fakat insanların gıdaya erişiminde eşitliğe sahip olmasına rağmen her zaman bunun tam tersi olmuştur. Dünya nüfusu hızla artarken yoksul insanların sayısı da buna bağlı olarak hızlı artmaktadır ve doğal kaynakların kapasitelerinin sınırlı olması bu kaynakların bölüşümü sorununu da beraberinde getirmektedir.

Tarih boyunca ve olagelen zengin fakir arasındaki fark günümüz dünyasında hat safhaya çıkmış bulunmaktadır. Küreselleşmenin getirdiği yeni düzen ile dünyanın

²²⁰ Aysel Doğan, *Küresel Açlık Sorunu ve Sosyal Adalet*, Dergah Yay. İstanbul 2011, s. 27.

²²¹ Doğan, s. 38.

²²² Doğan, s. 40.

hemen hemen her tarafında mutlu azınlıklar daha da zenginleşirken yoksulluk sınırının altına düşenlerin sayısı hızla artmaktadır. Kaldı ki dünya nüfusu önemli bir şekilde artmaya devam etmektedir. Bu artış var olan kaynakların hızlı tüketilmesini ortaya çıkarmaktadır. Doğal kaynak yönetimi ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olduğu kadar kaynakların dağılımı ile de ilgilidir. Kaynaklar, ülkeler arasında dengeli bir dağılım göstermektedir.²²³

Kronik açlık çekenlerin sayısı Asya'da daha fazladır; ama açlığın derinliği yetersiz beslenen kişi başına günde 300 kaloriden fazla bir ortalama eksikliğe sahip olduğu sahra altı Afrika'sında en yüksek düzeydedir. Açlığın derinliği, yetersiz beslenen insanların yedikleri gıdalardan aldıkları ortalama enerji miktarının beden ağırlığını korumaları ve hafif faaliyetlere girişmeleri için gereksindikleri asgari enerji miktarıyla karşılaştırılmasıyla ölçülmektedir. Ortalama olarak dünyada 800 milyondan fazla kronik aç insanın günde 100-400 kalori eksiği vardır. Halkın beslenmekte en ağır sorumluluklar ile yüz yüze olan 23 ülkenin 18'i Afrika'dadır. Afganistan, Bangladeş, Haiti, Moğolistan ve Kuzey Kore tamamlamaktadır. Güney Asya 284 milyon kronik aç barındırıyor. Doğu ve Güneydoğu Asya 242 milyon; Sahra Altı Afrika'sı 33 milyondur. Nakit gelir eksikliği hem kent hem de kır halkının yeterli diyet için gereken gıda çeşitliliği sağlamalarını engelleyen en önemli faktörlerden biridir. "Eğer dünya da gıda, sakinleri arasında eşitçe bölüşülseydi, her kadın, erkek ve çocuk günde 2.760 kalori tüketirdi" diyor FAO Genel Müdürü Jacques Diouf.²²⁴ Açlık, gıda stoklarındaki yetersizliğinden çok, insanların o stoklara erişim eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu sorunlar, dünya da genelde gıda yetersizliği ya da gereksinilen gıdayı üretme kapasitesindeki eksiklikten kaynaklanmaz. Sorun insanların gıdaya erişimindeki eksiklik, yetersizliktir aslında.

Dünya gıda zirvesinin ardından geçen yıllarda kaydedilen ilerleme hayal kırıklığı yaratmıştır. WFS sonrası dönemin ilk iki yılı, Asya da mali krizin yaşandığı yıllarda ve bu Asya ülkelerinin açlıkla savaşta elde ettiği bazı ekonomik kazançların tersine çevrilmesi sırasında işlerini ve geçimlerini kaybetti ve onların maaşlarının bir kısmını gönderdikleri kırsal topluluklarına geri döndü. İnsanlar temel gıda maddelerinin ve tarımsal giderlerin fiyatlarının yine krizin yol açtığı firmayla başa çıkmak zorunda

²²³ Madeley, s. 35.

²²⁴ Madeley, s. 40.

kaldı. Endonezya’da yoksulluk sınırının altında yaşayanların oranı 1970’te yüzde 60’tan 1996’da yüzde 11’e gerilemiştir. Ama 1996 ve 1998 sonu arasında 19 milyon insan mali krizinde işini kaybetti ve yoksulluk altı kat arttı. Krizden en çok etkilenenler kaçınılmaz olarak gıda güvenliği en az olanlardır. Ekim 1999’da FAO’nun dünya gıda güvensizliğinin durumu, 1999 başlıklı raporunda 1990/92 ve 1995/97lerin geçen yirmi yılda etkileyici ilerlemeler kaydederek açlığın içinde çıkılmaz bir sorun olmadığını gösterdikleri belirtiliyor. Bir yıl sonra FAO’nun gıda güvenliğine ilişkin sonraki raporu 826 milyon arasının kronik açlık çektiğini ve açların sayısında ki gerileme hızının çok yetersiz olduğunu 1990’ların ilk yarısında sadece yılda 8 milyon azaldığını belirtmiştir. Oysa WFS hedefine ulaşmak için 2000-2015 yıllarına her yıl en az 20 milyonluk bir azalmaya ihtiyacı vardır.²²⁵ Bu anlamda gıda güvenliğinde bumerang etkisinden söz edilemez. Çünkü bir yerde kronik açlık sorunu varken başka bir yerde böyle bir sorundan bahsedilemez.

Ortalama olarak dünyadaki herkesin karnı tok denmektedir. Buradaki sinizm çok açıktır. Dünyanın bir kısmında insanlar açlıktan ölürken, diğer kısmında aşırı yemenin başlıca harcama göstergeleri mevcuttur. Zararlı maddeler ve toksinler hakkındaki bu ifade elbette sinizm taşımayabilir. Yani ortalama maruz kalma nüfusu oluşturan tüm yapıların gerçek maruz kalma düzeyi olabilir. Peki, ama bunu biliyor muyuz? Bu açıklamayı savunmak için insanların solumak ya da yemek zorunda kaldığı diğer zehirleri de bilmemiz şart değil midir? Ortalamanın bu kadar doğal bir şeymiş gibi araştırılıyor olması hayret vericidir. Ortalamayı araştırın kişi sosyal bakımdan eşitsiz risk konumlarından pek çoğunu bu suretle dışarıda bırakmaktadır. Ama o tam da bunları bilememektedir. Ortalama da tehlikesiz kurşun ve benzeri zehir seviyelerinin kendileri için olumsuz bir tehlike oluşturduğu muhtemel gruplar ve yaşam koşulları mevcut olmaz mı?²²⁶ Açlık sınırının ortalama seviyelerde olması ya da risk düzeyinin ortalama seviyesinin verilmesi gibi bir ibarenin geçmesi o ortalamanın altında yaşayan insanların ve gerçekte risk düzeyinde yaşayan insanların varlığını yok saymaz. Ortalamadan bahsetmek, kronik açlık çekenlerin sayısını, kaynakların bölüşümündeki eşitsizliği yadsıyamaz.

²²⁵ Madeley, s. 43-44.

²²⁶ Beck, *Risk Toplumu/Başka Bir Modernliğe Doğru*, s. 31.

Yetersiz beslenmeye, kronik açlığa, gıdaya ulaşmadaki eşitsizliğin yanında buna ek olarak hatta özellikle kaynağı da olabilecek süper güçlerin de etkisi vardır. Jean-Jacques Rousseau'ya göre: “Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip ‘bu benimdir’ diyen ve çevresinde buna inanacak kadar saf insanlar bulan kişi toplumuna kurucusu olmuştur.”²²⁷ O dönemin süper gücü sayılırken günümüzde çok farklı bir durum almıştır.

İkinci dünya savaşından sonra dünyadaki ekonomilerin giderek bütünleşmesi yaşanan bir olgudur. 1980’lerin başından itibaren ulusal sınırların olmadığı bir birbirine bağlı ekonomilere doğru hızlı bir gelişme başlamıştır.²²⁸ Bilişim ve iletişim teknolojisinin kaynağı olan küreselleşme ile birlikte pazar ilişkileri değişim göstererek kişisel olmayan ilişkiler haline geçmiştir ve şirketler küreselleşen dünyanın en önemli parçaları olmuştur. Önemli kaynak ve zenginliğin sahibi olan çok uluslu şirketler günümüz dünyasının süper gücü haline gelmiş, hakimiyet alanını oldukça genişletmiştir. Hemen hemen her alanda söz sahibi olan çok uluslu şirketler gıda üretimini tekelinde bulundurduğu için gıdaya ulaşmada ve onu üretmedeki eşitsizliğin kaynağı ve başka bir gücü olmuştur.

Altı şirket dünya tahıl ticaretinin yüzde 85’ini gerçekleştiriyor. Sekizi, dünya kahve satışlarının yüzde 50-60’ını; yedisini, Batı ülkelerinde tüketilen çayın yüzde 90’ını, üçü dünya kakao ticaretinin yüzde 83’ünü; üçü, muz ticaretinin yüzde 80’ini gerçekleştiriyor. Tahılı dünyada taşımak için gereken tahıl vinçleri demiryolu bağlantıları, terminaller ve gemilere sahip olan özel şirketler mevcuttur. Cargill, dünya tahıl dağıtımının yüzde 80’ini idare etmektedir. Dört şirket Amerikan sığır etinin yüzde 87’sini ve dört başka şirket de Amerikan tahılının yüzde 84’ünü yönetiyor. Üç sınai tarım şirketi (Syngenta, Dupont ve Monsanto) küresel böcek öldürücü pazarının üçte ikisine yakını dünya tohum pazarının neredeyse dörtte birini genetik yapısı değiştirilmiş tohum pazarının yüzde 100’ünü elinde tutuyor.²²⁹

Cargill, faaliyetlerinin gıda güvenliğiyle doğrudan bir ilişkisi vardır. Cargill’in kurumsal hedefi, her beş-yedi yılda iki kat büyüktür, ama bu hedefe ulaşılması, hep daha fazla toprağın işgalini ve tohumların yaşama alanlarından ve ortak yaşama alanlarından kovulmasını gerektiriyor. Bu çok uluslu şirketlerin genişlemesinin

²²⁷ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, (11. Baskı) Beta Yay., İstanbul 2007, s. 144.

²²⁸ Emre Kongar, *Küresel Terör ve Türkiye*, (9. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 19.

²²⁹ Madeley, s. 129.

küçüklerin zararına nasıl yansıdığını açıkça gösteriyor. Cargill gıda zincirinin tümünün bütünleşmesi bakımından gıda sisteminin yapısal hükmünü elinde bulundurmaktadır. Bölgesel arz dalgalanmalarını düzeltmek ve dünya çapında düşük maliyetli üreticilerin verimliliğini korumak için genişlemiş ticaret gereklidir, iddiasında bulunuyor. Bunun gibi birçok çok uluslu şirket toprağa sahip olmayı değil, girdi ve danışmanlık sunarak ve şirketin mahsullerini satın alarak çiftçileri sözleşmeye istihdam etmeyi tercih etmektedir. Çok uluslu şirketler mono ekimi tercih ediyor ve mümkün olduğu yerlerde çiftçilerden kendi girdi markalarını satın almalarını şart koyuyor ve tohum biriktirme ve satmalarını yasaklıyorlar. Tohumdan satışa kadar her şeyi idare eden çok uluslu şirketler, gıda zincirinin onlara en fazla karı sağlamasına olanak veren tekeli yönetime yöneltiyorlar.²³⁰

Çok uluslu şirketlerin uyguladığı mono ekim ile birlikte geniş arazilerde yıllarca tek bir ürün ekilmeye başlandı. 1980'lerde mono ekim modern tarımla eş anlamlı hale geldi. Bu tarz tüketimin sunucuları;

- Tarlalara tek ürünün ekilmesinin verimli olduğunu,
- Ölçek ekonomilere olanak verdiğini,
- Her ekinin kendine uygun toprakta yetiştirilmesi olanağı tanıdığı.
- Çiftçilere en yüksek hasat ve kâr olanağı erdiğini iddia ettiler.²³¹

Başlangıçta verimlilikteki artış iyiydi, ama küçük çiftçilerin iflas etmesin dışında bu monokültür tarımlara ayrıca böceklerin ve hastalıkların üreyebilecekleri ekolojik bir boşluğu oluşturdu. Bu tek tipleşme zaman içinde insanlığın çevrenin ve tarımın da felaketi olup çıktı. Bu ters üretim modelinde tohumlar toprağa saçıldıktan sonra kimyasal gübre vermek gerekmektedir. Kimyasal gübre hem toprağın yapısını bozuyor hem aynı verimin alınabilmesi için ileriki yıllarda toprağa daha fazla gübre saçmayı gerektiriyor. Bu fazla gübre kullanımı toprağı ve yer altı yer üstü sularını kirletmektedir. Aynı zamanda yabancı ot oranını arttırmaktadır. Yabancı otlar böcekler için konukçu görevi görmekte ve böcekler çoğalmaktadırlar. Yabancı ot ve böcek öldürücüler ilaca bağışıklık kazandıkça bu kez ilacın miktarını ve dozunu arttırmak gerekmektedir. Çiftçiler için kısır olan bu dünya ulus aşırı tarım gıda ve kimya şirketlerinin kazanımına

²³⁰ Shiva, s. 91.

²³¹ Aysu, s. 132.

kazanç katıyor.²³² Şimdi endüstriyel üretim tasarılarının yoğun kullanıldığı bölgede sihir artık bozuluyor. Eski verimlilik gübre ve çok ilaçla da elde edilemiyor. Çünkü kullanılan kimyasallar toprağın yapısını bozmakla kalmıyor, üstüne üstlük birkaç ürün çeşidine yoğunlaşan monoekim nedeniyle gezegenimiz önemli bir çeşitlilik kaybına uğramıştır.

Sadece bitkiler üzerinde bir yok olma söz konusu değildir. Hayvanlar açısından da biyolojik çeşitlilikte bir azalma söz konusudur. Gerek bitki olsun gerek hayvan türleri olsun birçok ürün azalması daha büyük ölçekteki ekoloji üzerinde her türden etkiye yol açmakta ve bunların ortadan kalkması inanılmaz sonuçlar yaratmaktadır.²³³ Hava durumunu öğrenmek için geçmişte kurbağalardan yararlananlar olmuştur. Kavanoza konan bir kurbağa, kavanoz içinde bulunan merdivencikten yukarı tırmanırsa hava güneşli olacaktır, diye kabul edilir. Kurbağalar ile hava durumu o kadar ilişkilendirilir öyle ki, Hindistan'da konuşulan dillerin birinde kurbağa ve bulut için aynı sözcük kullanılmaktadır. Yıllardır korkulan gerçek oldu ve birçok kurbağa cinsi tümüyle yok olmuştur. Sadece kurbağa değil, birçok canlı cinsi hızla yok olmaktadır.²³⁴ Bu gelişmenin temelinde endüstriyel tarım ve hayvancılık yatmaktadır. Dünya da giderek küçük çiftçilik yok edilerek yerine yüzlerce hektarlık tarlalara aynı bitki ekilmektedir. Tonlarca kimyasal kullanılarak endüstriyel tarım yapılmaktadır. Biyoçeşitlik kaybının yanı sıra bu gelişme toprağın kötü beslenme nedeniyle de insan sağlığının kaybına yol açmaktadır.

Çok uluslu şirketler mono ekimi tercih ederek biyoçeşitlilik üzerinde olumsuz etkisinin yanı sıra patent sistemi ile birlikte gıda güvenliğine potansiyel bir tehdit oluşturmaktadır. 1990'a kadar çok uluslu şirketler, bunların birçoğu Afrika, Asya ve Latin Amerika'da bulunan bitki türleri üzerinde patentler almaya başladılar. Bunu, tarımsal-kimya şirketlerinin yüzlerce küçük ölçekli aile tohum işletmesini satın almasıyla yoğun bir dönem izledi. Patentleme yoluyla çok uluslu şirketler değerli bir ürünü dünya çiftçilerinin onlara iyileştirilmiş türler için daha yüksek fiyatlar ödemek zorunda kalmaları anlamına gelmektedir.²³⁵ Tohumdan satışa kadar her şeyi yönetebilen ulus aşırı şirketler, oluşturdukları bu gıda zinciri ile en fazla karı da bu yolla

²³² Aysu, s. 133-134.

²³³ Ritzer, *Küresel Dünya*, s. 356.

²³⁴ Demirkol, s. 249.

²³⁵ Madeley, s. 133.

alabilen şirketler bugün hükümetleri rahatlıkla arkalarına alabiliyorlar ve yönlendirebiliyorlar.²³⁶ Gerek biyolojik çeşitliliğin azalmasında gerekse de hakimiyet kurmaları noktasında olan çok uluslu şirketlerin olumsuz yönde etkileri tükettiği gıdaların geleceğini ciddi manada tehdit etmektedir. Bireylerin yeterli derecede gıdaya ulaşmalarını engellemekte kalmıyor aynı zamanda tüketilecek olan gıdaların geleceğini etkileyerek ciddi manada azalmalarına sebep oluyor.

3.4. GIDA GÜVENLİĞİNİN RİSK TOPLUMUNDAKİ YERİ

3.4.1. Gıda Güvenliği ve Sağlık

İnsanoğlunun temel ihtiyaçlarından en önemlisi beslenmedir. Gıda insanların varlıklarını devam ettirebilmeleri açısından temel teşkil etmektedir. Gıda yaşamda bir zorunluluk ise yaşamı kaliteli kılmak için seçicilik tartışmasız önde gelir. İnsan yaşamı boyunca gereksinimlerini kaliteli bir şekilde seçme ve sağlama özgürlüğüne sahiptir. Gıda güvenliği ise kişinin sağlıklı ve mutluluğu için öncelikli konulardan birisidir. Gıda seçimine gösterilen duyarlılık gıdanın güvenilir olması da aynı şekilde olmalı. Gıda seçiminde öncelik, kalite ve güvenilir olması önemlidir. Kaliteli yaşama ulaşmada gıda tek başına çözüm olmaz fakat buna ulaşmada en önemli yol güvenilir ve kaliteli gıda tüketimi ile sağlanır. Bu anlamda güvenilir gıda ya da gıda güvenliği insanın beslenmesinde, hayatında önemli bir yer teşkil etmektedir.

Gıda güvenliği denince akla ilk gelen şey yiyen kişinin sağlığına herhangi bir olumsuz sağlık etkisi olmayan gıdaları tüketmek gelir.²³⁷ Başka bir tanıma göre ise halk sağlığının gıda tüketimi ile oluşan tehlike ve risklerden korumaktır. Burada kalite güvenliği yani tüketicinin tahmini şeklinde olmalıdır. Yani kalite, bir ürün ya da hizmette belirlenen ya da olası gereksinimleri karşılama yeteneğine dayanan özelliklerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Tüm insanların hakkı güvenilir ve besleyici gıdalara ulaşabilme yoludur.²³⁸

Gıdaya ulaşabilmek, gıda güvenliği açısından önemlidir. Günümüzde kronik açlık çekenlerin sayısı sürekli artırmaktadır. İnsanlar yiyecekten yoksun kalmasının

²³⁶ Aysu, s. 196.

²³⁷ Mahmutoglu, s. 14.

²³⁸ Ünüvar, s. 6.

nedenlerinden bazıları tarımın dışında yatmaktadır. İnsanlar aç kalıyor, çünkü ihtiyaç duydukları yiyeceği yetiştiremeyecek ya da satın alamayacak kadar yoksuldurlar. Asıl mesele, gıdanın, onu en çok ihtiyaç duyan insanlar tarafından ona en çok ihtiyaç duyan insanlar için üretilmesidir. Bu durum gıda güvenliği açısından önemli sorunlardan birisidir.

Bunun dışında yetersiz beslenmenin neden olduğu sağlığımızı olumsuz etkileyen durumlar da mevcuttur. Beslenme biçimleri düzeltilmediği sürece insanların iyi beslendiği söylenemez. Bu iyileştirmenin yapılmaması durumunda özellikle Sahra'nın güneyinde yaşayan milyonlarca insan zihinsel ve fiziksel sağlıklarını tehlikeye atan hastalıklara karşı hassas konumda olacaktır. Dünya genelinde dengesiz beslenmeyle özellikle de yetersiz sebze ve meyve tüketimiyle ilişkili hastalıklar her yıl 2.7 milyon kişinin ölümüne yol açmakta ve en yaygın ölüm riski faktörlerinden biri olmaktadır. A vitamini demir ve iyot eksikliği de dahil olmak üzere mikrobelerin yetersizliği yaklaşık bir milyar insanı etkilemekte ve Sahra'nın güneyindeki Afrika ülkelerinin kırsal ve kentsel nüfuslarında fazlasıyla yaygın görülmektedir. Bu mikrobelerin eksikliği, özellikle çocuklarda zihinsel ve fiziksel gelişimde geriliğe yol açıyor; zaten başka sağlık sorunlarıyla ve yoksullukla uğraşan toplulukları daha da zayıflatıyor. Söz gelimi, Batı ve Orta Afrika'dan yaklaşık 500 bini okul öncesi çağda çocuklar olmak üzere 17 milyondan fazla insanda A vitamini eksikliği tespit edildi. Yetersiz demir ve çinko alımı da yaygın görülmektedir. Örneğin Nijerya'nın güneyinde çocukların yüzde 50'si, kadınların da yüzde 61'i demir eksikliği nedeniyle kronik anemi sorunu yaşamaktadır. Bu durum, öğrenme bozuklukları, zeka gelişimi, yetersiz fiziksel gelişim, bulaşıcı hastalıklarla savaşma gücünde zayıflama ile ilişkili olduğu için sonunda erken yaşta ölümlere neden oluyor.²³⁹ Yetersiz ve dengeli beslenmeme durumları ciddi sağlık sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gıda güvenliğini etkileyen önemli konulardan bir diğeri de gıda katkı maddeleridir. Günümüz gıda sanayindi adeta her gün daha bir geliştirilen teknolojilere ve tüketici isteklerinin çeşitlenmesine paralel olarak gıda maddesi çeşidinin çok yüksek bir sayıya ulaşması kullanılan katkı sayısının da yükselmesine neden olmuştur.

²³⁹ Androa, Benbrook, s. 42-43.

Gıda katkı maddeleri literatürde ve gıda kodeksi standartlarında “Food Additive” olarak adlandırılmaktadır. “Additive” kelimesi Latince kökenli olup Düden’e göre, kimyasal bir maddenin niteliğini hissedilebilir (görebilir) şekilde düzelten katılan madde olarak tanımlarken “Webster” adlı eserde, yiyecekleri muhafaza etmek veya istenilen kaliteye ulaşabilmek için az miktarda ilave edilen maddelerdir, şeklinde tanımlanmaktadır. Doğal yapısında bulunsun veya bulunmasın gıda maddelerine görünüm, yapı ve diğer niteliklerini veya fizyolojik değerlerini düzeltmek amacı ile katılan madde veya madde karışımlarına gıda katkı maddeleri denir.²⁴⁰ Ancak şu husus kesinlikle unutulmamalıdır ki söz konusu maddelerin hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın sağlıklı beslenme ilkelerine aykırı nitelik göstermemeleri gerekir.

Tarihte gıdaları daha uzun süre muhafaza etmek tat ve görünümlemlerini daha çekici hale getirmek amacıyla gıdalara bazı maddelerin katıldığı bilinmektedir. Fakat gıda sanayinde bilinçli bir teknolojinin uygulanmasına karşın toplumda zaman zaman görülen ve nedeni bilinmeyen hastalıklar ve olumsuzluklar, bilim adamlarını gıdalara katılan bazı katkı maddeleri ve işlenmeleri sırasında gıdalarda oluşan değişimler üzerinde de çalışmaya terk etmiştir. Gıda katkı maddelerinin kalkınması öncelikle hazır gıda sanayinin çok geliştiği ülkelerde başlamıştır. Gelişmekte olan ülkede bunu taklit etmekten geri kalmadılar. Ancak gözden kaçan “Her ülkenin gıda kontrol mekanizmasının aynı nitelikte olmadığı” gerçeğiydi. Üstelik tüketicimizin gereken bilgi ve gözüylecilik düzeyinde olmadığı da hesaba katılmadı hiç. Sakıncalarını en aza indirebilmek için bu maddelerin kullanımında şu temel kuralların uygulanması zorunludur.²⁴¹

- Kullanılacak katkı maddeleri kurumlara hazırlanan ve sağlığa zararlı olmayan listelerden seçilmelidir.
- Zararsız olsa bile belirtilen miktardan fazla kullanılmamalıdır.
- Zararsız olduğu kesin olarak belirlenmiş, katkı maddelerinin kullanma izni verilmemelidir.
- Ambalajlarda adı, miktarı açık bir şekilde beyan edilmelidir. Ayrıca zararlı etkilerinin görülebileceği yaş grupları ve özel haller mutlaka belirtilebilmelidir.²⁴²

²⁴⁰ Gıda Teknoloji Dergisi, *Türkiye 4. Gıda Kongresi*, San Matbaası, Ankara 1984, s.213.

²⁴¹ Emine Aksoydan, *Gıda Katkı Maddeleri ve İnsan Sağlığına Etkileri*, Şan Ofset, İstanbul 2012, S.4.

²⁴² Ergün, s. 53.

Gıda katkı maddelerinin farklı bir boyutu ise tehlikeli ithal mallardır. Dünyanın her bölgesinden her tür ürünün akıntısı herhangi bir ülkeye giren ürünlerin gerçek niteliğinin kesin olarak bilinmesini neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Ne kadar çok küresel malzeme kullanılırsa ürünlerin içindeki zararlı maddelerin azaltılması o kadar zorlaşıyor demektir. Dahası ürünler dünyanın her yanında çok sayıda içeriğe sahip olduğundan ürüne bulaşan şeyin kaynağını tespit etmek imkansız değilse de zor olmaktadır. Bu durum karşısında tüketicilerde çaresizdir, çünkü yiyeceklerin üzerindeki etiketlerde bu tür içeriklerin nerden geldiği de yazmaz.

Küreselleşme yalnızca her tür ithal malda artışı yol açmakla kalmadı, aynı zamanda ülke ve yurttaşları için tehlike yaratan ithal mallarda söz konusu oldu. Bu kendini, son olarak Çin'den özellikle ABD'ye yapılan ithalat örneğinde göstermiştir. ABD'nin ve diğer birçok ülkenin Çin'den yaptığı ithalatın son yirmi yılda miktarında ve çeşitliliğinde bir patlama yaşanmasına paralel olarak bu ithal mallarla ilgili sorunlara dair şikayetlerde de bir patlama yaşanmıştır. 2007 yılında Çin'den imal edilen evcil hayvan yiyecekleri (köpek mamalarındaki zehirler) ve dış macunu nedeniyle skandallar patlak verdi bunlar evcil hayvanları ve insanları hasta etmişti (bazı evcil hayvanlar bu mamaları yiyince ölmüştü) ve 2008 yılında benzer bir durum insanları özellikle bebeklerin yediği yiyeceklerde de ortaya çıkmıştır.²⁴³ Önemli olan şu ki, ithal edilen gıdalar nereden ithal edilirse edilsin içerisinde belirsizlik taşıdığıdır. Bu belirsizlik içerisinde özellikle insan sağlığını ciddi manada tehdit eden durumları da barındırmaktadır. Gıda kontrol mekanizmalarının kuvvetli olmadığı ülkelerde durum daha tehditkardır. Zehirlenmeler hatta ölüme yol açabilecek olaylar ile karşılanması olasıdır.

Gıda güvencesi, tüketicinin şu an ve gelecekteki yaşam sigortasıdır. Ancak birçok insan gıda güvencesizliği ile karşı karşıyadır. Gıda çok disiplinli konuların bir araya gelmesidir. Başka üretici satıcı, sorumlu otorite olmak üzere taraflara yüklenen ciddi sorumluluk vardır.²⁴⁴ Güvenilir gıdaların yanı sıra güvenilir olmayan gıdalara ilişkin bir bilinç kazanılması gerekmektedir. Bu bilinç üreticiden son tüketiciye değin her bir aşamadaki kişi ya da kişilere doğru bir şekilde kazandırılmalıdır. Burada bilginin kazanılması son derece önemlidir. Birey, tükettiği gıdalar hakkında mutlaka temel bilgi

²⁴³ Ritzer, *Küresel Dünya*, s. 383.

²⁴⁴ Ergün, s. 60

ve değerlendirmeye sahip olmalıdır. İnsan yaşamında gıda tahmin edilenden çok daha fazla zararlı olabilir. Bireyler kendilerine sunulanı, sunulmayı irdelemekte kalmayıp gerekirse hesap sormak zorundadır. Bu anlamda Bakanlığımız tarafından 14.02.2009 tarihinde kurulan Alo Gıda 174 hattından bahsetmek yerinde olacaktır. Gıdaya ilişkin her türlü ihbar ve şikayetler Türkiye'nin her yerinden 174'ü arayarak bildirilmektedir.2009 yılında Erzurum genelinde toplam 99 başvuru olmuş bunlardan 10 tanesine para cezası verilmiştir.2010 yılında 155 başvuru, 3 tanesine para cezası; 2011 yılında 142 başvuru, 13 tanesine para cezası; 2012 yılında 266 başvuru ve bunlardan 27 tanesine para cezası uygulanmıştır. Başvuru ve denetimler neticesinde risk gurubu olarak nitelendirdikleri gıdaları belirlemişlerdir. Bunlar içersinde Et ürünleri (kırmızı et, mekanik olarak ayrılmış et, kıyma,köfte, içli köfte, çiğ köfte),Süt ürünleri (mandıra ürünleri, dondurma),su ürünleri, Perakende işletmeler(yemekhane, otel, lokanta, Fast-food, dönerci, hazır yemek), Tasnif dışı ürünler(çocuk maması) oluşturmaktadır.Bu anlamda yıldan yıla artan şikayet oranları halkımızın gıda tüketimi özellikle güvenli, sağlıklı gıda tüketimi konusunda bilinçlendiğini, farkındalığının artmış olduğunu göstermektedir. Gıda bilincine ve sezgisine sahip olan ülkeler lider ülkeleri oluşturur. Üreticisi, tüketicisi, ticaret yapanı ve deneticisi ile gıda bilincine sahip olan ülkeler avantajlı konumlarını korumaya devam edeceklerdir. Ya diğerleri anlamadan, sorgulamadan önüne sunulanı kabul ederek veya kabul etmek zorunda kalarak yaşamını gördürecektir gittiği yere kadar.

Aslında tehlike ve riskler yaşamın her an her alanda her zaman ve her coğrafya da vardır. Onlarla iç içe yaşıyoruz. Ancak kabul edilebilir riskler var, kabul edilmeyecek riskler vardır. Riskleri olasılıkları ve muhtemel etkileri açısından değerlendirdiğimizde, bazı riskleri almaktan kaçınmıyoruz. Bunlar olası yararları, olası zararlarından üstün olanlardır. Diğer bazı risklerin ise neden olabileceği zararlar, sunduğu yararlarla kıyasla çok daha baskın olduğu için o tür riskleri almayı hiç düşünmeyiz. Günlük hayatımızdaki birçok konuda çoğu zaman farkında bile olmadan yaptığımız bu yarar, zarar analizi işlemine, tüm toplumu ilgilendiren ve özel uzmanlık bilgileri gerektiren konularda kendi kendimize yapabilmemiz her zaman mümkün olmaz. Bunun için bizi bilgilendirecek, aydınlatacak güveneceğimiz bir merciye ihtiyaç duyarız.

Çeşitli klinik çalışmalar gıda kaynaklı enfeksiyon etkilerinde çoklu antimikrobiyal direncinin geliştiğini göstermektedir. Bu nedenle hastalıkların tedavi

olanakları azalmakta ve tedavi masrafları artmaktadır. Antimikrobiyellere karşı direncin önemli boyutu ise bu özelliğe sahip potojenlerin insanlara gıdalar yoluyla aktarılmasıdır.²⁴⁵ Bu anlamda insan sağlığı için güvenli gıda tüketimi için risk analizi gıda kontrol sistemi çok önemlidir.

Gıda ürünlerinden kaynaklanan hastalıkların kamu sağlığı üzerinde oluşturduğu tehlikelerin bertaraf edilmesine yönelik tüm bilimsel idari ve yasal çalışmaların başarılı olabilmesi sistematik ve kapsamlı bir bakış açısı ile hareket edilmesini zorunlu kılmaktadır. Gıda güvenliğine ilişkin risk analizi kaynaklanabilecek tehlikelerin ve bu tehlikelere karşı alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi uygulanması ve bu uygulama sırasında kamuoyuyla sağlıklı bir iletişimin sağlanmasıdır. Risk analizi kendi içerisinde üç aşamaya ayırarak mümkündür. Birinci aşama risk değerlendirmesidir. Bu aşama daha çok tehlikelerin tamamlanması üzerinde durur. İkinci aşama risk yönetimidir. Gıdalardan kaynaklanan risklerin belirlenmesi, sınıflandırılması ve oluşturduğu tehlikenin boyutlarının tespit edilmesi ile birlikte bahse konu riskin nasıl ve ne şekilde ortadan kaldırılabileceği sorusuna cevap aramaya başlanmaktadır. Burada risk değerlendirmesinin sonuçları kullanılarak söz konusu tehlikenin ortadan kaldırılmasına veya oluşturabileceği zararın azaltılmasına yönelik çeşitli alternatif tedbirler geliştirmektedir.²⁴⁶ Tüm değerlendirmelerin nihai amacı tüketicilerin gıdalardan kaynaklanabilecek tehlikelere karşı korunmasıdır. Bu nedenle risk analizi gerçekleştirilirken tüketicilere ve gıda zincirinde yer alan tüm ilgili taraflara sağlıklı bir iletişim kurulması zorunludur. Tüketiciler karşı karşıya bulundukları riskler hakkında daha fazla bilinçli oldukları ölçüde gıdalardan kaynaklanabilecek tehlikelere karşı iyi koruyabileceklerdir. Bu anlamda gerek ulusal gerekse uluslar arası anlamda gıda kontrol mekanizmaları tüketilen gıdaların sağlık açısından zararlı olup olmadığını ya da risk taşıyıp taşımadığına bakmaktadırlar. Tohumuna, üretimine, işlenmesine, ithalatına kadar tüm aşamalarda gıdalar kontrolden geçmektedir. Bu kontroller gıda güvenliği açısından büyük bir önem arz etmektedir. Gıda güvenliği özellikle sağlıklı gıda tüketimi bizim yaşam sigortamızdır.

²⁴⁵ Er, Başalma, s. 23.

²⁴⁶ Mehmet Pala, *Gıda, Kalite Kontrol ve Yasal Düzenlemeler*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 1992, s. 15.

3.4.2. Gıda Tüketimi – Fast Food ve Slow Food Karşıtlığı

İnsanın yaşam tarzı genelde kendi dışında şekillenir. Bu yüzden insanın yaşam tarzını kendisinin değiştirmesi, kendi bedeni üzerinde söz sahibi olması zordur. Çünkü taşıdığı bedenin yönetimi ve sorumluluğu dış dünyanın dayatmalarını karşılayacak güçlü bir iradeyi gerektirir. Tarih süreci içerisinde her toplum yaşanan gelişmelerden etkilenmiş ve buna paralel olarak şartlar değişmekte ve bu doğrultuda ihtiyaçlar ve amaçlar değişmekte bu değişim karşısında uyum sağlayabilme açısından tavır ve davranışlar da değişmektedir.

Bu anlamda üretim araçları değiştikçe buna uygun yaşam tarzı da şekillenmektedir. İlk topluluklardan bu yana yaşam şekilleri sürekli değişmiştir. Genel anlamda bakıldığında avcı ve toplayıcı toplumlar, tarım toplumları sanayi ve sanayi sonrası toplumlar üretim biçimlerine göre şekil almıştır. İnsanların yaşam tarzları sanayi toplum yapısını oluşturan fabrikaların oluşumu yeni yaşam tarzını da beraberinde getirmiştir. Belirli saatlerde fabrikalara gitmek, belirli saatlerde çalışmak ve belirli saatlerde yemek yemek. Bu oluşum toplumsal yapıyı da şekillendirmiştir. Sanayi sonrası toplumlarda özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte küresel yaşam tarzını da beraberinde getirmiştir. Hayatımıza dair her şeyi yeme alışkanlıklarımızı dahi değiştirmiştir.

“Acelemlerim var” sözünü günlük yaşantımızda çok kullanırız. Yemek yemeye dahi zamanımız yok. Yaşam biçimine dönüştürürken bu alışkanlıklar sağlık açısından en büyük riski oluşturur. Sokakta yemeyi ya da hızlı bir şekilde yemek yemeyi gerektiren nedenlere baktığımızda ekonomik zorluklar, sosyal alışkanlıklar ve zamanın yeterli olmaması gibi nedenler karşımıza çıkıyor. Eğer evimizin dışındaysak ve de zamanımız yoksa çoğu zaman öğün atlamayı ya da fast food gibi çabuk tüketilen gıdalarla ayakta karın doyurmayı ya da ekmek arası sandviç gibi gıdaları sokakta satın alıp yine sokakta yemeyi tercih ederiz. Hiç şüphesiz çabuk tüketilen gıdaların tercih edilmesinin sebebi küresel bir yaşam tarzıdır. Çabuk yemek yeme alışkanlıkları yeni tüketim yerlerini sağlamaktadır. Sayıları giderek artan fast food restoranları ve türevleri küresel yeme alışkanlığına cevap vermektedir. Fast food restoranlarındaki müşteriler çok miktarda yiyeceği çabuk alırlar, müdürler ve restoran sahipleri ise çalışanlardan çok iş elde ederler ve bu hızlı yapılır.

Bu anlamda McDonaldlaştırma'dan bahsetmek yerinde olacaktır. Amerikalı sosyolog George Ritzer, yeni dönemlerin toplumunu analiz ettiğinde bu çalışması ile McDonald olayının alışkanlıklarımızla üzerini örttüğümüz boyutlarına dikkat çekmektedir. Ritzer'e göre McDonald olayı, temel ihtiyacını gideren basit bir fast-food olmanın sınırlarını çoktan aşmış bir toplumsal olayın adıdır. Öyle ki hayatın her alanını etkileyen bir hayat tarzı üretmektedir. Amerikan toplumunu ve sonunda da dünyayı yapısal olarak etkiliyor.²⁴⁷

McDonald adının ardındaki isim Amerikalı Ray Kroc, akılcı yaklaşmakla bu girişimi büyütmeyle çalışırken olayın bugünkü boyutlarına ulaşacağını kendisi de tahmin etmiyordu. Kroc ailesi 1937'de ilk restoranlarını açtılar. McDonald kardeşler masaya servisi ve geleneksel pişirme yöntemleri yerine pişirme ve servis için montaj bandı uyguladılar. Kardeşler, ızgaracı, şeykçi, kızartmacı ve sosçu gibi uzmanlaşmış restoran işçilerinin kullanımına öncülük ettiler.²⁴⁸ İşçilerin yapmaları gerekenleri hatta söylenmesi gerekenleri bile belirleyen yönetmelikler geliştirdiler. Temel olarak McDonald kardeşlerin özel ürünlerini ve tekniklerini aldı ve bunları diğer mağaza zincirleri bürokrasiler, bilimsel yöntem ve montaj bandının ilkeleriyle birleştirdi. Bu anlamda McDonaldlaştırma yeni bir şey değil, 20. yüzyılda ortaya çıkan bir dizi akılcılaştırma sürecinin doruk noktasını temsil etmektedir.²⁴⁹

McDonaldlaştırma sisteminin oluşmasından önce onun karakteristiğini oluşturan bir dizi gelişme vardı. Değişen toplum yaşamı ile birlikte o da şeklini almıştır. Özellikle McDonaldlaştırma sistemi kendini üç temelde şekillendirmiştir. Max Weber'in akılcılık ve bürokratikleşme, F.W. Taylor'ın bilimsel yönetimi ve Henry Ford'un montaj bandı. Bu üç unsurda McDonaldlaştırma sistemi kendi temel ilkelerini oluşturmuştur.

Bürokrasi, makamlar hiyerarşisi biçiminde oluşturulan geniş ölçekli bir örgütlenmedir. Bürokrasi üzerine modern düşüncenin kökleri, yüzyıl başlarının Alman sosyolog Max Weber'in çalışmalarında bulunmaktadır. Birinci olarak Weber, bürokrasiyi, çok miktarda kırtasiye işi gerektiren çok sayıda görevi yerine getirmek için en verimli yapı kabul ediyordu. İkinci olarak bürokrasiler, hesaplanabilirlik ya da

²⁴⁷ George Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması*, (2. Basım), (Çev. Sen Süer Kaya), Ayrıntı Yay., İstanbul 2011, s. 64.

²⁴⁸ Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması*, s. 64.

²⁴⁹ Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması*, s. 63.

olabilecek en ufak şeyin sayılabilmesini vurgular. Performansı bir dizi sayılabilir göreve indirgemekle insanların başarıyı ölçmelerine yardımcı olur. Üçüncü olarak iyi konulmuş kural ve yönetmelikler nedeniyle bürokrasiler son derece öngörülebilir bir şekilde çalışırlar. Belirli bir büronun çalışanları, diğer bürolarda çalışanların nasıl davranacaklarını büyük bir kesinlikle bilirler. Son olarak bürokrasiler, insanın yerine insansız teknoloji kullanarak insanlar üzerinde denetimi vurgular. Nihai olarak bürokrasi, verilen görev çeşitli parçalara bölünür her makam büyük bir görevin farklı bir parçasından sorumludur.²⁵⁰ McDonaldlaştırma sistemi de benzer şekilde şekillenmiştir.

İkinci olarak McDonaldlaştırma sisteminin şekillendiği ilke bilimsel yönetim kavramıdır. Bilimsel yönetim kavramı, düşünceleri yirminci yüzyıl boyunca iş dünyasının biçimlenmesinde kilit bir rol oynayan Frederick W. Taylor tarafından yaratılmıştır. Genel olarak bilimsel yönetim, işçiler üzerinde büyük bir denetim uygulanan insansız bir teknoloji üretti. İş verenler Taylor'ın yöntemlerine göre çalıştıkları zaman işçilerin çok daha verimli olduklarını herkesin aynı adımları attığını ve ücretleri çok az artmasına karşın çok daha fazla ürettiklerini gördüler.²⁵¹ Dolayısıyla Taylor'ın yöntemleri, bu yöntemleri benimseyen şirketlerin karını arttırması anlamına geliyordu. Fast food restoranları da işçilerin çalışma tarzlarını düzenlemek için bilimsel yönetimi kullanmışlardır.

Son olarak bürokrasi ve bilimsel yönetim gibi montaj bandı da yirminci yüzyılın başında ortaya çıktı. Henry Ford'un buluşu olan montaj bandının temelinde, hareketli bir bant üzerinde arabaların montajını yapan hayli uzmanlaşmamış vasıfsız işçilerden oluşmaktadır. Montaj bandı, üretim sürecinin belirli noktalarda belirli görevleri yapmak zorunda olan işçiler üzerinde maksimum denetime izin veren insansız bir teknolojidir. Her işçinin bantta yaptıkları örneğin her arabaya jant kapağı takmak gibi son derece öngörülebilir bir işlemdir. Bantta gereken rutin, kendini tekrarlayan işler tam da robotlara göre işlerdir.²⁵² McDonald sistemi üzerinde fast food restoranları da bu şekilde yüksek denetim ve öngörü sağlayacak şekilde kendilerini şekillendirmişlerdir.

Bu anlamda bürokrasi, bilimsel yönetim ve montaj bandı ilkeleriyle kendini şekillendirir. Belirli ilkelere ve belirli görevlere bölünmüş bir montaj bandı üzerinde

²⁵⁰ Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması*, ss. 47-49.

²⁵¹ Slattey, s. 170.

²⁵² Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması*, s. 57.

şekillenen McDonalddlaştırma sisteminin temel dört boyutu vardır. Verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim. Bu boyutlar üzerinde kendini karakterize etmiştir.

Fast food restoranları verimlilik esasına dayanarak mönüde yer alan yiyecekleri uzmanlaşmış isler yapan insanların (örneğin, burger sosçusu) çalıştığı bir montaj bandında hazırlıyorlar. Donmuş durumdaki çiğ hamburger, altında ateş yanan bir bandın üzerinde yavaşça hareket etmekte, 94 sn. sonra diğer bir uçtan pişmiş şekilde çıkmaktadır. Fast food restoranına müşterilerin gelip gitmesi de verimlileştirmiştir. Restorana bitişik park yerleri kolay ulaşılabilen araba yerleri sağlar. Kasaya giden yol kısadır. Çok sınırlı menü müşterilerin seçimini kolaylaştırır. Yiyecekler alındıktan sonra masaya gitmek ve yemek deneyimine başlamak için birkaç adım yeterli olur. Müşteriler genellikle arta kalan kağıt plastik straforu toplar ve çöp kutularına atar.²⁵³ Bu şekilde işleyen fast food restoranları fazla zaman harcamamış olacaklar, daha az personelle daha çok iş yapmış olacaklar. Sınırlı menü çok görünen yiyecekler sayesinde büyük bir oranda kar yapmış olacaklardır.

McDonalddlaştırma sisteminin diğer boyutu hesaplanabilirliktir. Burada niceliğe vurgu yapılır. Burada önemli olan şey birçok şeyi çok miktarda ve çok hızlı üretebilme ve edinme yeteneğidir. Büyük bir burger, sırf tüketici büyük bir servis aldığı için istenen bir şey olarak düşünülür. Üstelik tüketiciler küçük bir fiyata büyük bir miktar aldıklarına inandırılır. McDonald ürünlerinden en iyisini aldıklarını hissedeceklerini hesaplar. Aslında daha az paraya daha çok yiyecek aldıklarını hissetmeleri yanlısamadır. Servislerin dizaynı ve kullandıkları aparatlar sayesinde daha çok yiyecek satın aldıklarını zanneder müşteriler.²⁵⁴

Bir diğer özelliği öngörülebilirliktir. Akılcılaştırma bir yer ya da zamandan diğerine öngörülebilirliği sağlamaya yönelik artan çabayı içerir. Bu nedenle, akılcılaştırılmış bir toplum disiplin, dizayn sistematiklik formalizasyon rutin tutarlılık ve modernlik işleyiş gibi şeyler vurgulanır. Böyle bir toplumda insanlar birçok ortamda ve birçok zaman neyle karşılaşacaklarını bilmeyi tercih etmektedirler. Sürprizleri ne isterler ne de beklerler.²⁵⁵ Bu anlamda işçiler için belirli rutin işleri yaparlar. Bu yapılan

²⁵³ Ritzer, *Toplumun McDonalddlaştırılması*, s. 73.

²⁵⁴ Ritzer, *Toplumun McDonalddlaştırılması*, s. 101-102.

²⁵⁵ Ritzer, *Toplumun McDonalddlaştırılması*, s. 126.

işlerini kolaylaştırır ve çaba harcamadan, kafa yormadan yerine getirilir. Her bir süreç belirlidir ve ne yapmaları gerektiğini rutin olarak bilirler. Müşteriler içinde durum aynıdır. Yiyecekleri seçerken, onları sipariş ederken, yerken ve nasıl bir uygulama olduğunu bilirler. Ayrıca dün yedikleri yiyeceklerin hangi sosla yapıldığını ve yarın da hangi sosla yapılacağını bilirler. Bu anlamda fast food restoranları ile ilişkili olan herkes normal rutinin ne olduğunu bilirler öngörülebilirlik sayesinde.

McDonalddlaştırma sisteminin bir diğer boyutu ise denetimdir. İnsansız teknolojinin geçirilmesi denetimi arttırmıştır. Akılcılaştırma sistemin denetimi artırma çabaları genellikle insanı hedef alır. İnsansız teknolojiler akılcılaştırmış ortamlarda çalışan insanların yerini düzenli olarak aldı, çünkü diğer şeylerin yanı sıra robotları ve bilgisayarları denetlemek insanları denetlemekten çok daha kolaydır. Buradaki teknoloji geniş anlamıyla ele alınmış yalnızca makine ve aletleri değil, malzeme becerileri, bilgi, kural ve yönetmelikler işlem ve teknikleri içerecek şekilde kullanılmıştır.²⁵⁶ Yiyecekler hazırlanırken belirli dakika ya da belirli saniyelerde hazırlanmak zorundadır. Bu şekilde işçilerin denetimi sağlanmış olur. Müşteriler ise yiyeceklerini belirli süre yemek zorundadır. Hatta ortam ona göre ayarlanmıştır. Müşterilerin oyalanmaya ihtiyaç duymayacakları ya da bunu istemeyecekleri şekilde düzenlenmiş durumda kolayca tüketilebilen yiyecekler olduğu için yeme süresini kısaltıyor. Hatta bazı fast food restoranlarında belirli süreden sonra müşterileri rahatsız edebilen iskemleler geliştirilmiştir. Bu şekilde genelde işçiler ve müşteriler o zaman denetlenmemektedir.

Hıza yapılan bu vurgu fast food restoranlarında yemek yeme kalitesi üzerinde açıkça olumsuz bir etki yaratır. Müşteriler için bu çoğunlukla çabuk yemek pek kaliteli bir yeme deneyimi değil ve en iyi olasılıkla alele acele yemek tüketmek anlamına gelir. Bu durum küreselleşme ile birlikte dünyanın çoğu yerine yayılmıştır. Küreselleşme, küresel fast-food restoranları ve küresel yeme alışkanlığı sokakta cadde de satılan yiyecekleri ya da fast food restoranlarında yiyecekleri tüketmenin sağlık için risk içerdiği bilinen bir gerçektir. Bol miktarda yağ kolesterol, tuz ve şeker. Bu tür yiyecekler, çoğu şişmanlık, yüksek kolesterol seviyeleri, yüksek tansiyon çeken birçok Amerikalının ve bu yiyeceklerin tüketildiği diğer alanların en son ihtiyaç duyduğu

²⁵⁶ Ritzer, *Toplumun McDonalddlaştırılması*, s. 154.

şeylerdir. Fast-food restoranları ve yeme alışkanlığı çocukların beslenme alışkanlıklarını da şekillendirir ki, daha sonraki yaşantılarında bu hastalıkların ve diğer sağlık unsurlarının ortaya çıkmasında etkili olur.

Ayrıca fast food restoranları için yiyecekleri üretmek de potansiyel bir tehdit içermektedir. Patates kızartması için patates yetiştirme ihtiyacının kuzeybatı pasifik'in ekolojisini olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Bu tür patatesleri yetiştiren dev çiftçiler kimyasal maddelerinin yaygın kullanımına dayalıdır. Toplumun McDonalddlaştırmasıyla ilgili başka birçok çevre sorunu mevcuttur. Kağıt üretmek için kesilen ormanlar, polyesterin ve diğer maddelerin yol açtığı zarar sığırları beslemek için gereken en büyük miktarlarda yem. vb.²⁵⁷ Gerek insan sağlığı için gerekse çevreye büyük oranda zarar verilmektedir. Patatesler yetiştirmek için kullanılan kimyasallar insan sağlığı için ciddi tehlikeler içermektedir. Kullanılan kimyasallar kesilen ağaçlar, çöpler çevreye de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bunun dışında fast food yeme alışkanlığı insanlar arasındaki ilişkiyi de olumsuz etkilemiştir. Çalışanlar için düşünüldüğünde süreyle denetimi kurulduğu için sınırlı sayıda kelime kullanmakta diğer çalışanlarla iletişim pek fazla mümkün olmamaktadır. Ayrıca rutin olarak daha önceden belirlenmiş işleri yapmak zorunda oldukları için o iş üzerinde düşünme eylemini gerçekleştirmezler. Robot benzeri işlerini yaptıkları için kendi yeteneklerini düşüncelerini sunmak gibi bir durum söz konusu olmaz. Müşteriler için düşünüldüğünde ise, kısa sürede karın doyurmak amaç olduğu için başkalarıyla iletişim ya çok sınırlıdır ya da hiç yoktur.

Son yıllarda fast-food yeme alışkanlığına karşı slow food hareketi başlamıştır. Slow food, fast food hızlı yaşama karşı bir tepki ve bilinçlendirme hareketi olarak 1989'da kar amacı gütmeyen bir hareket olarak İtalya'da Carlo Petrini tarafından başlatılmıştır. Bugün tüm dünyada yaklaşık 80.000 üyesi bulunmaktadır. Hızlı, ayak üstü yeme alışkanlığına fast-food karşı alternatif olarak geleneksel ve yerel yemek ve yeme biçimlerini yerel ekosistemlerin özelliklerini korumayı teşvik eden harekettir. Slow food manifestosunun 15 ülke tarafından imzalanan ve 8 dilde çevrilen nihai metni şu şekildedir: İçinde bulunduğuz yüzyıl sanayi medeniyetinin etkisi altında doğdu ve gelişti; önce makineyi buldu, şimdi ise bunu kendi yaşam modeli haline getirdi. Hız

²⁵⁷ Ritzer, *Toplumun McDonalddlaştırılması*, s. 40.

bizim prangamız haline geldi. Hepimiz aynı hastalıktan mustaribiz. Alışkanlıklarımızı değiştiren, bizi evimize kadar takip eden, bizi fast food ile beslenmeye mahkum bırakan fast life. Eğer fast life verimlilik adına hayatımızı değiştirmekte ve çevreyi tehdit etmekteyse, Slow Food bu gidişata dur diyecek öncü kuvvettir. Kalkınmanın kaynağı olacak gerçek kültür ancak buradan yani lezzetin fakirleştirilmesiyle değil geliştirilmesiyle bütün dünyanın bilgisini tarihini ve projelerini bir biriyle paylaşmasıyla ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla slow food daha iyi bir geleceği garanti altına alır.²⁵⁸ Küreselleşme ve küreselleşmiş yaşam tarzı ile birlikte toplumlar bir anlamda tek tipleşmiştir. Teknolojik gelişmeler ile birlikte sınırlar silikleşmiş toplumların yaşam tarzları birbirine benzemiştir, daha doğrusu aynılaştırmıştır. Sosyal yaşantımız, yeme-içme alışkanlıklarımız birbirinin aynısı olmuştur. Yerel kültürlerden ziyade küresel bir kültürden bahsetmek yerinde olacaktır. Yeme alışkanlıklarımızı da değiştirmiş hızlı bir yaşamda hızlı gıda tüketimi ile ayak uydurulmaya çalışılmıştır.

Bu anlamda slow food'un amaçları arasında giderek hızlanan hayatı normal ritmine döndürerek yavaşlatmak bulunur. Slow food hareketi kendine sembol olarak salyangozu seçmiştir. Hayat içinde sürekli yiyerek ilerleyen salyangoz bir anlamda insanoğlunun yolculuğunu da temsil eder. Yavaş ancak kararlı ilerleyen salyangoz cüssesinden beklenmeyecek mesafeler aşar aynı zamanda geçtiği yerlerde iz bırakır. Buradan hareketle toprağın sunduğu lezzetlerin zevkine varmak eşsiz lezzetlerden doya doya tadını çıkarmak doğal olarak bu hareketin tam da kalbinde yatar.²⁵⁹ İnsanoğlunun tarih boyunca oluşturduğu lezzet dünyasını hiçe sayarak tat zevkini aynılaştıran yerel lezzetlerin giderek yok olmasına yol açan hızlı yeme zincirine karşı mücadele etmek hareketin temel hedefleri arasındadır.

Yavaş yeme hareketinin misyonuna yönelik bazı amaçlarını şöyle sıralayabiliriz:

- Yerel biyoçeşitliliği koruma amacıyla tohum bankası oluşturmak ve sürdürmek
- Yerel ve geleneksel besin maddelerini korumak ve teşvik etmek
- Organik çiftliği teşvik edici kamuoyu oluşturmak
- Tüketicileri fast food ürünlerinin riskine karşı eğitmek

²⁵⁸ Carlo Petrini, Gigi Padovani, *Slow Food Devrimi*, (Çev. Çağrı Ekiz) Sinek Sekiz Yay., İstanbul 2011, s. 119.

²⁵⁹ Petrini, Padovani, s. 227.

- Ürünlere yönelik genetik mühendislerin müdahalesine karşı çıkmak

- Slow food her şeyden önce ciddi anlamda insan hakları hareketi niteliğindedir. Kurucusu ve lideri olan Carlo Petrini sadece doymanın değil, lezzet almanın da bir insan hakkı olduğunu savunur. Üretici hakkının korunması ve yoğun koşullarının iyileştirilmesini vurguluyor. Yiyeceklerin iyi lezzetli ve kaliteli olması kadar temiz ve adil olması gerektiğini işaret ediyor. Temizlik derken, hijyen kavramı algılanmıyor, kimyasalların olmadığı yiyecekler kastediliyor.²⁶⁰ Aslında slow food hızlı bir şekilde tükettiğimiz, kirlettiğimiz yaşama karşı bir duruştur. Bilinçlik hedefidir. Hem çevreyi korumak adına hem de geleceğimizi korumak adına her şeyi sorgulamaya çağırmaktadır. Kullanılan kimyasallar, genetiği değiştirilmiş organizmalar doğal kaynakların kirlenmesine sürekli daha büyük bir hızla yok olmasına sebep olmaktadır. Su ve gıda kaynaklarının yok olması şu anda insanoğlunun önünde en büyük ve en dikkat edilmeyen sorundur. Geleceğimizi çok hızlı bir şekilde tüketmekteyiz .

Bu anlamda Michel Platini'e göre Slow food, harika bir buluştur. Zevkin yükseltilmesi temel öneme sahiptir. Massimo D'Alema göre slow food, sadece bir hijyen kuralı değildir. Slow food çevre kültürüne bir katkı yöreye özgü toplumsal kültürel ve geleneksel formları savunmaya ve geri kazanmaya zamanın dayattığı diktatörlüğü eleştirmeye yönelik davettir.²⁶¹ Slow food, özelde yediğimiz yiyeceklerden genelde hayattan tat almaya, küresel yaşam tarzının sunmuş olduğu koşullardan çevremizi, geleceğimizi korumaya karşı alınmış bir tedbirdir. Hayatın hızını yavaşlatmak için bir bilinç kazandırma hareketidir kısaca.

3.4.3. Sağlıklı Okuryazarlığı ve Gıda Güvenliği

Günümüz toplumların birçoğunun sağlık ve hastalık kavramını tanımlayış ve algılayış yönünden değişim geçirdiği ve bu değişimin ortak noktasının yeni bir sağlık anlayışının yapılandırılması olduğu söylenebilir. Sağlık ve hastalık kavramları insan toplumlarının, insanların temel noktasında yer almaktadır. Sağlıklı olmak sağlıklı bir şekilde hayatımızı devam ettirmek bütün insanlar için önemlidir.

²⁶⁰ Petrini, Padovani, s. 191.

²⁶¹ Petrini, Padovani, s. 116-117.

Hayatın ve ölümün anlamı hakkındaki temel varsayımlara ifade kazandırdığı için, sağlık ve hastalık kavramları insan topluluklarının sosyal değerlerinin tam merkezinde yer almaktadır. Gündelik hayatta ve bilimsel ifadelerde sıklıkla kullanılan sağlık ve hastalık kavramlarının taşıdıkları anlam konusunda ortak bir uzlaşmadan söz etmek güçtür. Ortak bir dilden söz etmek bir yana her geçen gün sağlık ve sağlıklı olmak kavramlarına daha farklı anlam yüklenmekte, kavramın çok farklı yöne doğru yönlendirildiği görülmektedir. Sağlık ve hastalık birbirinden ayrılmaz iki kavram olarak kullanılmaktadır. Sağlık, hastalığın olmayışı olarak tanımlanmaktadır. Hastalık, organizmada bir takım değişikliklerin ortaya çıkmasıyla görevlerin bozulması durumu olarak tanımlanmaktadır.²⁶² Sağlık ve hastalık kavramlarının tanımlanma biçimleri oldukça geniştir. Ancak çağın koşullarına toplumun şartlarına göre sağlığı anlam biçimleri de farklılaşmaktadır. Alışkanlıklara, geleneklere, toplumlara göre değişmektedir. İlk çağlarda hastalığın sebebini doğaüstü güçler olarak görmüşlerdir. Kazaları, yaralanmaları anlayabilmişlerdir, ama diğer hastalıkların ne olduğunu, neden meydana geldiğini tam olarak anlam vermemişlerdir. İnsanların tecrübeleri teknolojik gelişmeler sayesinde sağlık ve hastalık kavramlarının içeriği değişmiştir.

Sağlık ve hastalık kavramlarının tarihsel gelişimi, giderek artan dünyevileşme , bilimsel sağlık kurumlarının yükselişi zihinsel ve fiziksel hastalığın ayrılması geleneksel tedavilerin bilimsel uygulamalarla ortadan kaldırılması ve kategorilerin daha mikro anlayışlara doğru değişmesi ile karakterize olmaktadır. Günümüz toplumlarında, hastalık kavramından çok hastalıktan korunma, iyi yaşam kavramına doğru bir kültürel geçiş yaşanmaktadır. Özellikle batı toplumlarında sağlık sorunlarına kendi kendilerine çözüm bulmayı amaçlayan anlayış yaygınlaşmakta, estetik ve kozmetik konuları sağlıkla bağdaştırılarak sunulmakta; alternatif ve tamamlayıcı tedavi yöntemleri bilimsel tıbbın yanı sıra yaygınlık kazanmaktadır. Sağlıklı olarak yaşamak modern dönemlerde algılandığı gibi olağan ve istenen bir durum olmaktan çok gereklerine uyulduğu zaman elde edilebilecek bir olasılık olarak ortaya çıkmaktadır.²⁶³ Kronik hastalıkların çoğalması gündelik yaşamda sıkıntı ve stresin artması ile sağlık günümüzde birincil hedef haline geldi. Gün geçtikçe bedenimiz sağlığımız dahil her şeyi kontrol altına almak itiyoruz. Aslında kontrol altına almak zorunda bırakıyoruz. Teknolojik özellikle

²⁶² Deniz Sezgin, *Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık*, Ayrıntı, Yay., İstanbul 2011, s. 31.

²⁶³ Sezgin, ss. 34-40.

iletişim teknolojinin gelişmeyle birlikte toplumsal yaşam da her şey tıbbi terimlerle ifade edilmekte ve insanlarda hastalık rahatsızlık endişesi yaratılarak müdahale edilmesi gerektiği duygusu uyandırılmaktadır. Bu durum sağlık konusu ile birlikte sağlıkla ilişkili olan ve olmayan konular, sağlıkla ilişkilendirilerek tıbbi bir nitelik kazandırılmaktadır. Sağlığın ciddiye alınan bir konu olması insanların en duyarlı noktaları olması ve bireylerin harcama yapmaktan kaçınmadıkları bir alan olması sebebiyle insanların toplumsal yaşantıları, ilgileri tıbbileştirilmektedir.

Tıbbileştirme terimi 1970’lerde sosyal bilimler literatürüne girmiş; terimin anlamı “tıbbi yapmak, tıbbi etmek” olmasına rağmen daha geniş ve daha derin anlama sahip olmuştur. Conrad, tıbbileştirmeyi tıbbi olmayan problemlerin tıbbi problem gibi tanımladığı ve bu şekilde davranıldığı bunun da genellikle hastalıklar ve bozukluklar yönünden tanımlanan bir süreç olduğunu ifade eder. Aslında tıbbileştirme bir konu, problem ya da davranış tıbbi terimler ve tıbbi dil ile tıbbi çerçeve içinde tıbbi müdahale ile tedavi edilecek bir durum olarak ifade edilmektedir. Parsons’ın tıbbileştirmeyi, bir sosyal kontrol durumu olarak ilk kavramlaştıran kişi olduğu söylenebilir. Szasz terimi kullanmasa da tıbbileştirme konusuna ilgiyi ilk çeken, bu konuda önemli açıklamalar yapan kişilerden biri olarak kabul görür.²⁶⁴ Conrad tıbbileştirme ile gündelik yaşamın önce alışıldan sapma olduğunu ancak daha sonra normalleştiğini tıbbileştirmenin toplumlar aracılığıyla geniş bir alana yayıldığını söylemektedir. Geçmişte günah ya da suç olarak kabul edilen davranışlar da tıbbileştirilmekte, gün geçtikçe yeni kategoriler eklemektedir. Buradaki sorun nelerin hastalık olduğu nelerin olmadığı konusunda çizginin nereye çekileceğidir. Hangi durumlarda doktor ve sağlık profesyonelleri tarafından müdahale edilmesi hangi durumlara müdahale edilmemesi her şeyin tıbbileştirilerek, tıbbi terimlerle ifade edilmektedir. Tedavi edilmesi kontrol altına alınması gereken bir durumumuz gibi ifade edilmektedir. Geçmişte normal olarak tabir ettiğimiz durumlara günümüzde anormal hastalıklı bir şeymiş gibi ifade edip tedavisine yönelmekteyiz. Buna ek olarak medya da bu konuların sıkça yer alması toplumsal hayatımızdaki durumları tıbbi terimlerle ifade etme eğilimindeyiz.

Tıbbi terimlerle sosyal hayatımızı idare ettirdiğimiz gibi sağlık konusu bireysel bir sorumlulukmuş gibi yansıtılmaktadır. Sağlık konusu, toplumsal ekonomik ve politik

²⁶⁴ Sezgin, s. 60-61.

bir konu olmasına karşın özellikle sağlık konusunu bu temel başlıklardan uzak bireysel bir merak gibi sunulduğu görülmektedir. Bireyselleştirilmiş sağlık anlayışında sorumluluğun bireye indirgendiği konusuna Wallack da varsayımda bulunur. Genel olarak bireyin akıl edemediği doğru beslenemediği veya yanlış davrandığı için hastalıkla mücadele ediyor veya sağlık sorunu yaşıyor gibi gösterilmekte olduğunu belirtir. Eğer başarısızsa bunun sorumluluğu bireye aittir. Çelişkiler ve riskler Bauman'ın da belirttiği gibi toplumsal olarak üretilir. Toplumsal olarak gerçekleşen bir süreçte bireyin kendi başına başa çıkması söylenildiği kadar kolay değildir.²⁶⁵ Çünkü genetiği değiştirilmiş hormonlu katkı maddeleri veya benzeri kontrol edemediği ve bilmediği süreçler sonucunda kanser ve benzeri hastalıklara yakalandığında bunun sorumluluğu bireye yüklenemez. Kendisi dışında gelişen olaylara durumlara bireyin pek bir müdahalesi olamaz ve bu yüzden sorumluluk da yüklenemez bu konularda.

Fakat küresel ve büyük ölçekli sağlık tehditleri her geçen gün dünyayı sarmaktadır. Tehlikeli atık boşaltımı, hızlı nüfus artışı hava kirliliği ve kirlilik açlık ve yetersiz beslenmeden dünya çapında milyonlarca insan şikayetçidir. Son yıllarda AIDS, domuz gribi, kuş gribi virüsler dünyanın sağlık tehditlerine karşı savunmasız oluşunun önemli kanıtıdır. Ayrıca teknolojik gelişmeler ile birlikte zaman ve mekan kavramlarının içinin boşaltılmasıyla sağlıkla ilgili konular daha tehlikeli boyutlar kazanmıştır. Örneğin kuş gribi sınırları aşarak büyük bir alanda etkili olmuştur. Bu duruma ek olarak günümüzde sağlıkla ilgili konular daha fazla bireyin sorumluluğuna bırakıldığı için bireyler bu konularla ilgili daha fazla bilgi alma yolunu seçmişlerdir. Bu anlamda sağlık okuryazarlığı gündeme gelmiştir.

Sağlık okur-yazarlığı terimi 1974 yılında S.K. Simonds'un "Health Education as Social Policy" adlı kitabında kullanılmıştır. Ratzan'a göre, sağlık sistemi, eğitim sistemi kitle iletişimi ve sağlık okuryazarlığı arasında önemli bir bağ vardır ve sağlık okuryazarlığı toplumun her kesimini ilgilendiren bir gereksinimdir. Amerikan tıp kurumu sağlık okuryazarlığını, reçeteleri, randevu kayıtlarını ve sağlığa ilişkin diğer önemli materyalleri okuyup anlayabilme becerisi olarak tanımlamıştır. Sağlık okuryazarlığının daha kapsamlı tanımı sağlıklı olmayı sürdürme ve bu duruma katkıda bulunmasını sağlayan yollarla; bireylerin bilgiye olan erişimi anlama ve kullanma

²⁶⁵ Sezgin, s. 80-81.

yeteneği ile motivasyonunu belirleyen bilişsel ve sosyal beceriler olarak dünya sağlık örgütü tarafından geliştirilmiştir. Özetle , sağlık okur yazarlığı, bireylerin kendileri ve toplum sağlık bilgisi ve hizmetleri konusunda bilgi birikimleri, bu bilgilere erişimleri, erişilen bilgiyi anlamaları, kullanmaları ve nesilden nesile aktarmaları olarak tanımlanabilir. Nutbeam sağlık okur yazarlığının yalnızca kişisel çıkarlara yönelik bir kaynak olmadığını sağlığın, sosyal ekonomik ve çevresel etkilerinin de olduğu konusunda farkındalığın arttırması gerektiğine inanmaktadır. Bu anlamda nutbeam sağlık okuryazarlığının sınıflandırılması yapmıştır.²⁶⁶

- İşlevsel sağlık okuryazarlığı, bireylere sağlık riskleri hakkında gerçek bilgileri verirken; sağlık sisteminin nasıl kullanılması gerektiğini de vurguluyor. İşlevsel sağlık okuryazarlığının kazanımı daha çok bireye yöneliktir. Ancak genele bakıldığında toplumsal faydası yadırganamaz.

- İnteraktif sağlık okuryazarlığı, bireyin bilgi birikimi kapasitesini yetiştirilmeye, motivasyon ve kendine güvenini geliştirmeye odaklanmıştır.

- Eleştirel sağlık okuryazarlığı bireysel hareket kadar etkili sosyal ve politik hareketi desteklemeye yönelik bilişsel düzey ve yetenekle gelişimleri sonuçlarını yansıtmaktadır. Eleştirel sağlık okuryazarlığı ile bireyin sağlık hizmeti sağlayıcılarından edindiği sağlık bilgileri ile medyada yer alan sağlık bilgi ve haberlerin doğru yorumlanması ve değerlendirilmesini beklemektedir.²⁶⁷

Bu sınıflandırmalardan yararlanarak birey gerekli bilgileri aldığı takdirde bireysel kazanımlarının yanında toplumsal bir kazanım da sağlamış olacaktır. Özellikle tıbbileştirilen bir yaşamda bireysel sorumluluğa bırakılan sağlık konularında sağlık okuryazarlığının önemi artmaktadır. Teknolojik gelişmelerle birlikte özellikle bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişmesiyle bireyler gerekli olan bilgilere rahatlıkla ulaşabilmektedir. İsteddiği bilgiye istediği anda ulaşabilir. En basitinden internet aracılığıyla bireysel anlamda kolayca teşhisi konabiliyor. Daha çok eğitim seviyesi ile alakalı olan bir durum olması sebebiyle, eğitim seviyesi yetersiz olan bir yerde sağlık okuryazarlığı da yetersiz olacaktır. Hatta bu bireyler o konuyla ilgili gerekli bilgiye sahip olmadıklarından dolayı korku, güvensizlik durumları meydana gelecektir.

²⁶⁶ Sezgin, s. 140-141.

²⁶⁷ Sezgin, s. 142.

Sağlık okuryazarlığı seviyesi yetersiz olan bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeyi yüksek olan kişilere oranla sağlık personeline kendi durumlarını anlatma becerileri de daha zayıftır. Birçok hasta vereceği bilgi ve miktarından emin olmadığından aynı zamanda anlatılanı anlamayacağı endişesi ile sağlık hizmetleri sunanlarla sınırlı iletişim kurmaktadır. Bazı hastalar soru sormamakta ya da yanlış anladıkları tedavi talimatları için açıklama istememektedir. Doktorlarla anlaşamadığından sessiz kalmayı tercih etmektedir. Tıbbi terimleri doktorların günlük terimlerle ya da hastaların anlayabileceği biçimde açıklamaları iletişim sorununun büyümemesine neden olmaktadır.²⁶⁸ Bu şekildeki iletişim eksikliği nedeniyle hastalar tedavi sürecini tam olarak anlayamamakta daha büyük sorunlara sebebiyet vermektedir. Sağlık okuryazarlığı yüksek alanlarda durum tam tersi olmaktadır. İletişimleri daha net olmakta, her şeyi daha net anlayabilmekte hatta ters giden bir durum hissedildiğinde bunun sebebini araştırıp sorgulama yoluna gidilmektedir. Bu anlamda sağlık okuryazarlığı ve sağlık iletişimi eğitim seviyesiyle paralelleşir. Bilinç, farkındalık yaratması sebebiyle büyük bir önem arz etmektedir.

Sağlık okuryazarlığı hemen hemen her konuda olduğu gibi gıda ve özellikle gıda güvenliği konusunda da büyük bir önem taşımaktadır. İnsanların sağlıklı bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilmek, sağlıklı bir şekilde yaşamlarını devam ettirmek için gıda güvenliği çok önemlidir. Bireylerin yaşam sigortasıdır. Bu anlamda gıda ile ilgili gerekli bilgilere sahip olmak ister. Hangi gıdalar yararlı, hangi gıdalar risk içerikli hangi gıdalar ne oranda tüketilmeli gibi konularda bireysel anlamda bilgi sahibidirler. Genelde bu bilgileri televizyon, internet, gazete gibi iletişim araçlarından sağladıkları gibi tecrübeler veya alanında uzman kişilerden de almaktadır. Bireysel sorumluluk arz eden durumlarda bireyler kendilerine yetecek miktarda bilgiye sahip olmakta ve ters bir durumda olumsuzluk belki çok cüzi miktarda kalmaktadır.

Fakat günümüzde risk ve tehlike özellikle gıda güvenliğimizi tehdit eden durumlar bireysel yeterlilikleri aşmaktadır. Bilindiği gibi teknolojik gelişmeler özellikle 1980 sonrası risk ve tehlikelerin içeriği değişmiş, sınırların belirsizleşmesiyle birlikte tüm insanları hatta gelecek kuşakları tehdit eder duruma gelmiştir. Daha doğrusu küresel anlamdaki tehditlere karşı yetersiz kalmaktadır. Gerek değiştirilmiş, ithal,

²⁶⁸ Sezgin, s. 144.

hormonlu gıdalar büyük riskler taşımaktadır. Bireyler bu konuda ne kadar çok okursa bilgi almaya çalışırsa dahi yinede yetersiz kalmaktadır. Bu tür tartışmalı gıdalarda belirsizlik söz konusudur ve bu anlamda alanında uzman olan kişilere danışılmakta ve onların görüşleri alınmaktadır. Sağlık okuryazarlığı ile ilgili olarak bireyler gerekli bilgileri uzmanlardan almaya çalışmaktadır. Fakat günümüzde sıkça karşılaştığınız durumlardan birisi bir konu üzerinde uzmanların da ortak bir kanaate sahip olmamasıdır. Tartışmalı konulara sıkça rastlamaktayız. Bu anlamda sorumluluğu bireylere yüklemek anlamsız olacaktır. Örneğin domuz gribi ya da kuş gribi virüslere karşı aşı gündeme gelmiştir. Aşının belirli riske sahip olup olmadığı gelecekte ne gibi etkiler göstereceği gibi konuda ortak payda da buluşamadılar. Halk içerisinde genel bir endişe ve panik havası yaratmıştır. Aynı şekilde genetiği değiştirilmiş gıdalar konusunda bilim adamları iki farklı kutba ayrılmıştır. Kronik açlığın hüküm sürdüğü dünyamızda açlığa çözüm olacağı konusunda yararlı savunulurken, diğer taraftan kanser ve daha çok tehlikeli hastalığı sebep olacağı konusunda zararlarını savunanlarda olmuştur. Bireyler bu konular hakkında ne kadar çok sağlıklı bir şekilde iletişim kurmaya, bilgi almaya çalışsa dahi yetersiz kalacaktır. Bu durumda olası risk ve tehlikelerden dolayı bireye sorumluluk yüklenmesi akıl dışı olacaktır.

Bu anlamda medya, sağlık konusunda hızlı bilgi akışının gerçekleşmesinde önemli bir role sahiptir. Bu nedenle medyanın sağlık bilgileri gıda ile ilgili bilgileri sunarken özellikle sağlık okuryazarlığının yetersiz seviyede olduğu bilgisi ile hareket etmesi büyük önem taşımaktadır. Medya sağlık bilgilerinin bireye ulaştırılmasına yoğun bir biçimde aracılık ettiğinden medya okur yazarlığı, sağlık okuryazarlığı açısından önem taşımaktadır. Medya okuryazarlığı becerisi olmayan ya da yetersiz olan bireylerin çarpıtılmış yanlış ya da sağlıksız medya mesajlarına direnmesine daha az rastlanmaktadır. Örneğin 20 Ekim 2009 tarihinde CNN- Türk'te Saba Tümer'in "bu gece" adlı programına konuk olan Prof. Maranki'nin açıklamaları ilgi çekicidir. Program sonunda sürekli alt yazı olarak geçen "Ahmet Maranki 10 yaş gençleşmenin formülünü veriyor" kozmik çorba , kozmik beden temizliğinin yapılacağına açıklaması verilmiş ve bu dedikleri yapılmış olsa hastane kapılarında bu kadar hasta olmazdı!" verdiği formülü uygulayan ve ardından sıkıntı yaşadığı gerekçesiyle canlı yayına e-

posta ile sorusunu yönlendiren hastaya “kusma detokstur, sorun değil! cevabı programa ait sadece birkaç alıntıdır.²⁶⁹

Aynı şekilde bir gıda maddesinin türevlerinin piyasada olması, insanların sağlıklarını ciddi manada tehdit etmektedir. Özellikle televizyon reklamları bu gibi markaların reklamlarını geçmeleri de önemli bir şekilde etki etmektedir. Bir süre televizyon ekranlarında farklı markaların bu reklamlarla karşılaştık öyle ki insanlar televizyon ekranlarında bal reklamını görmek istemez hale geldi “organik bal”, “kalite ödüllü bal”, “birçok hastalığa iyi gelen bal” gibi söylemlerle kendilerine kalite ve geçerlilik sağlamaya çalışmışlardır. Fiyatları ile şaşırtan bal firmalarına bir uyarı reklam kurulundan geldi. Kurul aldatıcı reklam yapan birkaç firmaya yüklü miktarda para cezası verdi. Bunun gibi birçok gıda firması tüketiciyi aldatarak onların sağlıklarıyla oynamaktadır. Üstelik bunu uzmanlar öneriyor gibi söylemler kullanması aldatıcılığın farklı bir boyutudur aslında.

Bu anlamda sağlık okuryazarlığın olmaması ya da yetersiz olması sonucu bu tür aldatmalara yanlış yönlendirmelere maruz kalmaktadır bireyler. Risk içeriği ise daha tehlikeli boyutlara varmaktadır. Kuşkuculuk, zor inanırlılık ,güvensizlik genel olarak bireylerde hakim olan düşünceler arasında yer almaktadır. Gıda güvenliği konusunda sağlık okuryazarlığı bir bilinç, farkındalık ise, bunu geliştirilmesi için yanlış yönlendirilmelere eksik bilgi edinimine karşı hükümetler, profesyoneller, sivil toplum kuruluşları bu anlamda bireyleri bilinçlendirebilir. En belirsiz bir durumda dahi en doğrusunu seçmek, belirlemek için yardımcı olunmalıdır.

²⁶⁹ Sezgin, s. 147.

SONUÇ

Günümüzde kullanılan risk, geçmişte kullanıldığı anlamından farklı olarak değişmiş; bireyleri, toplumları ve çevreyi tehdit eder bir durum halini almıştır. Teknolojik gelişmelere paralel olarak daha fazla riskli durumlarla karşılaşmaktayız. Bu anlamda insanlık güvenlik kavramına daha çok ihtiyaç duyar hale gelmiştir.

Aslında risk kavramı “modernizm” kavramına bağlıdır. Risk, modernleşmenin kendisi tarafından yaratılan ve tanıtılan tehlike ve güvensizliklerle sistemli bir şekilde başa çıkmaya çalışmanın bir yolu olarak tanımlanabilir. Risk eski tehlikelerin aksine modernleşmenin tehditkar kuvveti ve bunun belirsizliğinin küreselleşmesi ile ilişkili olan sonuçlarıdır.²⁷⁰ Teknolojik ve bilimsel gelişmelere paralel olarak insanlık adına birçok kolaylık sağlanırken; diğer taraftan tehlikelerin, risklerin şiddet boyutu da değişmiştir. Ekim Devrimi, Büyük Buhran, ikinci dünya savaşından ve sonrasında nükleer savaş tehlikesiyle insanları korkutan Soğuk Savaş. Bu anlamda nükleer ve füze sanayisinde devrim niteliğinde çok önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra Hiroşima ve Nagazaki’ye atılan atom bombası, Çernobil’de yaşanan nükleer facia, 11 Eylül saldırıları insanlarda teknolojiye bilime olan güveni sarsmış ve risk bilinci oluşturmuştur. Artık dünyada çok az insan kendi etkinliklerinin uzaktaki olaylar ya da gündemlerden etkilendiğinin ve hatta bazen onlar tarafından belirlendiğinin farkında olmayabilir. Bu anlamda tehdidin ve risklerin yeni yüzü ortaya çıkmıştır. Önceki dönemlerdeki gibi savaşlarda ya da bir tehlike anında bir yerlere saklanarak korunmak söz konusu olmayabilir. Biyolojik, kimyasal ve nükleer silahlar insanlığı ciddi manada tehdit etmektedir. Risklerin, tehlikelerin ve güvenlik krizlerinin şiddeti ve boyutu da artmıştır.

Buradan hareketle bulunduğumuz döneme kimisi bilgi toplumu kimisi postmodern toplum demiştir. Fakat Alman sosyolog Ulrich Beck ise bu döneme, risk toplumu adını vermiş ve kuramını bu isimle oluşturmuştur. Beck yaşadığımız bu çağı bir geçiş süreci olarak görmektedir. Klasik sanayi toplumundan ayrılan ve modernlik sürecinde olan yeni bir toplum olarak tanımlanmaktadır.²⁷¹ Bu kuram modern toplumun

²⁷⁰ Giddens, *Sosyolojide Başlangıç Okumaları*, s. 561

²⁷¹ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s.9

yenilenme döneminin yaratılmış olduğu toplumsal, ekolojik ve bireysel risklerin gitgide sanayi toplumunun denetim ve emniyet kurumlarının etki alanından çıktığı bir gelişme imler. Risk toplumu, kendi başına buyruk, sonuçlara kör, tehlikeler karşısında vurdumduymaz hale gelmiş modernleşme süreçlerinin kendiliğinden devinimi sırasında oluşur. Sanayi toplumunun temellerini sarsan, ortadan kaldıran, değiştiren, öz tehditleri üreten toplumda gizil olarak bu süreçlerin ta kendisidir.²⁷²

Risk toplumuna geçiş aslında Beck'e göre sanayi- teknik gelişmelerin neden olduğu tehlikelerin hesaplanamazlığının fark edilmesine neden olmuştur. Sanayi toplumunun güvenlik mekanizmalarının ya da denetleme mekanizmalarının yetersiz kalması neticesinde riskler büyük bir hızla yayılmaya başlamış daha tehlikeli anlamlar kazanmıştır. Risk toplumunun en büyük özelliği karşılaşılan risklerin hesaplanamazlıkla birlikte büyük bir belirsizlik arz etmesidir. Özellikle zaman ve mekanın birbirinden bağımsızlaşması ile birlikte risklerin nereden, nasıl ve ne şekilde geleceği, etkilerinin neler olabileceği tam bir muamma olmuştur.

Risk toplumundaki risklerin büyük oranda belirsiz, hesaplanamaz oluşunun yanı sıra toptan ve eşitlikçi olarak herkesi etkilemektedir. Sınıf kalıplarına bağlı kalmadan o ülkedeki tüm insanları etkisi altına almaktadır. Bu aynı zamanda risk toplumundaki risklerin eskiye nazaran ne kadar büyük boyutlara ulaştığının göstergesidir. Normalde zenginlik ve fakirlik dağılımı sınıf kalıplarına bağlı kalırken, küreselleşme ile birlikte risklerin dağılımı zengin- fakir ayrımı gözetmez. Zengin ve güçlü olanlar bile bu tür risklere karşı güvende değildir artık.

Bu anlamda gıda güvenliğinin gündeme gelmesinin aşamaları risk toplumunun aşamalarına paralellik göstermektedir. Daha doğrusu gıda güvenliğinin gündeme gelmesi risk toplumunun farklı bir alanıdır aslında. Nitekim risk toplumunda tehlikeler her alanda insanlığı tehdit etmektedir. Bu alanların birisi de gıdaların güvensizliği konusudur. İkinci dünya savaşından sonra hızla artan nüfusu doyurabilmek için yeni arayışlar gündeme getirmiştir. Teknolojik gelişmelere paralel olarak özellikle tarımda daha çok kimyasal ve su kullanımı uygulamasına geçilmiştir. Yeşil devrim olarak adlandırılan bu süreçte birim alanda alınan verim artırılmıştır ama insanlığın karşısına geri dönülmesi zor olan felaketleri de beraberinde getirmiştir. Birim alanda alınan ürün

²⁷² Beck, *Siyasallığın İcadı*, s.32, 33, 264

miktarını artırmak için aşırı miktarda kullanılan kimyasallar, su ve toprak kaynaklarının kirlenmesine neden olmuş ve bununla birlikte bitki sağlığı da olumsuz bir şekilde etkilemekle birlikte biyo-çeşitlilikte önemli oranda bir azalma olmuştur. Ayrıca genetik mühendisliğinin gelişmesiyle birlikte insanlığa birçok alanda yarar sağlamıştır; fakat genetiği değiştirilmiş gıdalar olarak biz insanlara geri dönmüştür. Bir yandan küresel ısınma ve kuraklık, öte yandan artan dünya nüfusu, tüm dünyada tarımsal üretimi tekrar dünya gündeminin ön sıralarına taşımıştır. Yeşil devrim ile başlayan süreç, teknolojik gelişmelere paralel olarak önemli değişikliklerin ve gelişmelerin meydana gelmesini sağlamıştır. Genetiği değiştirilmiş gıdalar ile tükettiğimiz gıdaların durumu artık çok farklı bir boyuta geçmiştir. Özellikle gıda üretim sisteminin bilime dayandırılması büyük önem taşımaktadır. Tükettiğimiz gıdaların artık laboratuvar ortamlarında üretilmesi özellikle gıdaların elde edildiği tohumlarının genetiğinin değiştirilmesi, teknolojik gelişmelerin geldiği aşamayı sergilemektedir. Bu anlamda ileri derecede sanayileşme ile gıda sanayi alanında önemli oranda gelişmeler yaşanmış ve insanlığın sağlığını olumsuz yönde etkileyecek durumları da beraberinde getirmiştir.

Bunun dışında tüketilen gıdaların niteliği ve bizlerin tüketim alışkanlıkları sağlığımızı olumsuz yönde etkilemektedir, biz farkında olalım ya da olmayalım. Bu bağlamda sağlık okur-yazarlığı gündeme gelmiştir ve hemen hemen her konuda olduğu gibi gıda ve gıda güvenliği konusunda büyük önem taşımaktadır. İnsanların sağlıklı bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilmeleri için, sağlıklı bir şekilde yaşamlarını devam ettirebilmeleri için tükettiğimiz gıdaların güvenliği çok önemlidir. Hangi gıdalar yararlı, hangi gıdalar zararlı, hangi gıdalar ne oranda tüketilmeli gibi konularda bireysel anlamda bilgi sahibi olmak çok daha önemli hale gelmiştir.

Özellikle modernleşme sürecinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile yeni toplumsal yapıda bireyler yeni bir sürecin içine girmiştir. Toplumsal yapı içerisinde yeni konumlara sahip olmuşlardır. Eski geleneksel yapılar kırılmış, daha bağımsız yapılar içerisinde yer almaya başlamışlardır. Geleneksel bağların kopmasıyla birlikte bireyler kendi hayatları, gelecek planları, meslek, eğitim ve hemen hemen her konuda merkeze kendilerini koymaktadırlar. Önemli olan kişinin kendisidir. Seçim hakkı kendine aittir. Bireysel karar alma süreci ile birlikte aldığı kararların sorumluluğu da kendine aittir. Aldıkları risklerle kendileri yüzleşmek zorundadırlar. Geleneklerden arındırılmış toplum yaşamında toplumsal krizlerinde yanında bireysel krizler de

gündeme gelmeye başlamıştır. Toplumsal ve bireysel alınan kararların olumsuz sonuçlarıyla mücadele etmek zorunda bırakılmıştır. Kaldı ki bu alanların arasında tüketilen gıdaların sorumluluğu da yer almaktadır. Bu anlamda tüketilen gıdaların niteliği ve tüketim alışkanlıkları konusunda bireysel bilgi ön plana çıkmaktadır. Özellikle belirsizliğin arttığı, ortak noktada buluşamayan farklı uzman görüşlerinin bulunduğu son zamanlarda bireysel anlamda bilgi sahibi olmak daha önemli hale gelmektedir. Bu anlamda bireysel bilgiye sahip olmak, karşılaşılabilecek risklerin etkisini belirli oranda azaltmaktadır.

Fakat bazı durumlarda bireysel bilgi bile yetersiz kalmaktadır. Risk toplumunda karşılaşılan riskler, toptan ve eşitlikçi bir şekilde insanları etkilemektedir. Zengin- fakir, güçlü- güçsüz ayrımı yapmamaktadır. Fakat gıda güvenliği özellikle gıda hakkı gündeme geldiğinde durum farklılaşmaktadır. Tüketilecek gıdaya ulaşmada zenginlerin ya da alım gücü olan insanlar her zaman önceliklidir. Aynı şekilde, gıda konusunda karşılaşılan ya da karşılaşılabilecek risklerden korunma konusunda duruma göre insanlar ya toptan bir şekilde etkilenmektedir ya da zengin, kuvvetli, eğitilmiş olan insanlar biraz daha öne geçmektedir.

Bu anlamda risk toplumunun ortaya çıkışı ve bunun paralelinde gıda güvenliğinin gündeme gelmesinin temelini ortak noktası teknolojik gelişmeler ve insanlığının bilgisinin artmasıdır. Yarar olarak görünen birçok durum aslında zararlı durumların kendisi olagelmış ve insanlığı insanlığın geri dönülmez risk ve tehlikelerle mücadele etmesine sebep olmuştur. Bu durum aynı zamanda “güvenlik” kavramının ne kadar çok önemli ve ne kadar çok aranan bir ihtiyaç olduğunu da göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Androa, Royce Gloria- Benbork, Charles, vd., *Dünyanın Durumu 2011*, (Ed. Linda Starke), (Çev. Ayşe Başcı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.
- Akgün, Filiz Soydan, *Tokluğun İçindeki Açlık/ Mor Gıda*, Kum Yayınları, Ankara 2000.
- Aksoydan, Emine, *Gıda Katkı Maddeleri ve İnsan Sağlığına Etkileri*, Şan Ofset. İstanbul 2012.
- Aysu, Abdullah, *Küreselleşme ve Tarım Politikaları*, Su Yayınları , İstanbul 2003.
- Bauman, Zygmunt, *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2003.
- Bauman, Zygmunt, *Postmodernlikve Hoşnutsuzlukları*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.
- Bayhan , Vehbi, “Risk Toplumu”, *Doğu- Batı Düşünce Dergisi* , Sayı:19, (Temmuz 2002).
- Beck, Ulrich, *Aşkın Normal Kaosu*, (Çev. Nafer Ermiş), İmge Kitabevi, İstanbul 2012.
- Beck, Ulrich, *Risk Toplumu/Başka Bir Modernliğe Doğru*, (Çev. Kazım Özdoğan, Bülent Doğan), İthaki Yayınları, İstanbul 2011.
- Beck, Ulrich, *Siyasallığın İcadı*, (2. Basım), (Çev. Nihat Ülner), İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Beck, Ulrich, *Risk Society and Beyond*, Sage Publication, London 1992.
- Bozkurt, Veysel, *Endüstriyel & Post-Endüstriyel Dönüşüm*, Ekin Kitabevi. İstanbul 1999.
- Brown, Lester R., *Dünyayı Nasıl Tükettik?* (2. Basım), (Çev. M.Fehmi İmre), Ayrıntı Yayınları. İstanbul 2006.
- Bulut, İhsan, *Genel Tarım Bilgileri ve Tarımın Coğrafi Esasları*, Gündüz Yayınları, Ankara 2006.
- Ceylan, Y. “Evrenin Belirsizliği Karşısında İnsanın Çaresizliği”, *Doğu – Batı Düşünce Dergisi*, Sayı:6, (Nisan 1999).

- Childe,V. Gordon, *Tarihte Neler Oldu?*, (Çev. Alaeedin Şenel, Mete Tunçay), Kırmızı Kitabevi, İstanbul 2009.
- Çakır, Sabri, *Toplumsal Bilimlerde Yeni Yöntem Anlayış ve Temel Yaklaşımlar*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2006.
- Çelebi, Aysun, “Risk ve Olumsuzluk: Sosyal Teori- Sosyal Felsefe İlişkisini Anlamaya Yönelik İki Anahtar Kavram”, *SBF Dergisi*, Cilt: 56, Sayı:1, 2001.
- Çetiner, Selim - Önal, Sedef, *Modern Biyo-teknoloji/ Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Gıda Güvenliği Konferansı*, (2.Baskı), Tomart Yayınları, İstanbul 2004.
- Çetiner, Selim- Önal, Sedef, *GDO/ Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar*, (Çev. Nadir Fayazoff), Teknik Basım, Ankara 2005.
- Çimen, Ali, *Tarihi Değiştiren Olaylar*, (2. Basım), Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- Çubuklu, Yaşar, *Postmodern Toplumda Kriz ve Siyaset*, Kanat Yayınları, İstanbul 2004.
- Çuhacı, Aysu, *Ülrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Demirkol, Kenan, *GDO: Çağdaş Esaret*, (2. Basım), Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.
- Doğan, Aysel, *Küresel Açlık Sorunu ve Sosyal Adalet*, Dergah Yayınları, İstanbul 2011.
- Doltaş, Dilek, *Postmodernizm ve Eleştirisi*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2003.
- Er, Celal - Başalma, Dilek, *Organik Tarımdaki Gelişmeler*, Nobel Yayınları, Ankara 2005.
- Ergün, Özer, *Az Porsiyon “GDO” Lütfen!*, Yalın Yayınları, İstanbul 2010.
- Ersun, Cengiz, *Organik Tarım Analizleri ve AB Pazarı Fırsatı*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2006.
- Esgin, Ali, *Anthony Giddens Sosyolojisi*, Anı Yayınları, Ankara 2005.
- Furedi, Frank, *Korku Kültürü*, (Çev. Barış Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2002.
- Gallino, Luciano, *Küreselleşme ve Eşitsizlik*, (Çev. Durdu Kundakçı), Dost Yayınları, Ankara 2000.
- Giddens, Anthony- Pierson, Christopher, *Modernliği Anlamlandırmak*. (Çev. Serhat Uğurkulak, Murat Sağlam), Alfa Yayınları, İstanbul 2001.

- Giddens, Anthony, *Sosyolojinin Savunusu*, (Çev. İbrahim Kaya), Say Yayınları, İstanbul 2011.
- Giddens, Anthony, *Modernite ve Bireysel Kimlik- Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Say Yayınları, İstanbul 2010.
- Giddens, Anthony, *Modernliğin sonuçları*, (4. Basım), (Çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.
- Giddens, Anthony, *Sosyoljide Başlangıç Okumaları*, (Çev. Günceli Altaylar), Say Yayınları, İstanbul 2009.
- Giddens, Anthony, *Elimizden Kayıp Giden Dünya*, (Çev. Osman Akınhay), Alfa Yayınları, İstanbul 2000.
- Gökkaya, A.Kürşat- Yeşilbursa, C.Cahit, *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*, Siyasal Yayınları, Ankara 2008.
- Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, (1. Baskı). Beta Yayınları, İstanbul 2007.
- Güder, Gökhan, *Avrupa Birliği Gıda Güvenliği Politikası ve Üyelik Sürecinde Türkiye'ye Yansımaları*, DPT Yayınları, İstanbul 2006.
- Gürsoy, Barış, *Soğuk Savaştan Günümüze Asimetrik Tehdit*, Kültür- Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- Hatt, P. K. ve Reiss, A.J., *Kentsel Yerleşmelerin Tarihi/ 20. Yüzyıl Kenti*, (Çev. Bülent Duru-Ayten Alkan), İmge Kitabevi, Ankara 2002.
- Türkiye 4. Gıda Kongresi, *Gıda Teknoloji Dergisi*, San Matbaası. Ankara 1984.
- İşbilen, Evren, *Nükleer Santranc/İranın Nükleer Politikası ve Türkiye*, Ozan Yayınları, İstanbul 2009.
- İnal, Kenan, *Sosyoloji*, Siyasal Kitabevi, İstanbul 2008..
- Kırımhan, Sücaattin, *Organik Tarım Sistemleri ve Çevre*, Turhan Kitabevi, Ankara 2005.
- Kivisto, Peter, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, (Çev. İhsan Çapcıoğlu, Sefer Yavuz), Birleşik Yayınları, Ankara 2008.
- Kongar, Emre, *Küresel Terör ve Türkiye*, (9. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.
- Lake, Anthony, *6. Kabus*, (Çev. Cem Küçük), Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2003.
- Madeley, John, *Herkese Gıda*, (Çev. Ali Ekber Yıldırım), Çitlembik Yayınları, İstanbul 2003.

- Mahmutoğlu, Teslime, *Gıda Endüstrisinde Güvenli Gıda Üretmek*, (2. Basım), Odtü Yayınları, Ankara 2010.
- Neuman, W., Lawrence, *Toplumsal Araştırma Yöntem Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, (Çev. Sedef Özge), Yayın Odası Yayınları, İstanbul 2009.
- Özben, Mevlüt, *Kutsallıkların Ölümcül Sıçrayışı: Yapay Kutsallıklar*, Kadim Yayınları, Ankara 2011.
- Özben, Mevlüt, "Risk Toplumunda Nostaljinin Kaçınılmazlığı: Güvenli Bir Yaşam Arayışı ve Nostalji", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Yıl:7, Sayı:25-26, (Temmuz- Aralık, 2010).
- Özey, Ramazan, *Günümüz Dünya Sorunları*, Aktif Yayınları, İstanbul 2004.
- Özalp, Enver, *Sosyolojiye Giriş*, (5. Baskı), Ekin Kitabevi, Bursa 2005.
- Pala, Mehmet, *Gıda Kalite Kontrol ve Yasal Düzenlemeler*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 1992.
- Petrini, Carlo - Padovani, Gigi, *Slow Food Devrimi*, (Çev. Çağrı Ekiz), Sinek Sekiz Yayınları, İstanbul 2011.
- Polomo, Margaret, M., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Hayriye Erbaş), Gündoğan Yayınları, İstanbul 1993.
- Poster, Mark, *Faucault, Marksizm ve Tarihi*, (Çev. Feride Güder), Otonom Yayınları, İstanbul 2006.
- Ramonet, Ignacio, *Medyanın Zorbalığı*, (Çev. Aykut Deman), Om Yayınevi, İstanbul 2000.
- Ritzer, George, *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, (2. Basım), (Çev. Şen Süer Kaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- Ritzer, George, *Toplumun McDonaldlatırılması*, (2. Basım), (Çev. Ensüer Kaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- Ritzer, George, *Küresel Dünya*, (Çev. Melih Pakdemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- Sezal, İhsan, *Sosyolojiye Giriş*, Martı Yayınları, Ankara 2003.
- Sezgin, Deniz, *Tıbbileştirilen Yaşam ve Bireyselleştirilen Sağlık*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- Shiva, Vandana, *Çalınmış Hasat/ Küresel Dünya Soygunu*, (Çev. Ali K. Soysal), İmge Kitabevi, İstanbul 2006.

- Slattery, Martin, *Sosyolojide Temel Fikirler*, (Çev. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz), Sentez Yayınları, İstanbul 2007.
- Steger, Manfred B., *Küreselleşme*, (Çev. Abdullah Ersoy), Dost Yayınları, Ankara 2004.
- Şener, Sami, *Sosyoloji- Sosyal Bilimlere Alternatif Bir Yaklaşım*, İnkılab Yayınları, İstanbul 1998.
- Tahir, Abdullah, *Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar*, Odtü Yayınları, Ankara 2007.
- Tanilli, Server, *İnsanlığı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?* (7. Baskı), Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul 2006.
- Tayyar, Mustafa- Çıbık, Recep, *Gıda Kimyası*, Dora Yayınları, Bursa 2011.
- Tirman, John, *Dünyayı Sömüren Amerika*, (Çev. Füsün Doruker), Altın Kitabevi, İstanbul 2007.
- Tomlinson, John, *Küreselleşme ve Kültür*, (Çev. Arzu Ekber), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004.
- Touraine, Alain, *Dünyanın Doğasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*, (Çev. Olcay Kunal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- Turner, Biryan, S. *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, (2. Basım), (Çev. İbrahim Kapalıkaya), Anka Yayınları, İstanbul 2002.
- Turner, Biryan, S., *Eşitlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), Dost Kitabevi, Ankara 1986.
- Ünüvar, Şerife, *Gıda/ Besin Teknolojisi*, Nobel Yayınları, Ankara 2007.
- Yılmaz, Aytekin, *İkinci Küreselleşme Dalgası/Kavram, Süreç ve Sorunları*, Vadi Yayınları, Ankara 2004.
- Weber, Max, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, (Çev. Medeni Beyaztaş), Bakış Yayınları, İstanbul 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	İLKNUR BEYAZ
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum - 09.01.1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi- Sosyoloji
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Genel Sosyoloji ve Metodoloji
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	24.06.2013